

ВАСИЛЬ ЧАПЛЕНКО

ПРАГА

БЕЗСМЕРТЯ

Думаю, що всі все роблять задля безсмертної добродесности і такої ж слави, і що ліпші, то більше все роблять з любови до безсмертя. Плодючі, сильні тілом радніше звертаються до жінок і тим виявляють свою любов до безсмертя, що через народжування дітей досягають безсмертності... А плодючі душею (бо є такі, що мають більшу плодючість у душах, ніж у тілах) роблять це через народжування душ. А що значить народжувати душі? Це значить народжувати мудрість і всяку добродесність. Творцями душ бувають усі поети, а з умільців ті, що їх називають винахідниками.

П л а т о н . «Бенкет»

Василь Чапленко

СПРАГА БЕЗСМЕРТЯ

ОПОВІДАННЯ Й П'ЄСКИ

<>

diasporiana.org.ua

Нью-Йорк

1969

Надруковано 500 примірників.

Printed by Nasha Batkiwschyna 133 E. 4th Street, New York, N. Y.

Спрага безсмертя

Ліричний накидок

Пам'яті мого діда Юхима

Довго була „дв'яшком” (мовляв Шевченко) у серці моїм ця тема, довго не давала спокою. Ця тема — спогад про мого надзвичайного діда. Увесь час зводилась і тепер зводиться мені на очі висока, кремезна постать людини на схилі віку. Сива й кучерява, як купа морського шумовиння, чуприна, орлиний ніс, пронизливий погляд з-під навислих острішків-брів.

Селянин? З походження і побутово — так. Але нічого від селянської затурканости й вічного страху перед „панами”. Тільки такий чесний, що один „пан” якось сказав про нього: «Аж дурний, такий чесний...» Це з приводу того, що, знайшовши чужі гроші, дід віддав їх власникові, хоч міг би був і не віддавати.

Але той його вчинок, що мучив мене досі, як болюча тема, — це щось безмірно більше й вище за побутову чесність. Це був вияв його жагучої спраги безсмертя. У похилих літах бувши, дід боявся, щоб разом з його смертю не обірвалось і його біологічне безсмертя. Чи були в нього такі міркування? Напевно, ні. Але він хотів, щоб його розстріляли замість мене! Він хотів існувати далі в мені, в своїм онукові!..

Тільки ж як оповісти про це?.. Я ж не раз уже пробував — та голос мені зривався, і гордий образ тонував у невиразному каламутті. Чи кебети в мене до того немає, чи той учинок такий, що його людською мовою не описати, не змалювати..

Але спробую ще раз. Хай це теж буде ще тільки накидок, але спробую...

* * *

... Вечір жовтогарячими пасмами промикувався крізь ковані ґрати до камери-домовини смертника — жалюгідний відблиск того гарячого віяла, що розкинулось десь там навзаходи-сонця. Силкувався я відвести сухі, запалені очі від тих кованих ґрат — годі було відвести. Тії

жовті пасма очі з лоба висмикали-вибирали, як колись орли-сизокрильці моєму предкові десь у стелу на безлюдді, на безвідді.

Лихоманка саме такого часу, ввечері, вогнем брала мене та морозом, нестерпною мукою катувала. Я кидався на нарах, як неприкаяний, перекочувався з дошки на дошку — місця собі не знаходив. Боліло намучене тіло, пекли вогнем кульші. Вологий цемент камери випивав з мого тіла життя, висмоктував, як упир, життєві сили з нього. Намагався я обтрусити собі ліве плече правою долонею, видавалось, що воно було чимсь зачорошене, намагався — і не міг: то була тільки світляна пляма, що лягла на рукав. Та ще мені хотілося збагнути, хто то так зухвало порушує вогко-цементове безгоміння камери. Хто так кричить? Хіба не можна тихіше? У мене ж так болить голова, на дві половинки розколюється!

... До камери парално й пишно, в салдатській уніформі часів Олександра II, з баками обабіч обличчя, увійшов мій дід.

— Ать-два! Ать-два...

Своїм звичаєм дід бравував, вихвалявся:

— Ми турків-басурменів воювали, „братушок” визволяли, Адріанополь брали... Ать-два...

— Алеж то було давно! — закричав і я, закричав, щоб перекричати діда. — Тепер не те!

— Тепер не те, еге ж, тепер не те... На руку!

І дід підкинув рушницю, як до бою готуючись, в атаку наставившись...

— Ой, навіщо це? — знов закричав я голосно і вдарився грудьми, як дошкою, об нетесані нари. — Навіщо це тут, у камері? Цих мурів багнетом не пробити!

— Не пробити? Гм, — знизнув дід плечима-погонами, полинялими в похсдах на турків, в походах і від часу — багатьох десятиліть. — Не пробити, кажеш? Тоді гомони, онучку, ти, а я послухаю.

Та й поставив рушницю в куток, колупнувши багнетом цементовий мур. Сівши потім на край нар, розстебнув дід комір мундура, що уп'явся був йому гаплицями, як пазурями, в жилаву шию, в пітне тіло.

— Гомони, а я подивлюся в комірі. Ну ж в похо-

дах дошкуляє. Он імператор Олександр другий, як вивряджав нас через Дунай-річку, так казав, що от я, мовляв, хоч і цар і щодня, може, сорочку переменяю, а без воші не буває. Говори, онучку!

Я затрусився ввесь. Мої пальці стрибали по дошках, як по ревучій клявіатурі: мене била пропасниця. Гукнув:

— Ех, дідусю, дідусю! Ви за п'ять десятиліттів до нашого часу воювали і тепер розповідаєте ідилії! Те були ідилії супроти того, що діється тепер, — чи ви знаєте це?! Чи ви знаєте те, що мені загрожує розстріл?! Але перш ніж розстріляти, мені дали мої кати чистий і гладенький, як долоня, аркуш, щоб я написав його дрібно. Ось він — я його не згорнув учверс, так лежить, білий і широкий, як лебедине крило. Я мушу перед смертю списати на ньому геть чисто все, назвати всіх тих, хто боровся разом зо мною, щоб визволити наш народ з-під страшної кормиги...

— Списати? Умгу... „обичайка“ — таке діло...

— Навіщо ви так, дідусю? У мене ж так болить голова, розламується з болю! Але я зрадником не буду: умру — а нікого не зраджу...

...Густа, подвійна дротяна сітка, і крізь неї видно, як крізь густий туман. А сбабич люди. З одного боку жінки, матері, батьки, а з другого — в'язні „чрезвычайки“. Побачення. Не мова, а крик, галас, усі намагаються одні одних перекричати, переказати щось вимахами рук, жестами глухонімих. І обличчя, обличчя... шапки, хустки... крізь ту подвійну сітку скидаються на давнє, подряпане малювання, що на ньому годі щось розпізнати. Але я побачив: прийшов і мій дід. З-між усіх на цілу голову вищий. Та не такий він ув образ тепер, як був у тому запамороченні-сновидиві. На плечах подерта чумарка, а не мундур часів Олександра II. А в руках старенька, облізла шапка. Сіре, покарбоване зморшками обличчя, сивий чуб розкустраний, як клоччя, чуб і борода, нерівно, аби-як підстрижена. А як він притулився обличчям до сітки, я укмітив у старій зморшці сльозину (я ж гострим зором міг мур тепер пройняти!).

— Онучку! — добувається до мого слуху з того су-

цільного галасу незвично-ніжне для дідової мови слово, досі він ніколи з такою ніжністю не звертався до мене, його любов була десь у нього всередині. І ще щось каже і на мигах показує — на своє серце пальцем указує, до виска руку, як для пострілу, приставляє, — але що то означає, ніяк не доберу...

Спалахую всередині: хоч би не кричали так! Навіщо так кричати? Я хочу почути, що дід мій каже!

Та навколо гала-гала... трах-трах... кудкудак... — «Поклін від Марусі!» — ловить мій слух чуже, непотрібне. — «Га? Не чую!» — прикладає мій сусіда руку до вуха. — «Скажи ще раз!» — «Поклін від Марусі...»

— Може, випустять... Преси, щоб випустили...

Як? Що? Невже то мій дід так каже?! Ні, той просити ворога не вміє, хто за Україну вмирає! Я ж іще такий молодий і духом нескорений! І не на те я брав у руки зброю, щоб тепер понижуватись! Краще смерть... краще смерть, ніж пониження!. У мене ж ваша кров, діусо! Горда козацька кров...

Схрестила ніч чотири кінці світу — схід, захід, північ, південь. Угорі небо, побризкане цятами-зорями, а нижче, на небосхилі, де вже давненько зникла решта вечірньої заграви, понаквацовались довгі, послуді хмарини, ніби зсунулися з висоти на спочинок. З-поза тих хмарин визирав краєчок місяця. Але світла від того захмареного місяця — як кіт наплакав, і місто, темні масиви будівель, тонуть у каламутній уночішній джурджі. І тихо-тихо. Тільки обережний нічний вітерець зриває вряди-годи десь там за обложеним містом звуки-миги: в околицях гадюкою-тарахкавкою — простягся фронт — спане, блимне і ба-ахне в небо далекая зірниця.

То залізним обручем стискають червоне кубло борці за волю України. Десь у ярах, у сутінках передмістя підповзають герої, підкочують гармати — і мить розплати за криваві злочини більшовицької „чрезвичайки“ стає чимраз ближче.

... Та ще більше лютує „чрезвичайка“. У похмурому будинку, у палаці смерті, кипить „робота“ „чекістів“. Не вгаває, гарчить мотор ваговоза в темному колодязі по-

двір'я, ляскають приглушені постріли... як із-під води ви-хлюпуються окремі передсмертні зойки...

І знову тихо. Тільки оті далекі заміські спалахи ви-креслюють знаки надії на темному небі, надії визволення для тих, що в льохах ЧеКа, не для всіх, а для тих, що їх, може, не встигнуть порозстрілювати.

Не часто покищо спалахують ті знаки, коли-не-коли: спалахне, блимне і ба-ахне далекая зірниця.

... У півтемному коридорі моторошного палацу смер-ти сидить мій дід. На якимсь випадковім ослоні пригако-вився... Ще за дня його впустила сюди варта, а тут його ніби ніхто й не бачить. Пробігають заклопотані (непе-реливки ж, мабуть!), озброєні, як на фронті, скоростріль-ними стрічками обвішані матроси, червоногвардійці, а на діда хоч би тобі поглянув котрий.

А втім, було раз чи два так, що підбігали до нього.

— Ти зачєм здець, дед?

Підхоплювався дід по-військовому, аж для рапорту начальству... (Ой, дідусю, навіщо так!? Тут це не до ре-чі! Навіщо це пониження? Якщо це ради мене, то не тре-ба так! Будьмо горді перед цими катами, дідусю!). Та не встигав дід своєю „мужицькою” мовою й пояснити, як той біг далі. Либонь, таки не до діда їм — так припі-кало!

А в вікні, що десь у кінці довгого коридору дупає, як око в широкий світ, час від часу спалахують зірниці і чути далеке: гур-гур-гур. Далеке, але що раз ближче. І дід знає: то наступають борці за волю України, тієї Ук-раїни, що про неї він раніше, як мав колись зброю в ру-ках, навіть не чув, — „братушок” визволяв і славу для ворога України добував, а про неї не чув навіть. А тепер уже знає, що його онучок з тими борцями за волю Ук-раїни разом...

Та от відчинилися двері, звідги виглянув цибатий, як журавель, у галіфе й крагах, а на кульші мавзер, кив-нув дідові: заходь, мовляв.

Їх було троє в тій кімнаті, що до неї дід зайшов. Правда, він не зразу роздивився старими очима — скіль-ки їх, — так було густо в ній накурено. А як роздивив-ся, побачив: один сидів за столом і щось писав (може,

підписував присуди на розстріл?), у його лисині світло з-під стелі відсвічувалось, як у дзеркалі, другий, у кубанці на голові і в портулеї з шаблею при боці, ходив розкарячено, як кіннотник, по кімнаті, а третій, той, що діда покликав, — у галіфе і крагах.

Усі три скинули очима на діда: чого дід, такий мізерний, жалюгідний „мужичок”, від них хоче? Хай каже швидше, таку матю, не марудить своєю „хахляцькою” мовою, у них нема часу на довгі балачки! Та людською, людською, кажуть, мовою, — „руським язиком”, так-перетак, бо в них немає перекладача, щоб його зрозуміти...

Дід сказав (не „рапортуйте”, дідусю, не понижуйтесь! облиште свою стару салдатську звичку!)... сказав, що прийшов, щоб його вбили...

— Що?! Мать... мать...

Біляві брови в того, що ходив розкарячено, полізли під кубанку, аж мало не на потилицю її зсунули. Оглянувся на того, що сидів за столом (старший між ними?): чи ти, мовляв, розумієш? Та це якийсь „малахольний”!

Дід сказав удруге, що хоче і просить, щоб його розстріляли... його розстріляли, а онука, Василя Горського, випустили...

— Мені вже сімдесят, я вже нажився на світі, а йому дев’ятнадцять тільки... (Сльози бризнули з старих очей, слези — перлини найдорожчі). Він ще тільки починає жити. Молоде, як дитина. Він за Україну... Учився в „ахтитуті”, а тепер за Україну...

— За Україну?! Контрреволюціонер! Геть!.. Мать... мать...

Дід упав навколішки.

— Розстріляйте мене, старого... благаю вас!

(Ой, не понижуйтесь дідусю!.. Не гроба перед ка-
тами!)

Довготелесий стусонував ніском чобота наваколінного прохача, і той упав, відкинувся навзніч, хрестом розкинув руки.

— Викинути гада! — галаснув „чекіст”, відчинивши двері, в коридор. — Забрати куркуляку звідси!

До кімнати вбігло двоє вартових і, вхопивши непри-

томного діда, як насипаний натрусом мішок, за руки її ноги, потягли його геть — на вулицю...

* * *

Ой діду, дідусю! Не ваші благання й самопожертва врятували мене, а завзяття славних гайдамаків. Налетіли вони, як ті орли, на осине гніздо, розметали ворогів України на всі чотири вітри. Як у тій пісні співають:

Ой злітались орли чайку рятувати,
Чайку рятувати, слави добувати...

Так, не ваші, дідусю, благання й бажання замість мене вмерти мене врятували. Бо ті вороги на благання й сльози не зважали. Їхню силу могла тільки сила подолати...

Ви, дідусю, хотіли вмерти, щоб у мені, в стрункому юнакові, з жовто-блакитною стрічкою на грудях і з рушницею через плече (ви ж мене бачили таким перед арештом) далі жити. Ваше бажання вмерти замість онука було жагучою спрагою безсмертя, спрагою біологічної вічності. Та вашої смерти не прийняли кати — їм треба було молододі крові. Їм треба було, щоб Україна не жила далі в наступних поколіннях...

... На тлі палахкотливої заграви нічних пожеж увічу мені стоїть і досі велична постать мого рідного діда, такого діда, що над нього й у світі немає. З рушницею наготові, у бойовій поставі. Сиву, як купа морського шумовиння, чуприну розмавав вітер, гострий, пронизливий погляд вливається в далечінь, чигаючи ворога.

А його пониження перед катями зникло в моїм уявленні, як дим. То не він був такий — то була його глибока старість, була його безмірна любов до мене, його внука. Стан самознищення для збереження молодого пагінка.

Та я хотів би зберегти для своїх нащадків тільки отой гордий образ...

Піший пішаниця і хлопці на конях

(Бувальщина)

Утеча

Навколо міста П. кипів-телесувався народний океан, а влада „біляків” була ще тільки в місті та в його найближчих околицях. Але й у місті їхні сили танули, як тане сніг від сонця на весні, дарма що на весну ще й не заносилось. Навпаки, стояли люті січневі морози, аж зубами, як голодні вовки, клацали.

Рятуючись, „білі” мобілізували місцевих середньошкільників — гімназистів та семінаристів (з учительської семінарії). І Василь Ч., довгий та гнучкий, як лозове стебло, у своїй облестій семінарській шинелі, не викрутився. Аж зубами скреготав, а мусив на муштрі співати:

Смело ми в бой пайдьом
За Русь святую
І как адін умрьом...

Тільки майже пошепки проказував найближчому в лаві товаришеві-семінаристові замість рядка „І как адін умрьом” замінні слова:

І дружно удерьом
За Лазавую...

У нього ж, як і у всіх семінаристів, на думці була не „Русь святая” і не „власть саветаф”, як співали інші вороги України — більшовики, а щойно народжена у молодих мріях ненька Україна. І коли вони, семінаристи, під час відпочинку від муштри збирались у великій, як найбільша порожня стодола, касарні, у лункім приміщенні, то аж попід високою стелею бився-ширяв шовковий Василів тенор, виводивши в гуртовому співі „Закувала та сива зозуля” —

По-о си-иньому морі байдаки під вітром гуляють.

Їм на очі зводились чубаті запорізіці, велетні, що не боялись на могутню Туреччину нападати, — смерти в бою не боялись, а плакали-побивались у неволі, як пла-

че й побивається орел, син простору й піднебесся, у клітці.

Співали тільки семінаристи, діти села, а гімназисти, синки міських крамарів, тільки позирали зизом із свого кутка. Тільки позирали, — на сварку не лізли. Воно ж і їм, примусово мобілізованим, не дуже хотілось воювати за „Русь святую”. Тим більше, що серед них мало не третина були жиди. Вірніш: у них, народжених на Україні, але чужих Україні, не було нічого „святого” — не тільки „Русі”. Але їм, „бездушним”, легше було коритись наказам хоч би й „біляків”, які будь-що-будь таки залишали крамниці їхнім батькам...

А раз різниця між тими й тими виявилась так, що це вирішило й дальшу долю Василя Ч. Вивели їх на огляд, гімназистів і семінаристів, вишикували на подвір'ї касарні як дві сотні, блакитна — гімназистів і чорна — семінаристів, щоб показати комендантові міста генералові Белоконеву.

— Перевертень, з наших, — сказав Василь найближчому товаришеві: — колись, напевно, був „Білокін”... як от ти — „Рябокін”...

От іде той генерал, золотопогонник у синьому галіфе з червоними лампасами, разом із полковником, їхнім командиром, уздовж вишикуваних сотень, спочатку понад лавою гімназистів, а начищені до дзеркального блиску чоботи рип-рип на снігу.

Випростався генерал, як той п'вень, що кукурікає, та:

— Здорові були, добровільці!

— Здрав... гав... гав! — загавкали гімназисти, аж луна в морозному повітрі відгукнулась.

Проходить генерал з командиром повз лаву семінаристів і так само, випнувши по-півнячому груди:

— Здорові були, добровільці!

А ці „добровільці” ані пари з уст, ну, хоч би тобі хто писнув. Без попередньої змови, а так із глибини душ вирвався мовчазний протест проти ворожої влади, влади, що заборонила все українське, хотіла відновити „єди-чу неподільну”.

І генерал нічого, також ні пари з уст. Не закричав,

не „обурився”, тільки поморщився, ніби щось гірке ковтував.

— Це все петлюрівці, вашство, — сказав полковник так, що й хлопці почули.

— „Петлюрівці!.. петлюрівці, — прошепотів ніби сам до себе Василь, а серце так і тьохнуло в грудях. — Українці, як один...”

А рука стискає рушницю, єдину в цій ситуації опору на випадок, якби генерал спробував скористуватись сотнею гімназистів проти них. З рушницею можна й умерти за Україну! Як умер його товариш Дашкевич ще на початку революції у бою з „червоною гвардією...”

Але ще краще для неї, для України рідної, жити! А це означало: „Тікати.. тікати звідси туди, де рідний нарід повстав проти цих ворогів”...

Надвечір того дня Василь попросив у командира відпустку на ніч — щоб піти до тітки в недалеке підміське село. Треба перемінитись, воші ж завелися.

Це було в касарні. Командир прихилився до нар і мовчки написав йому цидулку.

...І от Василь Ч. уже за містом, у голому зимовому полі. Снігова рівнина, скільки оком сягнути. І тихо-тихо на всьому цьому просторі. Тільки мерзлий, випрасуваний до блиску сльозами сніг на шляху скрипить під ногами у такт його ході: рип-рип. Та телеграфні стовпи, ці безперемінні вартові зимового шляху, глухо гудуть, як він, Василь, самітний серед цього безлюдного степу піший пішаниця, до них наближається. Саме так: стовпи, а не натягнуті на них обтяжені намороззю дроти-струни видавали цей тривожний гуд: гув-гув... Бо коли Василь від стовпа віддалявся, гуд притихав, а коли доходив до чергового стовпа, посилювався знов. Чи, може, стовпи були тільки резонаторами для струн-дротів?

Стовпи, бачилось, ішли Василеві назустріч. Швидко, так, як і він, повний неспокою й тривоги, йшов.

Насуплене, захмарене небо пришвидшувало наближення вечора, притемнювало степову рівнину. І місто П. уже ледве було видне, ніби тонуло в передвечірньому тумані. Василь мимохідь на нього оглядався --- побоювався, що може ще нахопитися на „білий” патруль чи

якийсь загін тих, що в д них він тікав оце. Час від часу мацав у нагрудній кишені піджака командиріву цидулку, щоб зразу показати, не длубатись довго, якби на нього, справді, „білий” патруль наскочив, патруль від того берега, від якого він відривався, кинувшись очайдушно в безмежні води народного океану.

І дійсно, на півдорозі між містом П. та селом Вербками він таки нахопився на... череду корів, що їх гнали „біляки” на м'ясо. „Грабармія”, очевидячки, забрала цих корів у тому селі, куди він ішов, — у Вербках.

Обскакуючи череду з усіх боків на конях, „біляки”, вояки з рушницями на плечах, навіть не звернули уваги на Василя, самотнього подорожнього, що зійшов був із шляху, пропускаючи череду. Погукували на корів, матюхались, а на Василя ані глянули. Либонь, думали: „В семінарській формі, — значить, свій. Не з мужиків, яких треба остерігатись”...

Корови тужливо мукали, ревли, безладно товпились, не хотіли йти. Коли череда, нарешті, пройшла своєю важкою ходою, Василь знову зійшов на шлях і ще швидше пішов у напрямі до села Вербок. Напружений, ладний почути найменший тривожний звук, побачити найдрібнішу підозрілу пляму на вже ледве видному шляху чи десь забіч від нього. „Білі” патрулі — це була небезпека з берега, від якого він відривався, а що чекало на нього в бурхливому повстанському океані села, він не знав. Що він ішов до Вербок, це так було тільки в його цидулці, а насправді він мав пройти далі, до рідного села, де в нього були батько, мати, сестри, де він був би вже в надійному захистку. А це чуже село — Вербки треба було проскочити якнайшвидше, непомітно проскочити, щоб не звернули уваги на його формену шинелю, ознаку чужинця з ворожого міста. На жаль, іншого одягу в нього не було...

Почав мерзнути, відчуваючи прикрий біль у правому плечі, біль, що завжди з'являвся з нього на холоді.

Василь аж здригнувся, як Вербки несподівано вигулькнули з глибокої балки, з вечорового туману виступили перші мовчазні хати. Василь ще придавав ногам ходи, ніби кинувся в перший високий бурун океану. Але

намагався ступати так, щоб сніг не дуже скрипів під його ногами. Щоб собаки не почувли, собаки, а за ними й люди.

Хоч ще було й не так пізно, та село немов завмерло. Воно злякано скулилось, неначе чекало на якусь нову небезпеку. Люди поховались у хати, позачиняли, в кого були, віконниці. І собак не чути було. Але в цій напруженій тиші було дужче чути рипучу ходу самотного на вулиці подорожнього — пішого пішаниці, що кудись поспішав, не змігши, очевидно, очевидячки, обминути чужого села. І він уже майже перейшов село (переходив же впоперек), залишалось тільки перехопитись через місток, як у воротах одного двору забовваніла постать якогось парубка чи що.

Серце Василеві так і кинулось у грудях, але він удав, що нічого не побачив, та ще швидше пішов у напрямі до містка...

Перша спроба

Підклавши коням сіна, Семен поставив вилка до стіни. Поглянув на коні, та їхні круглі зади та хвости, повернені до відчинених дверей стайні. Коні мирно й соковито хрумали сіно, вряди-годи пирскали. Виходило, що зовсім упорався на вечір. Що ж тепер? Ага! Згадав, що йому треба закурити, як воно личить парубкові. Курих він ще аби-як, інколи навіть закашлювався від диму, але без цього парубкувати ніяк: сміятимуться. Послав руку за жолоб, знайшов схований там кисет з накришеним самосадам та сторінки з читанки «Вешніе всходи» (слово «вешніе» нагадувало йому «вишню») і взяв крутити самокрутку — „жозячу ніжку”. Коли цигарка була готова, Семен подумав про те, що добре було б піти з запаленою цигаркою на вулицю: може, там Петренкова Марія буде. Власне, не на вулицю, а до Трохима Харківського в комору, де збираються парубки та дівчата. Надворі тепер холодно. А парубки його не битимуть, — він же поставив могорича.

Семен виийняв з кишені запальничку, викресав вогню, закурих, забивши димом дух кінських кіз'яків. Хотів був

уже йти, взявши цигарку в кулак, щоб, бува, з хати не побачили, що він курить. Коли це щось затупало надворі. Семен хапливо кинув цигарку додолу, наступив її видний у придверних сутінках вогник ногою: подумав, що батько. Але, виглянувши, побачив, що то Трохим Харківський. Верхи на своєму коні, ноги в мотузяних стременах, за плечима трохи чи не обрізан. Трохим — огряха, і з обрізаном майже зовсім не ховався. Під'їхавши до дверей, Трохим зіскочив з коня.

— Отуди к... матері! — матюхнувся по-парубоцькому Семен, — по-парубоцькому, але ще досить невміло. — Це ти? А я думав, хто-зна й хто!

Зблизька Семен побачив, що в Трохима, справді, обрізан за плечима.

— Бери й ти свого, — сказав неголосно Трохим, оглянувшись на вже засвічені вікна в хаті. — Поїдем „біляка” доганяти.

— Якого?

— Тількищо пройшов вулицею.. Уже, мабуть, за селом...

Трохимів наказ для Семена був законом (Трохим був старший за нього), і він мовчки кинувся кудись у темний куток стайні, знайшов там обріза, відв'язав коня, перекинув на нього мотузяні стремена, вивів обережно із стайні. Потім обидва повели коні з двору, поглядаючи на вікна хати, щоб їх звідти не побачили та не завернули. Тільки на вулиці, уже темній, посадали на коні й поїхали. Спочатку їхали ходки, а потім підігнали коней — і підтюлцем. Не балакали між собою, а вдивлялись у вечеровий туман, що в ньому десь мав бути „біляк”. Крім того, кожен, либонь, думав, як на того „біляка” напасти. Бо в нього ж може бути й зброя, револьвер! От і місток продуднів під копитами в коней, а нікого не видно. Поїхали швидше. Назустріч їм бігли, ледве вже видні телеграфні стовпи, гули настирливо, тривожно: гув-гув.. Гули так, як гули й Василеві Ч., що його вони доганяли, тільки не йшли назустріч так, як пішому пішаниці Василеві, а, кажу, бігли.

І от раптом на шляху замаячила темна постать: то, напевно, він, „біляк”. Та тут чи то хтось із верхівців по-

тягнув свого коня за повід, чи то якийсь кінь сам уздрів напереді темну перешкоду, але коні несподівано стали, — і Трохимів, і Семенів, ніби змовились. І хлопці їх не підігнали зразу.

— А як у нього револьвер? — висловив уголос Семен ту думку, що була, мабуть, як уже сказано, в обох. І в його голосі забриніла нерішучість: таке хоч і вертатись.

— 'Кий там у матері револьвер! — вилаявся Трохим, але й сам завагався: і він же оце вперше виступав як повстанець-революціонер. Тільки ж він був не з таких, щоб завертати назад. А крім того, і дівчата ж сміятимуться, як довідаються, що вони злякались якогось там „біляка”. От тільки закурити треба: усі революціонери й повстанці, яких вони досі бачили, курили. Для сміливости треба закурити!

Поки верхівці крутили цигарки, коні відпочивали, мирно пирскали. Семен витяг з кишені запальничку, вогонь не зразу викресався, Семен і собі матюхнувся, щоб таки здобутись на відвагу революціонера.

Доки вони закурювали, постаць „біляка” знову зникла в тумані.

— Не втече, гад! — гукнув Трохим, пихнувши цигаркою. — Но!

Коні взяли з копита і швидко побігли, підкидаючи верхівців на мотузяних стременах. Постаць „біляка” знову з'явилась на шляху, і хлопці швидко його догнали.

— Стой! — наказав Трохим, здіймаючи з плечей обріза. — Хто т а к о й ?

Семен також узяв у руку свого обрізана.

— Стой, тобі сказано! — гукнув і Семен, хоч подорожній уже й спинився, збентежений ворожістю напасників. Свої сільські хлопці, і стремена мотузяні (це впало йому чомусь зразу в око), а, бач, поводяться, як бандити!

— Що таке? — спробував заспокоїтись. — Свій, хіба не бачите?

А потім згадав: він же в „панській” шинелі, то який же він „свій”?

— Свій?! — гукнув „обурено” Трохим. — Кажі — хто та ко й! Зброя є?

Зброя? Яка в нього може бути зброя? Він семінарист із П, тікає від „білих”. Хотіли мобілізувати, — так він тікає. Ті ж „біляки” проти України..

— А, тобі України треба! — заверещав раптом Трохим. — Звертай із шляху... отуди! Ми тобі покажемо Україну!

І вже звіряча лють у того Трохима, та матюх за матюхом. О, Трохим не злякається якогось там „біляка”. Та й Семен тепер уже не боявся... „Мужицька” мова в „панича” зовсім їх осмілила. Бач, мовляв, злякався, то й „по-мужицькому” забалакав. Та ще й думає, що й вони за якусь там їхню Україну. Кіньми обидва на „біляка” наїжджають, із шляху сліхають... А Трохим ще й обрізає на наставив.

— Та що ви, хлопці? — уже злякався Василь. — Я ж такий, як і ви... селянин з Миколієвки... тільки що вчитись пішов... Я бідний...

— Не розговарюй! — верещав Трохим. — Корови позабирали, а тепер прибіднюєшся!

Відпихнувши затриманого трохи від шляху, під сухе засніжене кукурудзиння, хлопці позіскакували з коней. Трохим кинувся трусити „біляка” чи вже, може, „українця”, один чорт. І раптом Василь огерп усім тілом: у руках у Трохима була командирова цидулка, яка прямо свідчила, що ввійманий — вояк „білої” армії.

Трохим присвітив цигаркою, а потім як не крикне:

— А оце що? Га? Ах ти ж чортів гад! Скидай шинелю!

І він шарпнув за латкан, роздерши шинелю згорі вниз, шарпнув за другий — усі гудзики повідлітали. Роздерта шинеля якось ніби сама з Василевих пліч спала, він тільки руками струснув. А Трохим розмахнувся — тз в обличчя „ворога”. Що це був „ворог”, уже обом „партизанам” було ясно, і в них до цього не могло бути жалю ані остілецьки. Василь залився кров’ю, що потекла з носа. А Семен його з другого боку.

— І піджак скидай! — це вже Семен.

І взяв стягати піджак. Та Василь, скористувавшись цим

його рухом, ухопився обіруч за його обріза, крутнув з усієї сили...

Тоді Трохим як стояв збоку, та так і випалив прямо йому в голову. Убитий упав навзніж, потягнувши з собою й Семена, що став стовбула руками в сніг...

Після цього хлопці мали мороку з роздяганням убитого: треба було перевернути ницьма, щоб остаточно стягти піджака, стягти з іще теплих довгих ніг штани, розшнурувати й здійняти ботинки.

А здобутим одягом хлопці поділились так: Трохим узяв собі шинелю, а Семен — піджак та штани. На ботинки вони мали пізніше „помірятись” так, як робили у грі в свинки, — чия рука буде зверху, тому й дістануться. Не можна ж було брати по одному ботинкові! А покищо їх узяв з собою на коня Трохим, зв'язавши шнурками. Семен трохи побоювався батька, як спитав би, звідки взяв, а Трохим жив тільки з матір'ю і ні трохи її не боявся. Семен думає, що й у новому „панському” костюмі він не зразу зможе показатись батькові, хіба, може, згодом щось придумає та збреше. Але для Марії він ще й цього вечора одягнеться. І, напевно, їй у такому вигляді вподобається.

Виїхавши на шлях, хлопці навіть не оглянулись на вбитого „біляка” чи „українця”, що отак непередбачено утонув в океані рідного народу. Від ворожого берега відірвався, а в рідному океані втонув, загинув...

Мороз брався на ніч дедалі дужче, і він мав заморозити вбитого на маслак, — на маслак того, хто так гарно виводив у пісні «Закувала та сива зозуля». А розмерзнутись він мав аж десь на весні. Але й тоді батько, мати та сестри Василя Ч. навряд чи довідаються, де дівся їхній син і брат, що вчився в П—ській учительській семінарії.

Очі

Спогад самовидця

Очі... Я бачив їх уранці, до школи йшовши, й опівдні, вертаючись додому. Вони були чорні й блискучі, як дві грудочки антрациту.

Ті очі належали тілу, що лежало на східцях при вході до нашого дому. Ба, ні: на східцях була тільки голова з незручно вигнутою, тонкою, як у курчати, шийкою, а тулубець та ноги валялись просто в вуличній багнюці. Несила, мабуть, було лягти вище.

А одяг... Здавалось, то була сама куна старого, викинутого на вулицю лахміття: велика, либонь, материна юпка, з вилізлими клаптями ватки, з довгими полами, втоптаними в болото. І тільки оті очі... Очі — та ще неприродно відкинуті, мов неживі ноги, з голими, набряканими й лискучими, як пляшкове скло, литками свідчили про живе людське тіло в тому лахмітті.

Ноги були взуті в старомодні на гумках „штиблети“, такі, яких давно вже в місті не носили. В одному з тих „штиблетів“ задник геть розлізся, і звідти світилася гола дівчача п'ята. Це ж була ще зовсім молода селянська дівчина, що прийшла до міста просити хліба. Одна з тих хитливих тіней, що привидами сновигали по дворах, канючили попідвіконню „хоч крихітку!“ або й валялись уже півживими трупами на вулицях.

„По-українському“ чорнява, дівчина була, мабуть, дуже гарна, як не була ще пухла.

Люди, йдучи попід дворами та парканами, переступали через неї, як через колоду, а я щоразу обминав — ліз у густий, невилазний заміс багнюки. Ніде ж бо, мабуть, не буває такої болотюки, як у копальняних селищах Дінеччини восени та раною весною! Сотні й тисячі ніг розмішують липкий глинястий ґрунт у густу кляшу, в ціле море твані...

А тоді весна була... страшна „більшовицька весна“ 1933 року..

Як я обминав ту дівчину, її „антрацитові“ очі про-

воджали мене, поки могли. Якось мені спала була, за-
грюзнувши в болоті, калоша. Вона була прив'язана до
чобота мотузком, та мотузок перервався — і я голим
чоботом шугнув у квашу-багнюку. Я довго бабрався,
поки надів та прив'язав калошу знову. Бабрався — і
відчував на собі той голодний погляд. Дівчина ввесь час
дивилася на мене. Тільки дивилась, не мовила ні слова,
не подала й найменшого звуку. Навіть якогось докору
не було в тім її погляді.

Але я не міг дивитися в тії очі. Якщо правда, що
людського погляду не можна витримати, то це були очі
саме з таким поглядом.

Прив'язавши калошу, я похопився мерщій піти. Не
з „парадного” входу проскочив, а зайшов у двір і звід-
ти через кухню, як я звичайно через ту дівчину робив.

А тії очі я ввесь час бачив перед собою. У сні вони
ввижались мені.

— Ма-амо! — жахався я серед ночі.

— Чого ти, Госпідь з тобою? — обзивалась мати
й хрестила мене. — Чи щось страшне приснилось?

— Очі..

Ті очі не перестали ввижатись мені й тоді, як тіло,
що йому вони належали, перестало жити і мілція його
прибрала з-перед нашого дому. Не забув я їх ще й досі
і не забуду, мабуть, поки й житиму.

Інше закінчення новелі*)

Психоестюд

Дмитро признався їй, своїй жінці, що то він убив молодого поповича, щоб заволодіти його золотим годинником.

Якийсь уже час був неспокійний ночами, а місячними — просто божеволів, схоплювався, несамовитий, з постелі, завішував вікна, щоб місяць не дивився в них.

І її тими рухами будив. А як вона, стривожена, допитувалася, що з ним, лаявся, навіть ударив якимось.

Тоді їй спало на думку, що він чи не заліз у якісь борги, що загрожували жебрацтвом їм і їхнім дітям. А як таке подумала, то ще дужче злякалась, почала сваритись, плакала, благала сказати. Отож він, кінець-кінцем, і мусів признатися, мовляв, для святого спокою. І про отой свій неспокій уночнішній розповів, про те, як боїється місяця, коли той людським обличчям дивився на нього, мовчки водив темними очима-плямами, стежив за кожним сніжком його рухом.

Бо той же хлонець востаннє, задущуваний, прохрипів: «Місяць свідок.. він бачить...»

А того годинника він (Дмитро б то) уже продав одному жидові.

— «Так це він! — ужахнулася вона, згадавши чутку про те страшне душоубство, що гомінкою луною розкотилася була тоді по всіх гірських селах. — Це він таке страшне учинив!»

*) В Ольги Кобилянської є страшна повість — «Місяць» зветься. Коли її читаєш, передчуття страшного наростає, як фатум неминучий. Але письменниця не до кінця витримала психологічний характер твору, давши побутове (а не психологічне) закінчення: заспокоївшись, чоловік почав пиячити, в родині зчинились бучі за гроші, і жінка внаслідок однієї з таких сварок вказала на чоловіка. Я спробував дати психологічне закінчення цього твору. Але для цілоти я мусів переповісти зміст. Я не хотів написати краще — тільки інакше. Хай не буде тільки критична заввага в белетристичній формі.

І звелось їй на очі те, що тоді сталось. Ніч у горах. Обабіч, понад гірським шляхом, мовчазні смереки. І ніде ані лялечки. Тільки їх двоє: він, Дмитро, її небалакучий чоловік, і той попович. Дмитро випадково взявся був підвезти його, як він їхав із школи до матері-вдови в сусіднє село. Поговорили спочатку про те, про се, та її замовкли. Наче прислухались до нічного безгоміння в горах, до тривожної тиші. Тільки коні інколи пирскали, і теє пиркання не тільки порушувало тишу, а й нагонило ляк: його ж могли почути розбійники в лісі. Трохи легше, мабуть, стало, як скінчився ліс, і перед їхніми очима заяскріла в місячному сяйві хвиляста далечинь гір, звелася в небо далека Черногора...

Місяць також мовчки дивився з високого чистого, з срібними блищиками зірок неба. Справді, немов людським обличчям дивився, цікавився, хто й куди такої пізньої доби їде. Місяць засвітив золоту годинника в руках у панича, як той вийняв його з кишені, щоб подивитись, котра година.

Той спалах золотого сяйва майже засліпив Дмитра. Засліпив і приголомшив. Не мало ж, очевидячки, той годинник і коштує! І Дмитро не втерпів — спитався.

— Не знаю, — сказав панич. — Може, яких двадцять ринських, а може, й більше... Це в'д батька спадок...

Вона раз його бачила, того панича, як була на храмовім святі в їхньому селі. Хлопець — як молоденький півник. Гарний. Дівчата крутилися біля нього, як пташки, щебетали, — панни, либонь, якісь попівни. А він стояв серед них, крутив грайливо проти сонця якимсь ципочком у руці, і сонце блискало на тому лякованому ципочку та в його блакитних усміхнених очах...

А відтак сталося те страшне вбивство... Дмитро, такий дужий гуцул, з такими сильними, як у ведмедя, плечима й руками, задушив того хлопця, справді, як те курча...

Але Дмитрові легше стало, як він передав свій гріх їй, своїй жінці. Немов перекинув тягар із своїх пліч на її плечі. Спав тепер так, як і всі люди. Навіть хропів, неначе ліжника роздирав.

А вона? О, тепер вона не могла спати! Сон ніяк їй

не брався. Страшне Дмитрове душоубство не йшло з її голови. Мимохить відсовувалась від свого чоловіка, боялась торкнутись до нього. Ввижалась їй на ньому кров того хлопця. А як Дмитро сонний клав на неї свою вожку руку лісоруба, вона намагалась обережно визволитись із-під неї. Як важку каменюку зсувала. Це ж була та рука, що задушила того молоденького панича! Цупкі, вузлуваті, як дубове коріння, пальці, з залізною силою обценьків. Такі пальці можуть хоч кого задушити, не тільки з такою шийкою молодого півника, як у того хлопця...

А раз, як вона, вимучена безсонням, таки заснула, той задушений хлопець прийшов до неї. Блідий, як сама смерть, і очі заплющені, як у мерця. А на тоненькій шийці сині садна, сліди від Дмитрових пальців. Не дивився, а говорив до неї:

— Навіщо він мене з світу згладив? — спитався сумним голосом. — Я ж так хотів жити! Та й у матері я був один — єдина її надія... А знаєш? — розплющив він раптом свої блакитні під гарними чорними бровами очі. — А знаєш? Він же може й тебе... Якщо він задушив мене, щоб я не виказав на нього, то тепер ти така, що можеш виказати. Тепер тільки ти знаєш про його душоубство і можеш виказати...

Уражена почутим, вона з криком прокинулась.

— «А й справді, — облилася від жаху холодним потом (забула й перехриститись), — він може й мені...»

І Дмитро від цього її крику-зоїку прокинувся. Витріщив на неї очі (вона бачила: місяць же заглядав у вікно, світив на постіль).

— Агій на тебе! — скрикнув. — Чого ти? А, місяць!

Він і собі підвівся, збентежений, на постелі. А потім як не гримне на неї:

— Дивись мені, небого! Чи не те тобі в голові?

— Ні, ні, бадіко! — затрусилася всім тілом. — Це я так, не знаю, чого... Господи прости й помилуй! — перехристилася вона нарешті.

Та після цього вона стала ще більше думати про те, що він може її у сні задушити, щоб не виказала, не була свідком. Дедалі більше боялась його, уникала дивитись у його страшні очі — в чорну безодню вбивства й непро-

щенного гріха, з кривавими блисками в ній. А вночі, видима річ, не могла спати, навіть свідомо пильнувала, щоб не заснути. Ворушталась у нього під боком і тим будила його. А що він був тільки гуцул-лісоруб, тільки гола тілесна сила, така, як ті столітні смереки, що він їх рубав, то він і не здобувся на іншу раду: почав бити її. Люто схоплювався, розбуджуваний, хапав обіруч її за коси, стягав з постелі — і бив-гамселів так, що тільки діти, зчинивши жаский серед ночі крик, відгнали його від неї.

І в образ tener був ще страшніший, розпатланий; лунав з ненавистю кривавими очима, як той вовк, хрипів, кидав страшні лайки на її голову. А якось навіть так загрозив, нахваляючись:

— А надалі вже й не кажу: сама знаєш, що можу зробити...

Вона заніміла, почувши таке. Це ж було те, що тоді нанич їй у сні сказав! Обхопила обома руками дітей, що тулились, поперелякувані, до неї, малнми тільцями захищаючи її, і вже не рухалась, закам'яніла.

— Він може вбити, — шепотіла нечутно безкровними губами (у хаті було видно від місяця, місяць усе бачив). — Він може, цей убивник...

І як їй жити з ним? Як спати на одній постелі, їсти з однієї миски? Та ще й труситися, що може вбити, задушити своїми ведмежими ручищами.

Усю ніченьку не спала. Не спала сама — і діти через неї не спали. Боялась відпускати їх від себе, тремтливо держалась за свою оборону супроти ворога.

А вранці не витримала — пішла до в'їта. Спочатку хотіла була піти до панотця, та потім змінила думку. Чим отець може допомогти? Хіба тільки покличе Дмитра на сповідь? Але після того Дмитро вже, напевно, зробить їй амінь. А в'їт захистить: у нього ж влада її жандарми...

Ішла, як п'яна. Пристоювала. Гарячково думала про дітей, що вони зостануться без батька. Алеж вони можуть залишитись без матері, як він задушить її!

Пішла до в'їта — і геть чисто все розповіла. А потім зомліла...

Любов лікаря Плюща

Низькооке осіннє сонце прошилило свої бліді пальці-промені крізь майже безлисте вже гілля покручених берестків. А ті берестки стояли непорушно в тихому безвітрі серед численних, різного вигляду й розміру, переважно білокам'яних хрестів цвинтаря, що скидався здаля на широке поле, густо всіяне білими печерицями.

Бліді промені-пальці впали на смутне видовище: недалеко від тих берестків когось ховали. Невеличка громадка мовчазних людей отовпила свіжоожитану яму та купу глини, з лискучими слідами від заступу на грудках, — з одного боку біля неї і відкриту труну, з жовтовосковим гостроносим обличчям мерця в ній — з другого.

Сонячні промені-пальці торкнулись до золотих хрестів та смуг визерунків на ризі в попа, а піп виводив глухим голосом хоч і не зовсім зрозумілі, але сумні-сумні слова, вимахував кадилом знизу вгору, розтрушуючи в повітрі біле клоччя диму, що летіло й змішувалося із срібними нитками „бабиного літа”.

Півча підхоплювала попові слова-мимрення й виводила їх далі, вище, голосніше, розголошувала аж за межі цвинтаря.

Край труни стояла, схиливши в невимовній тузі голову, вся в чорному, як черниця, молода вдова пані Марія. Але вона майже не чула того, що звучало їй діялося навколо неї: була занурена в той світ почуттів і болю, що закінчувалися оце так сумно на цвинтарі. Боже, як він, сердешний, мучився! Схудлий, самі кістки, довгоногий, у чорних і хворобливо-блискучих, як дві жарини, очах уже була виписана його доля. Був свідомий свого кінця, навіть навмерті вже бувши, розумів це. І судомно тримався за неї, свою жінку, як за останній зв'язок із життям, хотів, щоб вона була весь час біля нього. Навіть тоді, як уже був у лікарні, не відпускав від себе. А як вона куди на часинку відвihalась, гукав страшним голосом, майже кричав, аж у палаті схоплювалась паніка: «Марусинко! Марусинко!» Вона прибігала, перелякана: «Чого ти? Що сталось?» — «Я можу щохвилини змер-

ти, а тебе нема!» І хапав її тремтливо за руки своїми мокрими від поту руками. Немов би так хотів утриматися при житті. Повітря йому бракувало — задихався, схоплювався, вимагав, щоб відчинила вікна. А отої його крик і досі вчувався їй..

Леле, як він мучився! Мучився сам — і... її мучив.

Яксь зміна в тому, що було навколо неї, відірвала її від спогадів і повернула до дійсності. Один із присутніх узяв говорити про життя й громадські заслуги небіжчика. Був лісівником, заробляв не так багато і хоч був увесь час на тій посаді зайнятий, але й громадської роботи не цурався. Лишив молоду вдову... Промовець злегка вклонився вбік нані Марії — і говорив далі.

Згадка про неї повернула її думки в інший бік. Смерть її чоловіка — страшна подія, але... але їй тепер буде легше. Насамперед вона виспитья! Спатиме довго-довго, так довго, як уже давно не спала... І раптом: не тільки виспитья, а й почне наново жити... Вона ж іще зовсім молода! Молода й жива, а живий живе й гадає. У неї ж тепер буде «Юр»! Той такий цікавий, здоровий, живе втілення здоров'я й чоловічости, кучерявий із сірими очима бльондин. Багато кращий за небіжчика-чоловіка... І «Юр» її давно — це вона знала — любить! Ще задовго до Петрової хвороби вона була в нього, відомого на всеняке місто лікаря, на прийнятті. Соромилась бути перед ним півголою, затуляла тугі груди руками, але мусила його близько до свого тіла допустити: лікар же. І він, мабуть, відчув чар її молодого й гарного тіла, бо його сірі очі якось затуманились, рухливі ніздрі його гарного носа ворухнулись, як він сказав зміненим голосом чудні, незвичайні для прийняття в лікаря слова:

— «От від кого я хотів би мати сина!»

Ніколи перед тим не було між ними й найменшої ознаки близькості, дарма що він бував у їхній родині, бував як ще шкільний товариш її чоловіка, — і ось так несподівано такі слова... І хоч вона зовні ані найменшим порухом не зрадила свого почуття, ба й удала, що не зрозуміла того натяку, та все її ество потяглося тоді назустріч його бажанню, всередині так і наринувала хвиля

ніжності до лікаря-красеня. Тоді вона подумки й назвала його «Юром». Він був на ймення Юрій, та вона сто так змінила це ім'я і, коли пізніше його згадувала, то називала такечки. «Юр» — це була її таємниця, прихований символ її любови до нього. І хоч пізніше він не сказав більше ні слова про свої до неї почуття, та вона бачила це в його очах, у поглядах, киданих зненацька поза плечима її чоловіка, відчувала з потисків руки (як він приходив до них чи відходив), зовні таких звичайних, а всередині.. Ті його погляди проїмали її наскрізь, приторк руки наливав вогнем. А її серце.. серце її передчувало його прихід навіть тоді, як вона не знала, що він мав прийти, — починало битись радісним і тривожним поштовхом у грудях.

Коли він приходив до них, — розмовляв з її чоловіком на різні теми, той і той висловлювали свої погляди. А в «Юра» погляди були оригінальні, не такі, як у всіх. Він уважав, що є люди з природи вищі і є нижчої породи, яких треба трактувати, як худобу, на краще вони не заслуговують. Він залюбки декламував вірш свого молодого поета — Ольжича:

Бий їх, кволих, слабих, оспалих!

І вона, пані Марія, теж із цим згоджувалась. Бо хіба, наприклад, можна ставитися, як до людини, до їхнього двірника? Непросипенний п'янюга, мало не щодня заливає очі, всяку гидоту верзює.. справді, худоба — не людина. Не вкладалось тільки в її голову, що «Юр» (її «Юр»!) уважав можливим поєднувати в боротьбі з ворогом хрест і меч: хрест же — символ любови і всепрощення, а меч.. Він казав, що християнство — найвища в світі релігія, і його треба поширити на все людство. А для цього воно не повинно бути таке хитке, як човен на морі, не розпливчасте, як амеба, а міцно зорганізоване, войовниче, бо перед ним войовничі вороги, і з ними треба боротись не „заумною” романтикою, а хрестом і мечем (слово „хрест” — вона знала — він писав з великої літери).

А жінку — казав «Юр» (її «Юр»!) — чоловіки повинні здобувати так, як здобуває самець-олень самичку-лань. Один раз він приніс був навіть репродукцію такої

картини: гори... схил однієї гори, а далі широча долина і сиза далечінь гірського хребта; один олень підніс горду, гіллясторогу голову вгору, з розширених ніздрів б'є горячий струмінь пари, а другий став у зустрічну бойову позу; збоку стоять, з цікавістю дивляться на цей герць круглоокі лані, чекають, котрий їх здобуде, переступивши через труп подоланого суперника...

Інакше дивився на всі такі проблеми її чоловік. Він казав, що теж не терпить брутальних, іноді просто цинічних у поведінці одиниць із простолюду. Не вмів навіть бути в такому товаристві, хоч сам походив із селян. Але він визнавав, що кожна з тих одиниць у потенції така, як і він, людина, тобто кожне з людей у певних умовах може стати освіченим, культурним, ввічливим або й без освіти делікатним у поведінці, — може бути нормальною одиницею людського суспільства, а не звірячої, вовчої зграї. Оце, на його думку, й був демократизм. Він, звичайно, не виключав боротьби з такими одиницями, що порушували людське в поведінці. Як аргумент на свої погляди, він згадував факт, що теоретично й релігії беруть звичайно під свою оборону слабких та бідних, а засуджують сильних і багатих. Згадати хоч би євангельську притчу про те, що так, як верблюдові не можна пройти крізь голчане вушко, — багатому не можна пройти в царство небесне. Не випадково також і всі літератури у світі, а також мислителі-філософи стають по стороні кволих і гудять сильних та ненажерливих. Революції також висувають гасла рівності й братолюбства. Все це свідчить про те, що людське суспільство потребує якогось міцного зв'язку між своїми одиницями, тим часом як „сильні світу цього” — це вияв звірячости. Отже, боротьба людяного з біологічно-тваринним...

Петро говорив переконливо, але... чи не було це виявом того, що він сам був не дуже бойовий, що йому треба було більше надіятись на оборонну силу поліції, аніж на власні сили?.. Він же був такий непрактичний у житті і на оте лісівництво ледве-ледве виліз... Ну, і вона не могла б сказати, що дуже його любить. Вийшла свого часу за нього заміж, бо треба було за когось вийти. А з «Юром» же познайомилась пізніше...

— «Ох, що це я!? Я ж у жалобі! Ще й не поховала чоловіка, а вже...»

Глянула востаннє на висушене, обтягнуте самою шкідливою-лимарщиною обличчя мерця (чужого вже, далекого!), на круглі опуклості заплющених очей. Щось підказало їй торкнутись пальцем до його чола... до „рйочка” — до тіла безпосередньо торкнутись погидувала. Похитнула в один бік і в другий — мертва голова хитнулася так, немов вона похитнула грудку глини чи щось інше таке... Ні, то вже не чоловік, а глина таки! Недарма попи співають: «Земля еси і в землю відходиш...»

Потім заметушились погребники, насунули віко, закрили ті безживні останки, що передішше були людиною, застукали молотки, забиваючи цвяхи... навкі вже.

А потім труна, коливаючись на ливнях, пішла вниз, у яму. Глухо стукнули перші грудки глини, падаючи на труну, обриваючи в серці вдови рештки зв'язків, що були в неї з цією донедавна такою близькою живою істотою. Тепер уже тієї живої істоти немає!

Хтось узяв пані Марію легенько за лікоть. Підвела засмучені очі: він, її «Юр»! Як найближчий друг їхнього дому, він мав тепер право бути біля неї. Та він же й лікував небіжчика від початку й до кінця, навіть тоді, як хворий був уже в лікарні, до нього навідувався. Тож нікому й на думку б не спало тепер здивуватися, побачивши лікаря Юрія Плюща біля засмученої молоді вдови.

Поглянула довкола: люди розходились, суцільна громада розпалась на менші гуртки, як розпадається суцільний воршок землі, струснутий знизу, і ті менші гуртки та поодинокі особи почали розходитись у різні боки, — вертались до своїх справ, до живого життя, а похоронний смуток кидали тут, на цвинтарі, біля загорнутої ями в слабких рештках надречірнього осіннього сонця, переплетеного з срібною пряжею „бабинею літа” . кидали смуток — і її, осиротілу вдову...

І тільки він, її «Юр», не покинув її! Гаряча хвиля влячності й... ніжності до лікаря-красеня залила всю її істоту, зринула легкими рум'янцями на вимученому безсонням і нелюдською втомою блідому обличчі.

«Юр» мав відвезти її своїм автом додому. Але їй

треба було не прямо додому -- треба було заїхати ще до лікарні, де помер її чоловік, і взяти довідку про його смерть. Той небіжчик формальним обов'язком ще лежав на її плечах.

«Юр» виструнчився: легкий, піщаного кольору плащ, з „догонами” на плечах і поясом на стані, та рівні пружки штанів, видні з-під плаща, робили його по-військовому струнким, а м'який, ясносірий, з неширокими крисами поярковий бриль, надітий трохи набакир, прикрашував його гарну й горду голову.

До лікарні треба? Ну, звичайно, заїдуть! Це ж і по дорозі..

«Юр» узяв пані Марію обережненько під руку й теж обережно, як хвору, повів до авта.

Дороге, розкішне авто, як могутній чорнокрилий птах (ті крила ще були складені), чекало на них край соші, зразу при виході з цвинтаря, — авто — гордість його власника: популярний, багатий лікар не міг мати будь-якого авта! А це ж авто тепер може бути й її, пані Марії. Може бути й її?! Ні, ні, не треба думати про це — вона ще в жалобі...

«Юр» відчинив передні дверці і стримано-галавнтним жестом запросив пані Марію сідати... як ще чужий чужу, дарма що в його питальному і в її відповідному поглядах було навпаки, — що вони рідні. Алеж тут ще були люди! Отож: будь ласка!

Та, зайшовши з другого боку і сівши при стерні, «Юр» повівся вже інакше: поклав ліву руку на каблучку стерна, а правою потиснув її лівий лікоть.

Пані Марія у відповідь на це звела на нього ще сумний, але вимовний погляд, погляд великих, темних, як дена двох глибоких криниць, очей, і той погляд сказав: «Любий-любий Юр! Такий любий, що й міри нема!».

Цей погляд коханої жінки, що вже була майже його, наснажив «Юра» новою енергією — він пружним рухом ноги натиснув стартер.

Мотор замурчав, як приголублений кіт, легке тіло авта-птаха гойднулось, передня шибя саянула проти сонця, птах розпростер свої крила — і полетів — поніс поєднану серцями пару в нове, щасливе життя.

«Юрові» не випадало заходити аж до канцелярії, він залишився чекати в коридорі, — пані Марія зайшла сама.

Службовець у білому (чорні, як голки, гострі очі, товсті чорні брови, шпакувате волосся), мабуть, зацікавився вродливою молодою вдовою, бо не просто видав папірець, а ще й затримав її, бачилось, зайвою балачкою. Врода бо жіноча, як той магнет, — де появиться, притягає до себе чоловічі серця. А крім того, він хотів, либонь, пожаліти її, той службовець, осиротілу вдову потішити.

Та в пані Марії аж серце спочатку на нього набігло: там же «Юр» чекає, а він... причепа отакий!.. І вона не така вже „сирота“, як він, такий жалісливий, думає...

Нетерплячка її брала, навіть оглянулась кілька раз на двері. Але перебити службовця ніяк було.

Службовець говорив, тримаючи в руках її папір.

— А ви знаєте? — сказав. — Його ж можна було врятувати!

Врятувати? Як урятувати, коли в нього була така страшна хвороба — наглі сухоти!

— Але ж ті сухоти виникли внаслідок мокрого плевриту. Треба було зробити операцію — випомпувати гній. А той плеврит небіжчик захопив, напевно, на роботі...

Так, це була правда — що на роботі. Він працював увесь час у лісі. Працював і взимку, коли від морозу аж дерева лускали, коли холодний вітер продував людину наскрізь. Ну, але тепер уже було пізно...

Службовець, видима річ, теж розумів, що було вже пізно, подивився востаннє своїми гострими очима в прекрасні очі молодої вдови і випустив з рук, здавалось, неохоче той привід до розмови, — віддав папірець.

Пані Марія взяла швиденько папірець і мерщій вискочила в коридор до свого «Юра».

«Юр» ухопив її, щасливий, із саявом ув очах (гарних! чарівних! як небо!), за руку, і вони швидко вийшли на вулицю. А як саджав її до авта, ніжно обійняв за стан і шепнув їй на вухо:

— Люба! Чи ти знаєш, що ти люба? Тепер я тобі прямо скажу про це!

Але цей гарячий шепіт коханого не подіяв на неї так,

як можна було б сподіватись. Вона ніяк у думці не могла відірватись від того, що сказав їй той службовець. Немов зачепила головою липку павоть, що тяглася гелер за нею. Сказав, що можна було врятувати, зробивши операцію... Але чому ж тоді «Юр» цього не зробив?

Коли авто потиху рушило, пані Марія глянула на «Юра» й обізвалась:

— Там мені сказав один, що його можна було врятувати...

«Юр» гостро зиркнув на неї.

— Кого врятувати? А!

— Треба було, каже, тільки зробити операцію й не допустити до сухіт. Чому ж ти не зробив цього? Ти ж, як фахівець, напевно, знав про таку можливість!

«Юр» не зразу відгукнувся на це. Його погляд загойдався разом з передком авта, поплив понад асфальтом соші, що швидко зникала десь там під невидними колесами, — понад сошею, замість щоб глянути вбік тієї, що запитувала, не зводила з його вродливого профілю очей. Мовчав. А його щока вервово пересмикнулася.

Але пані Марія чекала на відповідь.

— Чому?

«Юр» швидко обернувся до співрозмовниці. Його погляд був уже холодний, колючий, як і його білясті наїжені вуса, — погляд наче складався з гострих крижаних голочок.

— Я не розумію, який тепер сенс у такій розмові, — промовив прикрим тоном. — У нас же, здається, є інша тема, цікавіша... Який сенс говорити про мертвого!

Якось гостра підозра війнула холодним вітром у грудях пані Марії, струснула її тілом, насторожила супроти «Юра». Сказала:

— А хіба тобі так важко відповісти на моє питання? Може, ти визначив спочатку неправильно діагноз, — то так і скажи...

У сірих «Юрових» очах свінуло жорстоке зухвальство, ніздрі ворухнулись, а гарні губи під колючими вусами скривились у зневажливу усмішку.

— Я не був би відомим лікарем Юрієм Плющем, якби не міг визначити такої виразної хвороби! Погано ти про мене думаєш!

— Ну, а коли так, то чому ж ти...?

Його погляд знову погойдався понад сошею (авто аж шуміло — летіло); він, либонь, боровся всередині з якоюсь спокусою, вагався. А потім рвучко повернувся до співрозмовниці голову і кинув:

— Хочеш знати, чому? Я... любив тебе! Любив так, що міг би його й без хвороби з світу згладити. А так я тільки використав нагоду. Я, кажу, любив тебе і знач, що й ти мене любиш... Отже, треба було звільнити тебе від нього. Ти повинна б оцінити це... якщо ти сильна жінка... Оцінити цей доказ моєї безмежної до тебе любови...

— То ти його вбив, звірюко? Згідно з отими твоїми теоріями...

Пані Марія затіпалась уся, задихалась. Видалося також їй, що мрець став, як живий, поміж ними. Прощепотіла:

— Спиніть авто, прошу вас!.. Негайно!

Відхилилась від нього, як від чогось гидкого. Затулила лице руками, заплющила очі. А в голову ввірчувався думка:

— «І я співучасниця цього вбивства!.. І я... Я думала про цього звіря, як сиділа біля того мученика! Оце така його теорія в дійсності! Це звіряче, біологічне — отака любов! А між людьми ж повинно бути щось людяне... е т и ч н е, те, що підноситься понад голе звірство... І як би я з ним жила, з отаким страховищем?! Він же й мене міг би отруїти абощо... як набридла б йому...»

Відчула, що авто спинилось. Розплющила очі, натиснула ручку дверець і, не глянувши на свого колишнього «Юра», вискочила. Не оглянувшись ні разу, не бачила, що авто якийсь час ще стояло край соші, а той, хто сидів при стерні в ньому, дивився, як самітна серед безлюдного поля жінка в чорному помалу віддалялась від нього.

А потім те авто помалу рушило і, круто повернувшись на вузькій соші, покотилося в протилежний бік...

С И Н О К

(Син з того боку)

Як? як? Діти не шанують своїх батьків? Гм... Ні, помилявся той, хто написав так зв. Пріссів папірус! Він же написав таке: «На лихо, світ не такий тепер, як був колись, тепер усяке хоче писати книжки, а діти не шанують своїх батьків».

Це написано за шість тисяч років до нашого двадцятого сторіччя, але не все давнє — мудре. А може, й навпаки: дурне. Це ж не що інше як тільки звичайне старече бурчання. Можна навіть уявити: сидів отак дідок, схрестивши по-східньому ноги, беззубий, з пожовклим та поморщеним від довгого віку видочком, мав у тремтливих, немічних руках сувій папірусу та й вимальовував справа наліво („задгузь”, мовляв Франко) свої гієрогліфти, — писав і покизував своєю безволосою, на волоський горіх ізсохлою голівкою.

Але він таки не мав рації, той стародавній єгиптянин чи гебрей! Ні, ні й ні! У пані Докії був тепер такий переконливий довід, що ним можна збити хоч які нарікання на дітей. Звичайно, може, бувають і неслух'яні та взагалі погані діти, алеж це вийнятки, а не правило. Здебільшого діти таки шанують своїх батьків, що не кажіть. От хоч би й її синок Олесь. Що його примусило розшукувати з-поза залізної заслони свою матір, яка втекла з соціалістичної батьківщини аж до капіталістичної Америки? Та ще й майте на увазі: розшукувати, наражаючи себе на можливі переслідування за листування з такою контрреволюціонеркою! І от тепер у пані Докії в руках його перший лист, зворушливе свідоцтво синівської любови до далекої й недосяжної, як мрія, матінки. Вона його, того листа, не читає, а цілує, заливає сльозами вдячності. Крізь дощову завісу сліз ледве бачить знайомі літери синового письма, вона його сама, тоді вчителька народної школи, навчила так писати. От він пише „я” так, як писав колись Шевченко і як досі пишуть колишні галичани. Аж дивно їй, що він і досі не змінив цього написання. А може, він це навмисно так, щоб збе-

регти пам'ять про матір? На поганенькому, вирваному із шкільного зшитка папері цей лист, алеж цей папір тримала його, її єдиного сина рука, і на ньому, напевно, є відбитки його пучок.

«Дорога, найдорожча матусенько! — тремтять у старечих руках пані Докії солодкі, як спів у церкві, слова, слова, що говорять про невмирущість, вічність, про її дальше існування в синові. — Я такий щасливий, що нарешті знайшов тебе! Довго розпитував у всіх, хто листувався з Америкою, аж поки один наш чоловік не допоміг мені...»

І світлинку прислав. До болю дороги, рідні риси! І в тих рисах викапана вона, його мати. Чорні, невеличкі очі, високі над ними змахи брів. Якби світлина була кольорова, то, мабуть, видно було б і його смаглявість, таку, як на пригніченій шкуринці хліба.

Пані Докія скинула поглядом у чисту глибіню сніга, що проти нього сиділа. З її колишньої „тюркської“ вроди залишилися тільки чорні, як спілий терен (так звичайно про них їй замолоду казали) очі, а лице вже було старе, геть чисто поморщене, навколо уст очкуром стяглися зморшки. Та й коса вже не та: хоч підстрижена й підкучерявлена, та вже більше схожа на куряче гніздо, як на жіночу окрасу. Вона, тая коса, була б уже й сива, якби... якби пані Докія не пофарбувала її. У цій же капіталістичній Америці за сиву косу та за тремтливі старі руки на фабриці ніхто платити не буде. Отож вона й мусила хоч сяк-так заличкувати свою старість, свої немоці. Косу кучерявила собі сама, бо й на фабриці робила закрутки для кучерявлення. Не робила, а тільки закладала в папіряні щитки. У тих щитках по дві розпірки, і в тії розпірки вона вкладала металеві пружинки закруток. Робота легка: натиснеш великим пальцем один край, а вказівним другий — і готове. Легка, але їх же, тих закруток, треба сотні-сотні за день закласти! Є ж обов'язкова норма виробітку, і менше не можна. Бо зразу з роботи вигнали б. Тим і доводиться так швидко старими руками вимахувати, що аж дух забиває. А як закінчатися закрутки та треба принести їх із протилежного кінця приміщення, то не можна йти — треба бігти... бігти з

її старістю... Приміщення велике, на цілий квартал, стін посередині нема, а тільки стовпи-стовпи, що підпирають стелю. А поміж тими стовпами столи... багато столів, як яток на ярмарку, і вони тієї столи, обтикані, як гарбузами, крученоволосими, смоляно-чорними головами муринок, простоволосими мініятюрними фігурками порторіканок. І все то молодь, здорова, повносила, за якою їй, старій, не легко поспішати. Трохи чи не перед кожною муринкою реве радіоприймач, з такою музикою, що в пані Докії аж вуха лускають. А порторіканочки жебоняють без угаву, як ті зграї ластівочок, тільки ляскучіше. А над усім цим горує трахкання зшивальних машин: трах-трах-трах... трах-трах-трах... Пані Докія оглухла вже від того гармидеру. Оглухла й утратила відчуття існування — не знала, живе ще вона чи вже тільки вимахує блискавично руками...

Але тепер свідомість того, що вона в світі не сама, додавала їй сили. Тепер же їй праця потрібна не тільки їй, а й її синочкові! Бо хоч Олесь і написав, що в них там уже збудовано соціалізм, а незабаром і комунізм добудують, але вона певна, що в нього, бідненького сирітки (вона ж його загубила під час війни зовсім малою дитиною), напевно, немає й путніх штанів, а може, й ще чого. Та, може, й голодом нидіє... Гільцем-голий — і голодний.

Отож пані Докія викинула з голови той осоружний Пріссів папірус, а натомість узяла думати, як допомогти синові.

А незабаром з Америки (капіталістичної!) до країни соціалізму (уже збудованого!), до країни комунізму (енциклістично будованого!) на Олесеву адресу пішов нещасливий пакунок з деякими, потрібними, на думку матері речами, а серед них і матеріал на штани.

По якомусь часі Олесь написав матері про одержаний пакунок і дякував-дякував та цілував безліч разів. А мати, ніби, обережненько попросив, щоб вона, мати, як може, вислала йому ще й шкіри на чоботи.

«Що зможе?!» Та вона, його рідна мати, ладна сама собі й не пити, аби тільки допомогти йому, своєму синові, своєму синочкові, її єдиній, як сонце в небі, дитині.

ні! А крім того, вона аж за голову взялася та немаяла себе дурепою й роззявою, що сама зразу не догадалася про те, що до штанів же треба ще й чобіт. Олесь же міг подумати, що мати поскупилась для нього! У неї ж тоді були деякі заощадження, і вона могла ще тоді, місяць чи й більше тому, послати тую шкіру, а її Олесь уже мав би готові чоботи! А тепер же вже осінь, там у них, мабуть, так розквасило, що й з хати ніяк вийти. А він, мабуть, босий-босісінський. У тому ж Дінбасі восени завжди на вулицях невилазна багнука.

Мотнулася пані Докія до банку (еге, „мотнулася”, з її старістю!), вибрала майже всі свої грошенята та мерщій у крамницю. Дорогенький був хром і в Америці, але яка б мати пожаліла грошей, коли хром потрібний її дитині?!

Небавом пакунок із хромом полетів на Україну.

Якийсь час від сина не було нічого. Пані Докія почала була навіть побоюватись, чи не захарлали, часом, десь на пошті того пакунка. Та потім таки прийшов лист з усякими подяками та поцілунками, а також із світлинкою, що на ній Олесь був у нових чоботях. Чоботи були, мабуть, на рипах, а халяви аж блищали навіть на світлинці. І взагалі її Олесь виглядав тепер так, що про нього усяке б сказало: хлопець хоч куди козак. Але він — знов ніби між іншим — написав, що було б непогано, якби вона, його найдорожча матусенька, спромоглася ще й на шкірянку. Слова цього пані Докія не зрозуміла. „Шкірянка”? Що воно за „шкірянка”?

Щоб цю справу з'ясувати, пані Докія пішла до найближчих земляків — до подружжя Бульбенків. Бульбенки були теж уже старенькі, бездітні, але їх двоє, вірне подружжя, то й жити їм на чужині ожевітніше. Пані Докія горнулася до них, як до теплового вогнища, біля якого можна в негоду погрітись, тілом і душею спочити. Та й Бульбенки завжди були їй раді, як людині, що до неї можна хоч уряди-годи рідним словом обізватись.

— То ваш синок хоче шкірянки? — посміхнувся добродій Бульбенко в густі „полтавські” вуса (Бульбенки були з Полтавщини), його сховані в м'якенькі ворочки

зморшків очі також лагідно сміялись. — Чи не більшовицьким комісаром він там зробився?

І пояснив, що шкірянка — це шкіряне пальто або куцина, що їх носили під час революції більшовицькі комісари. Сказав і де тую шкірянку можна купити. Подякувала пані Докія добродієві Бульбенкові за пояснення та й пішла до крамниці з шкірянками. Побачила ті шкірянки — і злякалась: ціни на них були такі, що вона не могла ні однієї купити. Зажурилась після цього пані Докія, дуже зажурилась. Не спала ночами, в'являючи, як її дорогий синочок мерзне без шкірянки. А там же вже була зима із снігами по коліна або й глибше, з лютими морозами, що їх пані Докія уявляла звідси, з теплої країни, у вигляді голодних степових вовків, що клацають зубами. Зводився їй на очі Олесь, як він іде, зігнувшись у три погібелі в своєму короткому піджачку, віхола кужелить, обкидає його холодающою білою павоттю, засипає очі... І хто-зна, чи не кличе її тої бідний хлопець закоцюблими від холоднечі губами: «Мамо, чи ти знаєш, чи ти уявляєш, як мені холодно?!»

— Знаю й уявляю, сину! — скрикувала часом пані Докія, прокидаючися з короткої дрімоти.

Не відмовлялася тепер пані Докія від „овертаймів”*), працювала запопадливо, щоб більше заробити, рано вставала, а пізно приходила додому, в свою вбогу комірчину, що була на самім споді якогось трохи чи не хмаросяга (хоч і не на П'ятій авеню), падала неспівмертва від втоми на своє скриготливе ліжко. Ліжко скриготало старими пружинами, ніби дражнилося, підробляючи той звук під старече шамкотіння:

Ти не дужечки скоком,

Бо це вилізе боком, скриги-скриги...

Але до заробітку, що за нього можна було б купити синові шкірянку, було все ще далеко. І раптом їй свінуло в голову: та вона ж може позичити в Бульбенків! Вони люди добрі, то й позичать, а вона їм пізніше в'дасть.

Проте виявилось, що хоч Бульбенки й добрі люди,

*) Наднормова праця

але позичити грошей у них пані Докії було не так легко. Старий якось зам'явся був, як вона сказала про позичку, його лагідні очі цим разом не посміхнулись, а похолодали у свої ворочки зморшків, і пані Докія укмітила в них трохи чи не якесь вагання. Він навіть спитався:

— А ви ж той..?

Мабуть, хотів сказати: «Чи віддасте?» але йому, либонь, не вистачило духу це вимовити, він обірвав на половині. А потім обіззався до своєї „старої“.

— Дай, Ганно, пані, у тебе ж там е...

Бульбенчиха теж, бачилося, не дуже радо пішла до себе в спальню, відвернулася навіть від пані Докії, як ішла, довгенько там наминалася, поки, нарешті, вийшла з грішми. Вона там наминалася, а пані Докія з Бульбенком мовчали, не могли здобутись на розмову. Старий побачив на вікні якусь випадкову муху, що подзизкувала, ще й досі зберігшися в теплі хати, підвівся спроквола, щоб її вбити, ляпнувши, здавалося, зозла по лутці, але не вбив. Мовив неголосно:

— Бач, і досі не здохла.

Але пані Докія їх розуміла: вони, знаючи її старість, часті хвороби, не могли бути певні, що вона спроможеться своїми слабкими силами такі гроші швидко заробити та їм віддати. Тільки ж не примогли відмовити.

Егеж, розуміла це все пані Докія, і в неї теж було таке почуття, що боялася цим добрим людям у вічі дивитись. Алеж там десь чекав її допомоги Олесь, її єдиний синочок! Тільки ради нього вона йшла на таку прикрість. Для себе вона б ніколи цього не зробила.

Невдовзі й шкірянка полетіла на Україну.

Ще більше синівської любови та поцілунків було в черговім Олесевім листі-відповіді. Світлина цим разом не було. Та між словами про поцілунки й подяку пані Докія вичитала й тривожну звістку — натяк на те, що її син не зовсім здоровий. І він просив матір вислати йому ліків. «Не зовсім здоровий?!» Мабуть, лише так обережно, щоб не стурбувати старенької матері. О, дорогий-дорогий! Як би вона хотіла бути тепер біля нього! Вона б знала, що йому їстоньки дати, що питсоньки.. вона б йому припарки й примочки... Ходила б біля нього,

як біля малої дитини... Тільки ж лишенько тяжке між ними океан безмежний... океан і залізна непроникненна заслона!

Олесь написав і яких саме ліків треба, і скільки. Але щоб купити цих ліків, потрібен був рецепт від лікаря. І пані Докія пішла до „свого” лікаря.

Лікар дуже здивувався, що синові потрібні такі ліки і в такій великій кількості.

— А що ж це за ліки? — не втерпіла щоб не спитати пані Докія.

Лікар сказав, що від сухіт у початковій стадії.

Від сухіт?! І-і, ти лишенько! То її син хворий на цю страшну хворобу! А вона отак марудить, наминається! Якогога швидше... якогога швидше треба купити! Треба рятувати дорогу рідну істоту від явної загибелі! Треба хапатись...

Але це так тільки в думці, а насправді вона, стара, втомлена, не могла „хапатись”, навіть ідучи до аптеки. Можна навіть сказати, подибала помалу, „наб'гавшись” у фабриці. Тільки ж ізнов перешкода: ліки в такій кількості, як її син хотів, коштували трохи чи не стільки ж, як і шкірянка. Голова сердешній матері пішла обертом. Де їх тих, таких великих грошей взяти? Вона ж іще й Бульбенкам боргу не віддала!

А до того ще й її власні сили її зрадили. Прийшовши додому, пані Докія відчула, що занедужала. А на другий день уранці, як будильник різонув її по нервах, вона не змогла підвести голови: це вже була не голова, а клунок з оливом. На саму думку про хворобу пані Докія трохи не зомліла: там син чекає, хворий на страшну хворобу... Бульбенкам винна... можуть звільнити з роботи, як довше прохворіє... Посилжувалася підвестися хоч на лікті — і знову впала на подушку... скриготливе ліжко гойднуло, понесло в небуття. День проминув у жовтому каламутті, наступної ночі вона кидалася в горячці, як муха в окропі. Була на самісінькому споді хмаросягу, і той хмаросяг усією вагою душив її трохи чи не так, як ту муху. І нікого-нікогісінько біля неї! Сама-одна в підсліпуватій ком'рчині... нікому води подати...

Тільки на другий день її хвороби прийшла Бульбен-

чиха, довідавшись на фабриці, що пані Докія не прийшла на роботу (бо й вона працювала на тій фабриці). Але в очах відвідувачки-землячки пані Докія прочитала не так турботу про її здоров'я, як тривогу за позичені гроші. Бульбенчиха навіть спиталася:

— А в вас же, мабуть, і грошей немає?

А як питалася, не дивилася в вічі, її муре обличчя було як машкара, чуже, без найменшої ознаки співчуття. Губи стиснулися в сіру, суху ниточку.

Але пані Докії не довелося на це питання відповідати, бо саме тут у двері щось застукало. Бульбенчиха відчинила двері: це був „дженітор“*) з листом для пані Докії. Обидві зрозуміли, що лист був з України, дарма що на конверті було зображення сучасного „пула Землі“ — московського кремлю.

Пані Докія аж підвелася на лікті, аж сили їй прибуло: це ж від її синочка вісточка!

Та цим разом її серце помилилось. Лист був хоч і з України, але не від Олеся. Це писала колишня подруга й шкільна товаришка пані Докії, що з нею вона і вчилася разом, і разом пізніше вчителювала в школі. Щойно тепер ця подруга довідалася від Олеся, що вона жива, і, взявши від нього її адресу, написала. Але між іншим вона писала й про сина: що він живий і здоровий, що, продавши хромові чоботи та шкірянку одному важному партійцеві, розбагатів. Тепер іще хвалиться, що й ліки скоро матиме і тоді паном-діло житиме... У них же й на ліки теж сутужно. Натякала, щоб і їй щось від голови надіслала, голова в неї часто так болить, що й світу божого не видно...

Читала листа вголос Бульбенчиха, а пані Докія слухала. Ні, не слухала: коли зрозуміла все, увічу їй потемніло, а голова безсило знов упала на подушку, загайдалася в жовтому затьмаренні... І в тому затьмаренні застрибали чортки, підіймали її на глум, висолоплюючи гострі, як голки, червоні язички... А вночі до неї прийшов стародавній єгиптянин чи гебрей, що написав отой Прісців папірус. Він низько схилився до неї, кивав локірково

*) Двірник.

своєю схожою на волоський горіх голівкою і шамкотів беззубим ротом, з якого душило часником:

— Бач, а ти не вірила! Не вірила мені, що діти не шанують своїх батьків, не цікавляться, як батьки розгорюють для них гроші... Діти, щоб ти знала, — це не вдячні свині, чортові вилупки!

— Я... я... — хотіла боронитись пані Докія, але тільки безпорадно белькотіла. Бо вона вже свідома була незаперечної істини, висловленої в Пріссовім папірусі, а також у заповіді біблійного Мойсея, що в ній сказано: «Шануй батька твого й матір твою, і буде тобі добре, і ти довго житимеш на землі». Стала їй на пам'яті й українська дума про Олексія Поповича, що його врятувало тільки те, що він приобіцяв:

Як буду я до отця, до матері і до роду перебувати,

То буду я отця й матір шанувати, поважати.

Розуміла тепер пані Докія й те, що не випадково скрізь у світі й усіма часами людські закони вимагали й вимагають від дітей пошани до батьків. Без цього діти скидали б старих батьків, як колись у Спарті, з Тарпейської скелі або відвозили б у ліс, як ув оповіданні Мих. Коцюбинського «Що записано в книгу життя»

Щоб батьки любили дітей, на це людські закони не потрібні: тут діють закони біології, що „вимагають” підтримки слабких малят збоку повносилых батьків. І батьки люблять малят самозреченно, годують, ogrивають, обмивають, облизують їх. А як малята пройдуть життєві випробування й не потребують більше такої допомоги, — вмирають.

Як вирвати десь уліті куш картоплі, то на підземній частині гички можна побачити повнотілі, молодорожеві бульби, а між ними порожній колшучок старої картоплини.

Це мати та її діти. Мати віддала все, що мала, і вмерла. Умерла, щоб жили, продовжували біологічну вічність її діти.

Син-скоробагатько

(Син з цього боку)

... січня 1957 р.
Хатка в лісі, США.

Дорога мамо!

Посилаю цього листа навмання — на нашу стару адресу: ачей ти й досі там живеш. Якщо цей лист дійде до тебе, в'дгукнись на нього, і я тоді напишу більше про себе. А поки що я тільки повідомляю, що я живий і здоровий, чого й тобі бажаю.

Пиши на адресу, подану на конверті.

Твій син Дзьобик.

—
Аркушевий лист повітряної пошти. Поганенький сіренький папір, на ньому зображення московського кремлю.

... березня 1957 р.

Сину мій, синочку! Дзьобику мій дорогий!

Я аж нестямлюсь від щастя, що ти живий і здоровий! Тільки мати, що віднайшла сина, якого в думках уже поховала була, може зрозуміти мою радість, моє щастя! Я ж двадцять років плакала, згадуючи тебе, мого сина, закинутого безвісти під час страшно́ї завирюхи. Згадувала всякі подробиці з твого життя. От як твого батька послали були вперше на відпочинок, а потім як він звідти повернувся.. Ти, уздрівши його здаля, кинувся до нього бігти, крихтний котигорошок у куценьких штаненятах (тоді ж тобі було тільки три роки), але недалеко від нього зашпортався своїми ноженятками в піску нашої Сірої вулиці — та беркиць! — простягся, як маленький рачок. А батько не побіг, високий, довгоногий, — йому треба було тільки раз ступнути назустріч тобі. підхопив тебе на руки та й почав обціловувати. Мало не поламав твого м'яженького тільця. А потім я надійшла своєю „качиною ходою”, захекана, — я ж не вм'яла швидко бігати. Це так батько

жартома казав про мою ходу, — що вона „качина”; він же називав ще мене пампушкою-глевтячком. А коли батько з б и р а в с я в д р у г е в і д п о ч и в а т и, ти спав (це ж було опівночі). Ти спав у тім ліжечку-колісці, виплетеній з лози, що його купив батько й приніс здалеку, аж через міст на Дніпрі (на другий день після твого народження це було). Ліжечко було з високими бильцями, а на тих бильцях сиділи метеликами блакитні бантики. Тоді ти вже переріс те ліжечко, лежав, зігнувшись, як довгоногий журавлик, а в руці тримав міцно свого „списа”. Тоді ж тобі було вже шість роцків, і ти захоплювався зброєю, сам робив луки, стріли, списи, Батько зробив мені знак, щоб не будила тебе, а сам нахилився й обереженько поцілував тебе в лобик. А коли підвівся, я лобачила на його очах сльози... Але плакати йому не можна було: наглили ті, що супровожували його на відпочинок — один, червоношокий юнак, стояв просто над душею, а двоє мовчазних біля порога.

А втім, годі про це. Це вже минуле, бозна колишнє. А в мене ж так багато сучасного, болючого (маю на увазі родинні справи). А в цьому, повітряному листі не багато ж і місця. Але не можу не спитати ще: що з батьком? де він? Обов'язково напиши про нього в наступному листі! Про себе я можу написати тільки те, що я, справді, живу в нашій старій мешканні. Цей будинок чудом зберігся, тимчасом як майже всі будівлі навколо знищені, порозвалювані. От чи пам'ятаєш ти Шулґчин цегловий домок, що навпроти нашого? Від нього залишилася тільки купа цегли. Та й цю цеглу люди порозтягали, як почали після війни відбудовувати свої хати. А будиночок Дейнеки, що був межа в межу з нашим, розколовся надвое, одна половина впала, а друга й досі стоїть, усі нутроці видно. Та нікому його й відбудовувати, бо ця родина десь пропала.

Але мушу таки кінчати. Більше, може, напишу в наступному листі. Бо, може ж, і цей лист не дійде. Це ж не близький світ, та Америка!

Твоя рідна мати...

P. S. Не дивуйся, що я пишу цього листа російською мовою, — до неї ти не звик у нашій родині. Це тепер у

нас друга рідна мова, і ми всі її дуже шануємо й любимо.

—
... квітня 1957 р.
Хатка в лісі, США.

Дорога матусенько!

Твій лист — для мене справжнє свято. Правда, ти не написала про своє здоров'я, з чого живеш, де працюєш тощо, та для мене головне — що ти жива. Сама думка про те, що десь на світі в мене є рідна мати, виповнює мене щастям. Але в наступному листі напиши обов'язково докладніше про себе. А я тепер напишу трохи про своє життя. Звичайно, я вже не такий хлоп'як, яким ти мене уявляєш. Мені ж уже 36 років, я вже з вусами... не з вусами, а з вусищами. А крім того, на доданий до цього листа світлині ти побачиш, що я вже й не сам: це моя дружина, а твоя невістка. Її звуть Майя. Вона з Києва, хоч знайшов я її вже тут. Її, як і мене, вивезли ще малою з України, — мене — батько, а її — мати. І вона виросла вже тут. Але вона вміє говорити й писати по-українському. Ось як вона пише:

«Здоровенькі були, моя далека мамочко! Яка б я була щаслива, якби мені довелось Вас побачити! У всякому разі пришліть хоч світлинку. І пишіть про себе багато-багато! Ваша богодана донечка Майя.»

А далі знов пишу я, твій вусатий Дзьобик. Напиши, що тобі потрібне, і ми вишлемо тобі пакунок, — напиши, що саме вислати з одягу чи з харчів. Матеріально ми живемо непогано, але про це іншим разом. Бо тепер світлина обтяжує листа.

Твій син і твоя невісточка (два п'дписи).

—
Аркушевий лист повітряної пошти. Поганенький папір, на ньому зображення московського кремлю, з його мурами й дзвіницями.

... липня 1957 р.

Дорогі мої дітоньки!

Сину мій, яка я рада, що ти вже маєш дружиноньку вірною! Але мені трудно уявити тебе таким дорослим,

як ти виглядаєш на світлині. Мій розум, звичайно, таку можливість припускає, а матірне чуття тримається за той образ, що я його зберегла й виносила в своїй уяві. А крім того, такий твій образ збережений і в тому батьковому вірші, що його він написав, як б у в у д р у г е в в і д п о ч и н к о в і й о с е л і, чи — як телер у нас кажуть — в о з д о р о в н и ц і. Ми тоді з тобою відвідали його. До речі, ти був тоді такий маленький егоїст, що не хотів до батька йти, казав, що „не варто ноги бити” (тобі було тоді шість років). Батько взяв тоді тебе на коліна, цілував і плакав з радості, дарма що під час нашої розмови був присутній один с л у ж б о в е ц ь о з д о р о в н и ц і.

Але ви хотіли, мої любі, щоб я більше написала про себе. Розповім про те, що сталося зі мною після того, як вас із батьком вигнали німці, відступаючи (тобі ж тоді було шістнадцять років). Я залишилась тоді сама в порожній хаті. Зайшла кошмарна ніч, страшніша за горобину. Бо горобиної ночі тільки блискає й гримить, але не вбиває. А тієї ночі ревіли літаки, освітлюючи вулиці ракетами, а потім — вибух за вибухом, аж земля ходором ходить. А я скулилась, обіннувшись великою хусткою, в тій кімнатці, де була твоя „майстерня” (пам’ятаєш, як ти настягав туди всякого „струменту”? ти ж хотів бути інженером!). Скулилась, зібгалась у грудочку, немов думала, що такої малої грудочки бомба не влучить. А воно: бу-ум! бу-ум! Строчили скоростріли, вистрочували на небі видні мені в вікно пунктирні прошиви трасових куль. Бу-ум! Та-та-та... І десь зовсім близько. Аж раптом чую і з жахом усвідомлюю: щось добивається до нас у хату. Гупає з усієї сили в двері, з тріском їх виламає. А потім до хати вдерлися німаки, з автоматами, в важких чоботях. Узяли нишпорити по хаті, освітлюючи всі кутки ручними ліхтариками, тим світлом, як мечами, протинали темряву. Один заглянув у мій кут, але тільки гиркнув „доннер ветер!” — не зайняв мене. Я бачила, як інший німець розбив батькову валізу, що її ви не встигли взяти з собою. Німець забрав батькові сорочки, під шинелю позапихав. А третій узяв у шухляді письмового стола батьків годинник. Були не довго, бо

їм, либонь, непереливки було. А втім, то я тільки подумала була, що вони пішли, бо потім виявилось, що це не так. Я відчула, що до мене став доходити гострий холод (надворі ж стояли страшні січневі морози), і вирішила піти зачинити двері. І — о жах! На канапі в вітальні сидів один з них, з тих німців, блискаючи в темряві цигаркою. Це було страшніше, як те, що їх декілька було. І я аж тепер жешнула не своїм голосом. Тоді він мовчки встав і вийшов. Він був, мабуть, теж як причмелений, нервово вичерпаний, бо вони ж відступали. Аж нескоро я отямилася... Сяк-так притулила розламані двері.

А на ранок прийшли наші. Як ми їм зраділи, як би ти знав! Після того кошмару, що його створили були німці в нашому місті, з шибеницею на базарі, з повсюдними написами «Загрожує розстріл!» із свідомо організованим голодом (заборонили ж базарі), — це було таке радісне свято, таке свято...

А потім я теж трохи відпочивала, згадувала вас із батьком — і відпочивала. Та тепер мені добре. Наша ж рідна радянська влада так про нас дбає... Ніяка інша влада в світі не могла б про нас так дбати! І я все маю. Але ти пишеш про пакунки, сину. Якщо це тобі не важко, не обтяжить фінансово, то пришли щось із одягу. Тільки ще раз кажу: якщо тобі не важко. Та й не багато мені тепер, самотній і старій треба. Еге, не молода вже я. Голова геть чисто сива, як куделя білої вовни, а лице все поморщене. Щоб ти не розчарувався в своїй матері, зберіг у пам'яті давній образ, я навіть світлинки не вкладаю... Але зате я тепер щаслива: хоч ти й далеко, та я знаю, що десь на світі в мене є син, що я не така самотня, як була перше. Цілую тебе міцно-міцно, мій дорогий сину... тебе і твою дружину Майю.

Ваша далека-далека мати.

P. S. А що з батьком? Чому ти не згадав за нього? Може, ви нар'зно живеє? А може, він загинув, хай Бог милує?

Найдорожча наша матусенько!

Бідна, якого ти лиха набралася! І як ми хотіли б, щоб ти якоюсь силою перенеслася до нас! У нас же тепер така затишна хатка, в такій заспокійливій тиші, серед лісу, стишеного під чистим блакитним небом. А в повітрі поблискує срібна павоть, немов срібні блискавочки пролітають. У нас же тепер „індіянське літо”, те, що на Україні називають „бабиним літом”. Тобто рання, золота оснь. І дерева навколо нашої хатки, справді, як позолочені. Деревя тут такі, що їх і назвати по-нашому не можна: якісь інші. Але перед самою хаткою ми посадили дві верби, вони ще невисокі і такі, як дві круглі овечки, а листя вже на них сріблясто-золоте. У присадку ми все літо мали цілий килим із квітів, а тепер уже лишилися тільки айстри, хризантеми та яскраво-червоні канни. Майя особливо любить канни...

Сама наша хатка, як ти це бачиш на кольоровій світлинці (світлинці ці робив я сам, твій вусатий Дзьобик) яскраво-кольорова: блакитна, як небо. А всередині вона ще краща. На світлинах це трудно показати, бо не можна охопити цілоти, але ти склади в своїй уяві всі світлинки докупи, то й будеш мати загальне уявлення.

Світлина ч. 1 — це кухня. Бачиш, яка чистенька? У духовці видно, крізь скло, як щось там печеться, температуру п'ч регулює автоматично. Світлинка ч. 2 — це вітальня. Одна стіна — суцільне вікно, з нього видно наш присадок із квітами та оті верби-овечки. Меблі в вітальні коштують понад три тисячі доларів. Це модерні меблі. Бачиш, яка канапа? Рівні, чисті лінії. А лампа біля неї (трешер) — як трое струнких стебел лілеї, витягнутих угору, з білими шапчуками в формі квітів. Увечорі, як засвіtimo, з тих квітів-лілей лється ніжне, біле, як місячне сяйво, світло. Праворуч стоїть телевізор — він нас з'єднує з усім світом; крізь нього показують навіть дещо із вашого життя. Є ще фотелі, але на цій світлинці їх не видно. На стіні ти бачиш модерне малювання. Воно в вас там не дозволене, але ми вже не любимо старого малярства, воно вже вийшло тут із моди. На

Одній картині ти, може, побачиш жовту пляму, ніби хтось в'хтем мазнув: це новий смак. Те, що намальоване на другій картині, зветься „сова”, хоч воно на сову й не схоже. Це теж новий смак. І ми не можемо ігнорувати цього смаку: у нас бувають гості-американці, тож ніяково було б прикрашувати хату застарілими реалістичними творами, хоч би й патріотично-українськими. Світлина ч. 3 — це наша спальня. І тут модерні меблі та модерні картини. Правда, тут американці не бувають, але... але так спальні оформлені в найбільшій крамниці в Нью-Йорку — в Масі — і ми там усе це купили.

У нашій хаті взимку тепло, а влітку прохолодно, бо в усіх кімнатах є охолодники повітря, вони ж вибирають з повітря і зайву вологість та пил, і в нас тоді повітря чисте, як у казковому раю.

Світлина ч. 4 — наш котюга. Бачиш, який гладкий та ледачий? Ми ж і для нього купуємо харчі в тих крамницях, де й собі купуємо. А як захворіє, кличемо котячого лікаря, що йому часом платимо більше, ніж людському лікарєві.

Разом з цим листом висилаємо перший пакунок. Як одержиш, напиши нам. Але пакунок довго йтиме, ти не чекай на нього, а відповідж спочатку на цього листа.

Твої діти (підписи).

—
Аркушевий лист повітряної пошти. Поганенький сіренький папір, на ньому зображення московського кремлю.

... січня 1958 р.

Діточки мої, діточки...

Ваша хатка — як казка, а ви в тій хатці, на такій віддалі, як якісь фантастичні істоти з іншого світу. Я тільки не можу зрозуміти своєю старою головою, як можна поєднувати красу отих меблів та й усякі інші витвори сучасної досконалої техніки з безглуздою квацяниною, що ви її називаєте новим смаком у мистецтві. Як можна поєднувати найвищу техніку з відсутністю будь-якої техніки! На мою думку, всяке мистецтво має свою техніку, і кожен мистець повинен знати техніку свого фаху. Щоб скомпону-

вати музичний твір, треба знати ноти та закони поєднання звучання — гармонію тощо. Для поезії треба знати мову й закони її застосування в естетичній функції. У скульптурі теж є своя техніка, як, видима річ, вона мусить бути й в архітектурі. Тож зрозуміло, що й б'ля малярства заходжуватись без знання фарб та законів поєднання кольорів у їхньому відношенні до дійсності не можна. Саме так: у їхньому відношенні до дійсності, бо малярство — образотворче мистецтво, а не декоративні визерунки. Я колись вивчала історію мистецтв, і мені цілком ясно, що так як розвивалась техніка будівництва та всяких практичних виробів, так розвивалась і вдосконалювалась техніка мистецтв. От, наприклад, стародавні єгиптяни не вміли малювати людського обличчя ан фас, а тіла (тулуба) в профіль, і в них виходили перекручені фігури людей. Малярі аж до епохи Відродження не розуміли перспективи. І так далі, і так далі. А наше так зване „модерне малярство” знову перекреслює ці великі досягги. Тим то добре робить наша радянська влада, що не потурає всяким нездарам квацяти фарбами. Як хочеш малювати, навчись відповідної техніки!..

Але це вже виходить поза наші роляні справи. Я забула вам написати, що я вчителюю і цим заробляю на життя. Хоч я живу в нашій старій мешканні, але маю тільки кімнату. І дуже холодно в цій моїй кімнаті. Руки мерзнуть, як пишу цього листа. Та й усе тіло болить... Ох, старість — не радість!

Бувайте здоровенькі, мої дорогі далекі діточки!

Ваша мати.

—
Аркушевий лист повітряної пошти. Псганенький сіренький папір, на ньому зображення московського кремлю.

... березня 1958 р.

Дорогий земляче!

Я дозволила собі відкрити Ваш останній лист, щоб його прочитати й написати Вам, що Ваша мати вмерла. Стояла в черз' всю ніч по вугілля, простудилася (у нас же була люта зима), захворіла на запалення легенів і вмерла.

Як вона пишалася Вами, своїм сином! Вона прочитувала мені Ваші листи і раділа, як дитина. А як захворіла, то все казала, що ще не хотіла б умерти, бо, може б, таки якось побачила Вас. До нас же приїжджають з Америки всякі туристи, то, може, й Ви приїхали б. Ви ж не зробили ніякого злочину проти радянської влади, бо були ще малі, як виїхали за кордон.

Так вона казала, а я переказую, щоб Ви знали.

Ваш пакунок прийшов тоді, як вона вже була хвора, і їй не довелося навішталитися ним.

Залишаюся з пошаною (підпис).

Прочитавши останнього листа, інженер Шкабара підвів голову. Що це було? Сон? Ні, це були справжні листи. Про це свідчить знайомий йому, майже каліграфічний, з похиленими трохи назад літерами материн почерк (листи звідти сюди), а також підпис під машинописними коп'ями його дитячого імення «Дзьобик», писаний рукою небіжчика - батька (лист звідси туди). Так, це були справжні листи, складені дбайливо в хронологічній послідовності. Листи — обвинувальні акти проти нього, єдиного сина цього розлученого навки подружжя. А розлучили це подружжя жорстокі події та залізна заслона..

Страшні обвинувальні акти!

Інженер Шкабара раптом відчув, що від усвідомлення цього всередині йому почала зводитись важка, каламутна хвиля чи то гніву, чи то великого гіркого сорому. Ні, не сорому! Це була хвиля скаженої люті. І та лють аж перекривила його хоч і дрібне, але вгодоване обличчя, засвітила за окулярами кошачим блиском його очі. Він навіть зубами скригнув. Яке він мав право, той старий дурень (батько) творити таку містифікацію?! Як він міг писати за залізну заслону від його, синового, імення без його згоди й відому!? Та за це б його позивати можна!

Інженер Шкабара прожогом зірвався на ноги — довготелесий, трохи сутулуватий, з жорстоким, неслух'яним волоссям, що купою відступало з чола, залишаючи обабіч залізину; іскри сивини, розкидані упрорідь,

теж підкреслювали схожість із розгніваним котом, що настовбурчив шерсть.

Зірвавсь — і взяв бігати по дорогому килимі свого розкішного кабінету, обвішаного теж дорогими картинами „модерного” малярства. Бігав, як розгарячений к'нь, налітаючи на м'які фотелі, поставлені в кутках, мало не вскакуючи в велике, трохи чи не на всю стіну, з низькою луткою вікно. Підбігши до вікна, спинявся, сторопілий, і тоді повертався назад...

А на пам'яті стало те, що, очевидячки, призвело до цієї... містифікації. Років із п'ять тому батько якось налягнув був, що йому, як синові, годилося б пошукати матір, що залишилася під більшовицькою владою, розшукати й матеріально допомогти, як це робить багато емігрантів з України. Йому самому, батькові, не можна цього робити, бо він був увесь час політично активний, і його листи могли б її пошкодити. А він же, син, міг би це зробити без шкоди і для матері, і для себе. Вивезений малим хлопцем з України, він не мав супроти тамтешнього режиму ніякого „злочину”, а тут, на чужині, не цікавився вже ніякою Україною, а тим більше „українською політикою”, що за неї більшовики переслідували навіть емігрантів. А якби мати питала про батька, то можна було б відмовчуватись, і вона, кінець-кінцем, зрозуміла б, що про батька не можна писати ради її ж спокою. Та й для неї важливіше довідатись про сина, як справжню її „кров”, аніж про чоловіка.

Та син... не поспішав розшукувати матір. По якомусь часі батько нагадав про це йому вдруге. Це його, сина, інженера Шкабару, так розлютувало, що він аж визвірився на настирливого батька. Та як крикне: — «Який тепер сенс? Коли двадцять років не шукали, то навіщо тепер?» — «То ти її, свою матір, живцем поховав?» — озвався якимсь глухим голосом приголомшений батько.

Їхні погляди зустрілись, а в тих поглядах було повно якоїсь відчужености, ба й ворожости. Потім того батько якось жалюгідно знітився і більше ні слова не сказав. Взагалі пізніше вже не було між ними про це мови. Вони й далі зустрічались (батько жив окремо, як і до того), говорили про різні „місцези” (американські)

речі: про нові моделі авт, про кольорові телеприймачі, про колір фарби, якою син хотів пофарбувати около своєї хати, про деякі політичні події. Тільки тема про Україну якось непомітно випала з їхніх розмов. А крім того, якби інженер Шкабара був трохи уважніший, то він би спостеріг хоч у батькових очах, що з тих розмовах брав участь тільки його язик, а його душа була відсутня, душа витала десь інде. І тільки тепер, після батькової смерті, син зрозумів, що батькова душа була тоді не з ним, а з кимсь іншим, — була заглиблена в оту містифікацію.

— А який затятий! — знов скрипнув зубами інженер Шкабара і ступив зопалу до того цілошибного, на всю стіну вікна, мало в нього не вскочив. — Навіть грошей у нього, в свого багатого сина, не попросив на пакунок матері. Знав, що син заробляє вдсятеро більше, ніж він, а не попросив. Навіть ні разу не викинув йому на очі того, що, мовляв, він, син, розкидає гроші, як сміття, безглуздо розтринькує, — раніш так казав, а пізніш — ніколи.

Сам „мапував”, не змігши пристосуватись чи то через свій вік, чи то через нездатність до нових умов вільного світу, з його жорстоким набором робітних сил. Часто був безробітний, жив з мізерної допомоги на безробіття, напевно, від свого рота відривав, щоб спромогтись на той пакунок, а в сина не попросив, старий дурень... Либонь, навмисно так зробив, щоб після смерті залишити йому, самозадоволеному інженерові, на все життя ганьбу... докори сумління... оці документи ганьби — листи... Ганьби? О, ні! Ці листи не залишаться тепер! Нема дурних... Даремнісінько він, недотепа, хитрував, щоб дошкулити синові після смерті. Хитрував, але, мабуть, не вистачило розуму додумати цей підступний задум до краю, не передав до якогось архіву. Чи, може, його раптова смерть стала в цьому на перешкоді? Так чи так, але не вийшло!

Інженер Шкабара аж зареготався десь там усередині, — всередині, бо на виду йому з'явився тільки хижий виграш, скрививши рота. Зареготався беззвучно, але чомусь оглянувся на двері, чи хто не почув того його реготу.

Справді бо: могла ж увійти його жінка і не тільки цей його регіт зрозуміти, а й оці чортові листи побачити.

Кинувся інженер Шкабара мерщій до листів, зібгав їх, зім'яв жужмом і пошпуривав у ватран, у ворущкі язички полум'я, що, здавалось, тільки й чекали на таку поживу. Листи спалахнули, немов підлетіли на крильцях.

Він постояв деякий час, неначе боявся, що вони, ті листи, ще вилетять на вогневих крильцях у димар і десь йому на сором збережуться. Щоб допомогти вогневі, нагнувся і поворошив коцюбкою рештки папірців. Папірці востаннє спалахнули — і вмерли, тільки клаптики сіренького попелу зсунулися набік.

Аж тепер інженер Шкабара полегшено зідхнув і взяв уже спокійніше ходити по кабінеті. Ходив і далі обмірковував цю прокляту справу. Кінець кінцем у нього склалася думка, що й у цій справі немає лиха без добра. Все таки через ці листи його мати вмерла з думкою, що він, її улюблений син, не забув її в далекій чужині. А далі його сумління почало потроху заспокоюватися. Бо сумління — це „співзнання”, як про це свідчить і саме слово „су-мління”. Воно мучить тільки тоді, як про якийсь гидотний учинок знає не тільки сам злочинець, а й ще хтось. Отже, тепер, коли батько вмер, а листи спалено, нікого й нічого не залишилось, щоб нагадувати про його... ну, не зовсім добре чи що ставлення до рідної матері. Ніхто й ніколи в світі про це не знатиме! Ніхто й ніколи..

І його сумління остаточно заспокоїлось.

Увійшла жінка. Розкішнотіла вродлива блондинка. Глянула з любов'ю на свого чоловіка, укмітила на його обличчі якусь збентеженість.

— А ти, бачу, розхвилювався, переглядаючи батьків архів, — сказала. Пригорнулася близенько, заглянула в вічі, погладила неслух'яну шевелюру. — Ну, заспокійся, любий! Я розумію, що нелегко забути зразу таку важку втрату. Але що зробиш? Такий уже закон природи: всі батьки раніш чи пізніш мусять умирати. А ти ж таки й не самітний. У тебе є жіночка, що дуже-дуже тебе кохає.

І вона його н'жно, свого „засмученого” чоловіка, поцілувала.

Кобзарів син

Син М. Максимовича був схожий на Т. Шевченка. Це усний переказ. А я чув це від свого вчителя П. О. Єфремова.

В. Ч.

Ніч. На столі горить свічка. Сумна, заплакана. Нечутно склипує язичком полум'я, немов їй бракує повітря, немов задихається.

А надворі мороз: шибки єдиного в кімнаті вікна лупають б'льмами наморозі, як полум'я свічки дужче блимне. Та й у кімнаті відчувається його крижаний подих, дарма що від груби йде якесь там грівó.

У тремтливій півтемряві кімнати, на ліжку, під протилежною від вікна стіною, видно лобато-лису голову хворого чи, може... мертвого. Ні, тільки хворого. Бо через деякий час серед уночішньої тиші, як із дна ями, чутно глухий стогін. І тая голова поволі, на превелику, видимо, силу підводиться. Рештки нестриженого волосся, як волохаті крила обабіч того високого лоба, розкустрані, повні вуса обвисли віхтями, обличчя набрезкле.

Хворий скидає з себе укривало, зводиться на лікті, а потім і сідає. Перехняблено, обіпершись руками об матрац, спустивши з ліжка босі ноги. Обводить затьмареним поглядом кімнату. Нікогісінько! Сам-один! Тільки частка його душі — без ладу на столі розкидані папери з його думками. Та ще незмінні друзі-книжки, — на столі та на лутці вікна.

І Петра немає... Де ж це він? Мабуть, вийшов, як він, хворий, на хвилинку задрімав був. Либонь, настобісіло всю ніч сидіти біля хворого, в цій смердючій кімнаті. Та й з якої речі йому дуже побиватись!? Чужа ж чужениця, цей хворий, для нього. Пан наказав, то мусить... Еге, тільки з примусу... Якби це був хтось рідний... дочка чи син...

Син?

(Крило його життя, як шелестка́ завіса, змахує вгору).

Марусина! Її великі й круглі, як у здивованої дитини, очі заграла живим вогнем у його уяві. Такі, як він намалював їх на портреті. Очі та ще устонька гожі — щойно розквітлий пуп'янок троянди. І вся вона така... пустаха-чарівниця. Вже майже два роки, як бачив її востаннє, у червні 1859 року, а неначе вчора це було. Летів туди, на Михайлову гору над Дніпром, на крилах свого чуття, навіть пашпорта не хотів чекати. А теє чуття спалахнуло було ще тоді, як він уперше побачив її в Москві. Після страшної неволі, після мервцющого поневіряння в закаспійських пісках, де й живу людину — окрім „нагодованих, обутих і кайданами окутих” — тільки зрідка можна було побачити. А це ж була не просто людина, а ще й „чистий, незайманий тип зм'ячкки”. Його вітали земляки, а вона була господиня в тому домі. Молодесенька дружина старенького професора Михайла Максимовича. А як вона тоді грала й співала рідних українських пісень! Чудові пісні! Чарівна співачка! І він, щойно визволений з неволі співець українського народу, співав тоді, як соловейко на весні. Особливо — «Ой зійди, зійди ти, зіронько та вечірняя». Та й не тільки цієї, а й багато інших тоді переспівали. Закохався він тоді в цю господиню-співачку, і почуття заздроців прокинулось у його серці. Атож, заздроців... Він, народний кобзар, алеж він і жива людина, і йому властиве все людське. Тож він і написав тоді в своєму „Щоденнику”: «І де він, старий антиквар, нагибав таке свіже, чисте створіння? І сумно, і задрісно». Бував після того не раз у її господі. А потім, як Максимовичі виїхали на Україну, а він опинився „в цьому гнилому болоті” — Петербурзі, він писав їй листи, просив, щоб шукала йому молоду, бо, мовляв, йому „страх... об'їсіло вже... бурлакувати”. Та ще: „як де побачить посаджені гарбузи”, то щоб „з коренем так і виривала”. На догад буряків, щоб дали капусти. У листах отак жартував, а мріяв про неї, про саму Марусину. А потім він таки прилинув до неї на рідну Україну, на Михайлову гору. У червні, коли жита половіють, а поміж

стеблами збіжжя маки, як гаряча кров його... маки та волошки. Волошки такі, як її оченят синоцвіт. А з Михайлової гори видно Дніпрову широчінь та сизі задніпрянські простори. Вдихав на повні груди чисте повітря, милувався рідними краєвидами. Зустрічався з людьми, з селянами, як із рідними братами. Казав їм правду про царя, про поміщиків, про попів. Було таке, що й у шинках — без сором'я казка — бував та випивав із ними

Але в осередді всього цього світу була вона, хутірська пташка, кохана Марусина. І тут співали? Звичайно... Але й спів тепер було не головне. Головне було... якісь флюїди чи що, які еднали їх обох, її, господиню, і його, їхнього гостя. Чи були вони при столі, за сніданком, як у вікно вливалася ранкова прохолода, а вона власноручно подавала йому, гостеві, й своєму чоловікові яечню, чи за обідом, чи ввечері, як пили чай на ганку, а зорі переморгувались у темному небі, мовляв: «Ми все знаємо», ті флюїди випромінювались із його, схованих під густими бровами очей, як блиски струмочка з-під зарослих бережків, і ховалися в її бистрих, як стрибливі зайчики, оченятах.

А як вона зиркала з-під лоба, як хотіла викликати тії промені-флюїди з його погляду! А як він чекав на ці з її оченят „бісики"! І думав увесь час про неї.

Навіть тоді, як він, гість, говорив із професором у його кабінеті про козацькі літописи, зокрема про незрівнянного Самовидця, а вона десь поралася по господарству, — навіть тоді його, Тарасові, думки були біля неї.

А коли розминався з нею десь у дверях і, ніби зненацька, торкався до її гарячої, як присок, руки, то флюїди спалахували вогнем, проймали їх обох невимовним щастям. Це ж було те почуття, що про нього навіть старий Квітка-Основ'яненко написав у своїй повісті «Сердешна Оксана»:

«Не розпитуйте ж і мене, яково було нашій Оксані, і хіба жаром на полонї писати та іскрами засипати, так тогді б потрапив, як списати...»

А раз вона, Маруся б то, аж поточилась була від того іскряного вдару, поточилась — і прихилилась йому на груди, тихенько скрикнувши: „Ах!”.

Старенький професор був тоді в своєму кабінеті, двері були прочинені, але він, заклопотаний науковими справами, не завважив цього. Маруся тільки скинула три-вовжно в той бік очима, спочатку в той бік, а потім у його, Тарасові, добрі, хитро сховані під його густими бровами очі поглянула.

Це вже була їхня спільна таємниця, ба й змога двох закоханих сердець.

А вечорами, коли на небо впливав „білолиций”, а в садку, десь у таємничій гущавині, витьохкував соловейко, аж виляски йшли, вони частенько були тільки вдох, бо професор мусив терміново щось там дописувати, якусь свою наукову працю.

Чи й він, надхнений кобзар, щось творив тоді? Аякже, творив, та ще й як творив! Чарівний світ його кохання переплітався з багатим світом його уяви. Він писав тоді «Марію». Кохав Марію — і писав «Марію».*) Писав про те, як до вбогої „куці” старого Йосифа завітав „веселий молодий гість, а також про те, як Марія раз

«З глеком по всьду пішла до криниці,

І гість за нею, і в ярочку

Догнав Марію...»

Незабаром після цього його, народного кобзаря Тараса Шевченка, заарештовано за „богохульство” і вислано з України на північ, і він уже більше не бачив свого кохання, своєї Марусиноїчки.

„Своєї”? Авжеж. Вона була його, а не того, хто цілком випадково, на підставі тільки формального шлюбу „мав право на неї”, — на підставі шлюбу, а не за тим біологічним законом, що визначає взаємлення двох різностатевих істот для появи третьої істоти — малого дитятка.

А через десять приблизно місяців старий Максимович писав Шевченкові: «Ознаймую сим моїм листом, що

*) Проф. Л. Білецький пише, що Шевченко в поемі „Марія” «красномовно зображував аналогію між відносинами дійових персонажів у поемі і давав їй (Марії Максимович — В. Ч.) привід до зрозуміння тих відносин між нею, її старим чоловіком і ним». Див. «Кобзар», т. IV, стор. 36. Вінніпег, 1954 р.

Всеблагий Отець наш благоволив сього року лютого 22 дня звеселити старість мою, дарувавши мені первонародженого сина Олексія, котрий сього 6 березня вже сподобився святого хрещення й причастя, і хай йому Господь допоможе рости в доброму здоров'ї, в світлім розумі та в любові до всього, що слід любити чесній людині й щирому українцеві, а також прожити вік свій на радість і втіху батькам своїм, а Україні на користь і славу».

Він, Тарас Шевченко, не відгукнувся на цього листа. Не догадався старий і знову, 14 грудня 1860 року, написав: «Ви зовсім забули за нас, любий наш земляче Тарасе Григоровичу! Ви не відгукнулись навіть на мій безрезневий лист, у котрім я сповіщав про народження мого сина Олексія».

І він, Шевченко, знову не відповів на листа. Та й як би він поздоровляв непричетну людину з народженням свого власного сина?! Писав старий „мій син“, а не „наш“, не згадував матері — Марусини. Ні, це не його син, не Максимовичів! Чи це Бог так дав чи оті флюїди подіяли, але тепер не Максимович, а він, Тарас Шевченко, має сина!

І яке воно, тее малятко? На кого схоже — на неї, співучу жайворіночку Марусю, чи на нього, лобатого, як бузівок, Тараса?

(Крило життя м'яко стрепенулося, притулилося до тіла хворого, напів обгорнуло його, зігріло).

Почуття батьківської ніжності виповнило груди, зробило невідчутною водянку, що не давала дихати. У серці заграли теплі струни (знов оті флюїди?) і простяглися з „гнилого Пітера“ до сизих берегів Дніпра, на Михайлову гору, туди, де Марусина, де їхній спільний синочок Олексієчко. А на пам'яті став образ:

У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.

І це тепер відчутний для нього, батька, факт, а не

тільки постичне уявлення! О, з якою радістю він полетів би тепер туди, куди простяглися оті струни-флюїди! Як видужає — обов'язково поїде й подивиться на своє хлоп'ятко. Дивитимуться разом з Марусею, на самоті, звичайно... Вони ж тепер такі рідні! Найрідніші! Бо між ними є отой зв'язок — Олексієчко...

Теоретизував він у „Щоденнику”, що, мовляв, йому „сумно якимось робиться, як він бачить нешлюбних дітей”, але тепер виходило, що біологія перемогла його теорію. Та й „сумно” було йому тільки через те, що це „туго зв'язує цих бідних дітей” у суспільстві, повлomu всяких умовностей. А тепер його самого, батька, ті суспільні умови зв'язують. Він же ніколи не зможе прилюдно визнати того Олексу за свого сина, не зможе про це сказати навіть такому близькому й щирому другові, як М. Лазаревський, що весь час дбає про нього і тепер, не змігши бути сам, приставив до нього на всю ніч свого слугу. Ради того свого сина він не см'є признаватись: це б убило його людську долю в цім суспільстві. А так він ростиме, як „законний” син відомого професора, а не як „байстрюк”. І тільки його справжній батько, хоч і славний, але бідний український поет та маляр Тарас Шевченко, переживатиме цю болючу трагедію, трагедію суспільного личкування біологічної споріднености. А якщо він і бачитиме його, то тільки крадькома. Це буде крадене батьківське щастя. Цього ж навіть син не повинен знати! Така трагедія була в наймички Ганни з його поеми „Наймичка”. Але та хоч перед своєю смертю могла сказати Маркові:

Я не Ганна, не наймичка,
Я... я твоя мати...

А він не зможе ще й через те, що суспільна фікція чужого батьківства й синівства не допустить того хлопця до його смертного одра.

(Крило життя болюче зламуеться, без живо обвисає).

Черговий напад болю підступає під груди, душить, затуманюючи світ його дум. Хворий закушує вуса, щоб не стогнати, але й терпіти несила. Чує рух на сходах. Хто

там може бути? А, то, либонь, Петро... А як той увіходить, обзивається до нього слабким голосом:

— Тобі, мабуть, набридло сидіти біля мене? Лишенько моє, що немає біля мене нікого рідного...

(Крило життя робить ще одно зусилля стрепенутися, крило життя не хоче піддаватися смерті).

— А знаєш, Петре? — озивається хворий по якомусь часі. — У мене є син... синок...

— Є?

— Еге... Тільки не тут...

А потім подумки: «Тю, що це я? Про це ж не можна!»

(Крило життя знову обвисає, безсиліє).

Хворий просить дати йому гарячого чаю з молоком. П'є. Без смаку. А потім каже Петрові, щоб той поправив постіль та прибрав трохи в кімнаті, а сам спускає ноги на поміст, намацує пальцями виступці й іде помаду вниз, до своєї майстерні. Поточуючись, як розхитуване на вітрі дерево. Важко й довго спускає ногу за ногою по сходах. А як уже був унизу — раптом точиться, як підрубаний знизу, — і падає... мертвий.

(Крило життя далеко відкинулось від мертвого, хоч наступай на нього ногою — не поворухнеться навіть, — крило вже смерті — не життя).

... А як уранці Петро сказав своєму панові про те, що небіжчик згадував про якогось свого сина, той збув це словами, приголомшений страшною втрагою:

— А, то він навмерті марив. Увесь час хотів одружитись, то й про сина марив. Чого хворому не приверзеться!

*

А в аналах історії про Олексія Максимовича записано так: вчився в 70-их роках у першій київській гімназії, потім, закінчивши колегію П. Галагана, працював юристом у південно-західних губерніях Росії (sic? — В. Ч.). Чи була з нього „втіха батькам“, а „Україні користь“, як того зичив йому його „законний“ батько, —

про це історія нічого не каже. Можна тільки здогадуватися, що в родині були через нього колотнечі, бо М. Максимович через деякий час зненавидів Шевченка. Передніше обожнював, а потім зненавидів. Казав, що в житті Шевченковім було „багато брудного й неморального”, що в його творах „мало мистецтва”, що „брак освіти й лінощі перешкоджали йому суворо ставитися до своїх писаннів”, що він „писав здебільшого в п'яному стані” тощо. Звичайно, зраджений чоловік „мав право” не любити свого суперника..

А як Україна? Мовчання історії й тут підказує здогад, що оті „батькові” побажання не справдились. Історія ж таки підказує й думку, що фізична схожість не завжди йде в парі з геніяльністю.

Якщо припустити, що в Олексі Максимовича були діти, то можна думати, що одним із його нащадків був той професор Максимович, що його більшовики в 30-их роках уже ХХ ст. вигнали з Києва та загнали аж у далекий Ашхабад. Але він теж, як це було загально відомо, ніякою «Малоросією» не цікавився..

Чорнооке звірятко

Нью-йоркське оповідання

Гриць крутнувся востаннє перед свічадом: у прозорому плесі гойднулася лампа з-під стелі, визирнула струнка постать кучерявого юнака в темносиньому костюмі.

Рука автоматично перевірила краватку — чи добре зав'язана. А язик сам собою мугикав — не вгавав:

— Чорно-оке звіря-атко,
таке лю-убе, кохане...

Глянув на годинника: п'ять по шостій. Стрепенувся стривожено. От тобі й любе! Ах, та Інна! Умовилися ж, що зателефонує рівно о шостій, щоб він знав, що вже можна по неї їхати. Бо з їхнього Брукліну треба з години до народного дому в Мангаттані їхати. І от уже п'ять... Та де: уже сім по шостій — а вона аж тельнь. А йому заборонила телефонувати, бо її тіточка може перехопити той телефон, а вона не хоче тих допитів: «Куди? З ким?»

Позирав неспокійно на чорне тільце телефону. Та телефон спав, не обзивався. Немов маленький хатній чорний песик скрутився в кулачок, сховав капловуху голову між лапи.

Грицькові стало серце на необачне дівча набігати. Думав: це вона, напевно, обтикується всяким п'р'ям, чепуриться — і про все на світі забула! Навіть про нього, свого Гриця... Дівчача ж поведінка — отой статевий інстинкт (Гриць часом любив поміркувати) — вимагає постійного обтикування п'р'ям, прикрасами. У птахів самці прикрашуються — павич, півень, качур, а в людей, навпаки... самичка... Ні, таки баба залишається бабою! Це вже про Інну, а не взагалі... (Між іншим, забув про те, що й сам щойно крутився перед свічадом). А ще й удає з себе хто-зна й що, якогось філософа. Що б він не сказав — вона так поважно, грудним своїм голосом: „А певно”. І на смаглявому видочку сама поважність, наче з неї не молоде дівча, а таки справжній філософ, та-

кий філософ, що геть чисто все знає, ні в чому не має сумнівів. Та ще й носик кирпатенький задирає.

І треба правду сказати, що Гриць любив у ній усе це: і грудний голос, і оте „а певно”, і носик... Не кажу-чи вже про очі — великі, круглі...

Але... тепер йому було не до того! Те ж дівча, ма-буть, навмисно хоче попсувати так добре задуманий ве-чір! Уже ж п'ятнадцять по шостій!

Ним почала тіпати лють. Справді, як таки можна отак його нервувати?! Їхне ж кохання почалося недав-нечко, і здавалося б, що вони повинні ставитися одне до одного уважно...

Згадував. Побачив її вперше на одній з тих „акаде-мій”, що їх досить рясно влаштувають українці Нью-Йорку. Сидів у півпритемненій залі, майже не стежачи за тим, що відбувалося на сцені. Була ж весна — і його серце прагнуло чогось іншого. Повернув голову — і щось — як писав десь Винниченко — наче клацнуло в його серці. Його погляд зустрівся з чорними, блискучими очи-ма якоїсь дівчини, що сиділа недалеко від нього. Не очі, а якісь наївні, майже дитячі, широко розкриті, пов-ні до нього, ще незнайомого хлопця, цікавості вогники.

— «Гм, отаке дівча, — подумалось тоді йому. — Не дівча, а якась... чорнооке звірятко...»

Під час антракту познайомився з нею. Так якось про-сто об'їзався, а вона теж без усяких церемоній відгук-нулася. А незабаром він склав і оту пісеньку:

Чорнооке звірятко,
таке любе, кохане.
Серце тьохне, заб'ється,
як воно тільки гляне.
Бо у того звірятка
такі очі, як чудо.
І я хочу, я прагну —
хай моє воно буде.

Став на мить поетом і композитором, як це частень-ко трапляється з закоханими. Склав пісеньку, а з її ймен-ням чого тільки й не виробляв, виливаючи так свою до нього, до того ймення, ніжність! Отож і називав її: „Інну-

ся”, „Інночка”, „Іннусенька”, „Іннусик”, „Ін”, навіть одним звуком „І”.

А її врода поєднувалась у його уяві з її походженням. Вона була емігрантка з Дінеччини, з тих колишніх степових просторів, де в минулому мандрували всякі азійські кочовики. І в тій її вроді було, безперечно, щось від тюркської вроди: округле личко, смаглявість і оті неслов'янські очі. Рухлива дрібна постать... така, що їй би на коні гасати, десь у степу із вітром змагатись.

Дрібна, але вона якось сказала Грицеві:

— Я сильна!

І він повірив у її „силу” — якщо, може, не в фізичну, так у силу її вдачі. У тій же її вдачі було щось дике, степове. Любила, щоб він гнав автом на повну швидкість, всупереч усяким приписам і правилам їзди.

О, так, степова вдача... дика... Бо хіба культурна європейська людина... тепер уже нью-йоркська... може так спізнюватись? Уже ж пів на сьому!

Ухопився Гриць за голову, забігав по хаті. Уже пів на сьому, а концерт починається о сьомій! Ну, як вона може так його мучити!?

І раптом шибнуло в голову: та це ж зневага для нього! І доказ того, що вона не любить його щиро. Якби любила, то линула б до нього так, як він до неї... серцем лине... Його ревнива уява почала вимальовувати страшний здогад. Біля неї ж крутився той Туряниця... той красень із пишною шевелюрою, з сірими, немов завжди п'яними очима... Той розпутний спокусник...

Гриць відчув, як у ньому, всередині, загарчав звір ревнощів і помсти. О, він обійдеться й без неї! Він може привести до театру таку красуню, що те... звірятко аж ахне! Буде з красунею, а на неї й не гляне!

Кинувся до телефону, швидко накрутив потрібне число. У слухавці озвався мелодійний голос відомої на всю нью-йоркську українську колонію красуні.

— Чи панна Рая? — перепитав.

— Так, — заспівав голос. — А що таке?

Гриць узяв швидко, хвилюючись викладати плян спільної поїздки до театру. Вечір буде цікавий. Співатиме Ганна Ширей, Михайло Мінський, примітиме на фор-

тепіяні Вадим Кіпа. А як вона, тобто панна Рая, живе в Мангаттані, то він міг би „заскочити” по неї...

О, панна Рая завжди готова продемонструвати свою пишну вроду перед публікою! Тим більше, що такі нагоди не з-так часто трапляються їй, уже трохи перестиглій, сказати б, докраю розквітлій квітці.

Саме так: докраю розквітлій, з вичерпним виявом усіх чарів її вроди, без найменшого залишку її, тієї вроди, таємниці. А була ця „квітка” — як лілея біла. Пишна і білотіла, з великими, як у телиці, блакитними очима бльондинка. А її очі так згорда, уже великим досвідом озброєні, позирали на кожного потенційного претендента на цю вроду, що хтось, може, тільки з розпачу (як от наш Гриць) відважиться підступити до неї.

Трагедія цієї вродливиці була в тому, що для українського середовища вона була запишна, а для неукраїнського — усе таки емігрантка, немаєна чужинка. Була чутка, що її ладили в наречені українському гетьманичеві, але, поперше, і цей гетьманич нічогісінько, крім сумнівного титулу, не мав (працював на фабриці в якійсь там ролі інженера, з ласки українського мільйонера Джуса), а подруге — він несподівано віддав Богові душу.

А Гриць... З Гриця теж, звичайно, не була партія для неї, але цікавий юнак, — чому б їй не поїхати з ним до театру? У всякому разі це краще, як сидіти й нудитися вдома...

Гриць хапливо ще раз причесав чуба, зробив спокликий для дівчат вихорок над лобом, перевірів ефект у прозорім глибу свічада (хоч начебто й не мав звички обтикуватися, як ті „баби”, пір’ям!) — і подався з хати.

— «Хай тепер нарікає на себе! — подумав недобре про „чорнооке звірятко”. — Вона думає, що я без неї не обійдуся...»

*

Простора заля народного дому, в українському стилі оформлена, була повна по самі вінця. Публіка юрбилася в фойє, в проходах між стільцями, гомоніла, шуміла, як розгойдане море. Люди гуртувалися, знаходячи між головами й плечима чужих, незнайомих обличчя давно бачених знайомих, протовплювались одні до одних, віта-

лися. Тільки й було чути: «А, пане докторе!» (на батьківщині він був тільки магістром). — «А, пане професоре-» (на батьківщині він був учителем середньої школи). «А, Іван Іванович! Як ся маєте?»

Окремо сходилися західняки і окремо східняки.

Старі, лисі добродії та їхні немолодші подружжя, з цілими ворохами різнобарвних квітів на сивих косах, — вишукані модниці на схилі свого віку. А поміж тими старими молодесенькі дівчатка, як полохливі кізоньки, щойно випущені в світ, з переляканими оченятами. Горнеться кожна до матері, як та билишонька до старого стовбура, а очима зирк-зирк на цікавого хлопця, — так, щоб ніхто не бачив і не знав, тільки вона... Страшно — і цікаво! Ой як цікаво!..

Такі зустрічі перед початком, у перервах і наприкінці для багатьох чи не найважливіше, важливіше, може (скажемо потиху), за самі вистави та виступи хоч би й добрих виконавців. А для молодих це ще й можливість робити нові, багатозначні для їхнього майбутнього знайомства..

Отож люди й робили з театру ярмарок. Аж пройти ніяк було.

Та серед такого звичного, сказати б, типового руху цим разом можна було спостерігати й одне не зовсім звичайне явище. Поміж цією публікою моталося одне молоде, смагляве й чорнооке дівча. Побіжить у залу, зробить мисліте поміж стільцями, а тоді знов вискочить у фойє, між гуртками людей гнучкою фігуркою викручується. На тому дівчаті шапочка з роменів, білим метеликом прилипла-прилипла до чорнокучерявої голівки, тоненька постать перетягнена поясочком з бантом по червоній суконці так, як стебельце чорного тюльпана, от-от переломиться. А в великих, круглих очах переляк! І вона тими очима так і пасе, та і пасе — по обличчях бігає.

Уже от-от мають починати на сцені, вже хтось там вийшов перед завісу і лагодить мікрофон, уже раз блимнуло світло і публіка хмарою посунула на свої місця, заливаючи гратчасту порожнюву стільців, — а дівча не вгає, біжить назустріч потокові, перебаранчає.

Люди почали здивовано позирати на „причинувату” дівчину...

А того, кого шукає дівча, нема та й нема!

Заля лупнула очима-більмами двічі. Дівча прошмигнуло вже порожнім проходом ще раз, зачепило ногою чиюсь парасолю, мало само стóвбула не стало, — аж власник парасолі вигукнув сердито:

— Треба вже сідати!

Тепер дівча вже мусило сісти на своє місце. Але якби світло не погасло остаточно, то сусіди б побачили у великих, як дві чорні сливки, очах сльозовий блиск. І хоч на сцені завіса розсунулася, завіса з сліз затулила дівчині те, що почалося на сцені. А в душі в нього, в того ж таки бідолашного дівчатка, напевно було щось страшне, болюче. Чому його немає? Ну, чому? Що сталося, Боже ти мій? Вона ж своєчасно, як умовилися, зателефонувала — а його вже не було вдома! Так, либонь, ця дівчина думала, бо не знала, яка страшна подія сталася. Не могла й у голові собі покладати, що той, кого вона так щиро шукала, поїхав по іншу.

А як, може, її гаряче сердечко, стискаючись від болю, й схильне було припускати цю найстрашнішу причину, то її розумна голівка, мабуть, спустила з уваги той абсолютний закон, що не тільки вона, а й усі інші дівчата не можуть не обтикуватися пір'ям. Тим більше — як кавалер не задалегідь, а буквально „в останню хвилину” запропонував їхати до театру.

Та от коли сльозава завіса трохи струснулася з віястих очей нашого дівчатка, і йому стало трохи видно якісь там рухи на сцені, розпорядник у залі провів проходом, присвічуючи ліхтариком, силуетки якоїсь пари — у перші ряди провів. Як тая пара сіла, дівча звернуло увагу на широкий жіночий бриль у подібні німбу з струсевого пір'я, просвіченого по краях світлом із сцени (бриль стояв сторч, колесом). Той бриль щось дівчині нагадав, — але що? Не могла багато про це думати, бо в неї були інші думки, безмірно важливіші за якісь там чужі брилі. Чоловіча голова біля того бриля нічого їй не нагадала: було далеченько й темно.

Дівчина перестала навіть на сцену дивитись і слуха-

ти, що там говорять. Заплющила навіть очі, заглибившись у свою нестерпну муку.

Антракт. По залі махнуло світляним віялом, вимело темряву, і чоловіча голова, що була біля жіночої голови в брилі-німбі, оглянулась, когось, очевидно, напружено шукаючи. То була Грицева голова! А з ним була — дівчина зразу повідному пізнала — найяскравіша, найнебезпечніша красуня нью-йоркського українського середовища. Телицеока, величня божиця, що своїм пишним, глибоко декольтованим тілом пушила очі всім чоловікам.

То це така суперниця стала їй упоперек дороги?! Чогось страшнішого не можна було й уявити!

Інстинкт боротьби за своє „право” підкинув дівчину з місця. Ні, вона так легко не піддається! О, ні! Вона ж сильна! Бурею проскочила через коліна сусідів, наступила гострим шпичаком підбора комусь на нагнітку... жертва люто просичала слідком за нею, — та дівчина була вже далеко. Пробігла перед здивованими передніми рядами. Не пробігла, а пролетіла — продзумкотіла повз перелякані очі тих, що там сиділи, як роблений супутник Землі повз той чи той її континент. Не дивилась у бік зрадника, ба, навпаки — відвернулась від нього в протилежний бік. Але мета цього пролітання була дуже виразна — показати йому, що вона тут, що вона все бачить.

Антракт був короткий, і дівчині довго літати не довелося. Вирішне змагання мало відбутися після вистави.

І от: останній помах завіси, виконавці востаннє з'являються на сцені, кланяються в один і в другий бік, хиляться, як лози від вітру, дякують за рясні оплески; публіка шумливо підводиться на ноги — як густі шпичаки виростають з води. Високий бриль-орієнтир повів погляд нашої дівчини до виходу — на правий бік. Але вона кинулась навперейми лівим боком. Так хіба ж проб'єшся так легко крізь суцільний гущак публіки! Вона лізе пробоем, а на неї оглядаються, скидають зляканими, обуреними поглядами: мовляв, якась навіженна, передніше бігала по залі, а тепер преться прямо на людей...

„Перлась”, бо знала, що та „пара” (ой, це болить!) не буде вистоювати біля театру, як це звичайно наша

публіка робить. Хоч кров з носа (з отого чудового, кирпатенького?) — а вона мусить тримати їх у полі зору!

Справді, скоро вона тільки вискочила в кресання нью-йоркських вогнів, як побачила, що „пара” зразу попростувала до Грицевого авта (стояло край хідника — вона пізнала). Гриць узяв чемненько свою даму під руку (бач, який! а вона й не знала, що він так уміє!), підвів до дверець, що ніби автоматично перед нею відчинились...

А „дама” щось солоденько виспівує своїм медовим голосом, шебече, щаслива з такої уваги кавалера.. (Ой, це дуже болить! Це пече!)

Гриць заскакує до авта з другого боку...

— Таксі! — озивається слідком за цим автом, гукає тоненький дівочий голос... не голос — писк у шумі авт — привидів вогнянооких, що пролітають вулицею. Розпачливий писк... А як таксі послужливо підкотилось, — голос-писк наказує:

— За отим автом.. блакитним!..

А далі: зашуміло Грицеве авто вздовж вулиці, залускотіло гладеньким асфальтом, а канарково-жовте таксі — за ним, за ним. Спинилось блакитне перед перестережливим червоним оком світла — спинилось і таксі, підсунулось так близько, що наше дівча бачило крізь шиби силуетки пари. Чи, бува, не цілуються? Ой, це таки, справді, болить! Саме таке уявлення — ніж у серденько...

А потім авта вихопились на Бродвей, у казково-осяйну повільну вогнів — цукерково-зелених, червоних, вогняно-золотих. „Кока-кола” ллється водоспадом прямо з високого нічного неба, обличчя курця пихкає з рота справжнім димом, реками крутяться вогняними колесами, вимахують золотими прапорами, лізуть усякими ретязями-написами в темне небо...

А авта летять, повизкуючи гумою об чорне дзеркало асфальту, безобличні, бездушні, тільки з вогняними очима-поблачками спереду, з червоними сигналами ззаду. Авта... неспинний, як стихія, потік, потужна ріка авт... А в тому потоці мчать блакитне й канарково-жовте, та ще й так: одно не втече, друге не дожене.

Довгенько тривала така шалена гонитва. Та от блакитне випало з того потоку — підкотилось до хідника й стало.

— Стоп! — скомандував дівочий голосок ув авті-переслідувачі.

Поки пасажирка цього останнього розплатилась із шофером (робила це хапливо, не взяла решти), Гриць відпровадив свою даму до її дому. А пасажирка кинулась до його авта і стала біля нього, як біля свого. Навіть рукою взялася за ручку дверець — наче боялась, щоб воно не втекло. А в голові очайдушний замір — боротись до самого краю. Вона ж має право боротись, бо не вчинила нічого злого. А серце... серденько як не вискочить! Як він міг таке зробити!?

Гриць повернувся — і.. не йме віри очам: перед ним його Іннуся!

Дівчина впала йому на груди, заридала. А Гриць стояв ні в сих, ні в тих. Мимрив безпорадно: вона, мовляв, сама винна, не зателефонувала, як умовились. Інна піднесла до світла руку з годинником на доказ, що тоді точно о шостій зателефонувала...

Порівняли годинники — його й її: різниця на цілу годину. То, виходить, вона не перевела свого на літній час!

Не перевела? Ах, так! Алеж вона думала про свого Гриця — не про годинник! І вона така „сильна” — хай він це добре пам’ятає! — що ніколи не віддасть його іншій... Ніколи!

— А хіба ти мене любиш? — спитався Гриць.

— А певно...

Гриць відхилив від своїх грудей мокре від сліз смагляве обличчя, зазирнув пильно в чорно-блискучі заплакані оченята і, оглянувшись (чи ніхто не бачить!), ніжно поцілував своє „чорнооке звірятко”. Раз, удруге й утретє. Щоб був, як там кажуть,

мир миром,
пироги з сиром,
варенички в маслі,
а ми друзі красні...

Бибик і Ольга

Оповідання «Як Бибик розбагатів в Америці» наробило мені клопоту.*) Просто сказавши я вскочив з ним у скандальну історію. Незабаром після його появи в «Свободі» мокрючим рядом накрив мене один наш поет. Видатний поет. Навіть апокаліптичний. Він підійшов до мене в публічному місці — в Літературно-мистецькому клубі, на Другій авеню, число 149, у Нью-Йорку, і сказав загрозливим голосом:

— Як ви могли написати таке про Бибика?!

— ?!

— Ви зневажили людину, гідну пошани, учасника нашої визвольної боротьби... ви...

Ну, а що це було все-таки в публічному місці, то я сьак-так з цієї халени викрутився. До нас підійшло одно з публіки, обізвалося друге...

Гірше скінчилася зустріч із самим Бибиком. Це теж була зустріч (як і описана в попередньому оповіданні) після чималого інтервалу, через декілька місяців після наших із ним весняних зустрічей, після наших обідів з індиками й горілицею, на його фахунок. Як ви, читачу, пам'ятаєте, це для мене була досить прикра ситуація, але мені несила була перемогти його тисячницьку добрість. На літо він був зник із Нью-Йорку, тобто на той час, коли я надрукував те злочасне оповідання. А це вже була осінь, початок різних українських вистав та зборів. І я зустрівся з Бибиком у вестибюлі одного театру. На своє нещастя, я прийшов точно на призначений час початку вистави, а тому публіки ще майже не було. Та вона ще після літнього відпочинку й не розгойдалася як слід для громадського життя.

У широкому бестибюлі було ще голо й непривітно. паркет блищав загрозливим блиском, не було й найменшого закуртка, куди можна б у разі небезпеки захилити-

*) Це оповідання входить у більшу цілість як третє з оповідань про емігранта Бибика, — перші двоє зміщені в мій збірці «Зойкс».

ся.. Дивлюсь — а навперейми мені шкандибає мій Бибик, мій, можна сказати, найщиріший друг, своїм ціпком не так підпирається, як запрозливо вимахує. Саме так: загрозливо. Наче в бій поспішає... І ще здаля кинулося мені в вічі: одяг на ньому не такий блискучий — якийсь куценський піджачок, коліна на штанях повипинались, бриль вилянялий, прим'ятий. Не встиг я й рота роззявити, щоб висловити свою радість з приводу такої приємної зустрічі, а він як не заверещить не своїм голосом:

— Не займай мене, бо я можу вбити!

Дирлюсь: він на виду блідий, як крейда, очі крешуть іскри-блискавки, орлиний ніс скривився набік, губи тіпаються від злоти, мало з них піна не капає.. Ціпком уже біля самісінького мого носа вимахує.

Оглянувся я навколо — а поблизу ані лялечки. Що його в ката діяти?! А руки мої інстинктивно скинулися вгору, щоб від удару захиститися.

І от уявіть собі — сталося зовсім несподіване. Мій напасник, як ізмигнути оком, крутнувся на свій нозі-дерев'янці — та від мене драпа. Як віз-драбинячок із вигнутим колесом заколивався. Навіть не оглянувся. Так страшно закричав був і ото так трохи чи не мого захисного вимаху руками злякався! Здогадно так пояснюю його ретираду. Бо він же все таки проти мене, як комашка, дрібний, не те, що отой поет-багатир. Та ще й на нозі-дерев'янці: досить було б його тільки торкнути, як він так би й поїхав по слизькому поркеті.

Річ ясна, що я зразу ж догадався, що це був випадок із тієї ж серії, що й напад поета-апокаліптика. Але не міг ніяк добрати, чому й він (тобто Бибик) огнівався. Він же свого часу, під веселу руч, та ще й при свідках, дозволив був використати його образ для веселих оповідань. Сам був веселий жартун — і мені дозволив. Він же, наприклад, умів дотепно оповідати про розмову українського прем'єра Б. Мартоса з чеським Едвардом Бенешем. А Мартос же був таки спразжній прем'єр, не такий сказати б, потенціяльний, як сам Бибик, що тільки похвалявся цим у шпиталі (в першому оповіданні) та в ресторані, під чаркою будши. Празда і Мартосова

розмова відбувалася вже тоді, як він був у Празі не з офіційними відвідинами, приїхавши з своєї держави, а як постійний її мешканець. Проте, він, Мартос би то, і в цій, будь-що-будь не виграшній для українського прем'єра ситуації зумів не принизити гідности, коли почав свою розмову так:

— Ви прем'єр і я прем'єр, так побалакаймо, як рівний з рівним...

Але треба було чути, як оповідав про це сам Бибик! А Мартос же не брав цього за образу чи зневагу учасника визвольної боротьби!

Щодо Бибика, то мені завжди здавалось, що його найбільша патріотична заслуга була не в його участі у збройній боротьбі (щось він не згадував про це, і хто-зна, чи він вистрілював коли хоч раз на ворога), а в отих його жартах, у творенні, так би мовити, визвольного фолкльору, у веселій фіксації образів її учасників.

Отже, я цього Бибикогого вибуху не міг зрозуміти. Але події пішли далі ще гірше для мене. До мене дійшла чутка, що він задумав навіть позивати мене за образу, за те, що я начебто вивів його в отих двох оповіданнях як „гохштаплера”. (І де він таке побачив? Таж я писав про нього з любов'ю!). Мав вимагати від мене, як це звичайно роблять в Америці, грошової компенсації.

Але все це стало зрозумілим мені аж тоді, як я довідався (не від нього, звичайно), що сталося з ним улітку. Він тоді поїхав був до штату Мейну відпочивати, на природу подивитися, чистим гірським повітрям подихати.

— Чого мені сидіти в цьому дурному Нью-Йорку, — казав, — коли я людина з грішми? Хай тут сидять ті, що не мають цента за душею...

Ну, й поїхав. Зупинився в одному готелі, приліпленому, як ластів'яче гніздо, на схилі гори, зайняв чистеньку кімнатку, з окремою убиральною і з верандою. А з тієї веранди як глянеш — далеко-далеко вниз, на дні долини, леліє суцільним гущакom зелень. А ще далі, уже зводячись розлого до обр'ю, сизіють гори, теж укриті кучерями лісу, настроюють мрійно. А в цілому яка то пишна далечінь! Так і пориєає людину летіти... А вранці,

як ще сонце тільки но показується з-поза високого рубця гір, простромлюючи голками променів павоць туманцю над долиною, то, здається, устав би, переступив невисокі бильця веранди і пішов би, отак у виступцях, по тому туманцю-хмарці, як по м'якенькому мохові... так і пішов би... І килим-самоліт непотрібний. Самих крил замріяности та естетичної насолоди вистачило б...

І Бирик, як людина з розвиненим естетичним чуттям, з душею, що просто впивалася тією красою природи, спочатку годинами просиджував на своїй веранді. Дратували його тільки два сусіди, два дідки, що завжди сиділи на сусідній веранді, ушнипившись у свої шахи. Сиділи морчки, наставившись, як барани, один проти одного лобами й лисинами: мовляв, той не полхне і той не піддасться. І хоч би тобі раз поглянув котрий на тую красу природи! Дратувала отака нечувствєнність дідків, цих вишкрібків міської „культури”. Та ще комарики...

Комарі дошкуляли, звичайно, тоді, коли в міжгір'ї народжувалась інша, своєрідна краса, коли там, де сходились два велетенські горби, як два багатирі староруські, вилазив на небо місяць, як діжа завбільшки. Свіжовмитий, ще червоний спросоння, важкий глевтяк... А по долині під його поглядом так і заметушаться перелякані мороки-тіні... ховаються у всякі там щілини, закапелочки... І не встигне чоловік хоч би трохи очуматися від тих чарів, як у самісіньке тобі вухо — дзиз! — так і влитне проклятуший... Тільки відігнав цього, — з другого боку, у друге вухо як хто голкою розпечеюю шпигоне...

Доводилось мерщій хвратися за густі сітки на вікнах, тобто в кімнату.

Один такий день і вечір проминули, другий, третій... А далі став наш відпочиваєць відчувати, що йому чогось бракує, що самої природи, хоч би й такої розкішної, як у Мейні, йому для повного щастя не досить. А потім стало й вияснюватись, чого саме бракує. Не подумайте, читачу, чогось логаного про нашого заслуженого учасника визвольної боротьби, — не подумайте, кажу, але це факт: йому закортіло жіночого товариства. Так, так, не якогось там іншого, не ближчого, наприклад, взаємлення хоч би з отими пришеделупуватими дідками, що

чапіли над шахами, а тільки жіночого, веселого, щебетливого товариства.

Можливо, що до такої забаганки призвело його добре харчування (він же за кілька днів зразу прибув на вазі), а можливо, що й наочні, цілком конкретні споглядання заразливих у психологічному розумінні зразків. Було ж бо таке, що він іноді ходив до поблизького лісу (бо не міг, видима річ, тільки на веранді сидіти!). Оце піде собі, сяде на якийсь там лавці під гіллястим деревом і дивиться, як навколо нього чарівно ходять, мов живі, сонячні плями — ясні зайчики, за лісовими холодочками — від похитів угорі гілля — ганяються. Ходять по траві-мітличці чи там по лісовому бур'янці, по втоптаній біля лавки землі, а там, дивись, і на його сандал чи на коліно такий зайчик стрибне злегенька. Як золоте кошлятко. Втішений цим, Бибик часом аж посміхався сам до себе. Ач, мовляв, поганець! і думав: «Та й ловко ж тут!» Мурашка часом кумедно, з величезними труднощами, як на яку гору, стерebиться на його покладену на лавці руку, — він зіб'є її незлобливо щутком і... і теж посміхнеться.

І от уявіть собі! Саме тоді, коли ваш відпочиванець-самітник якнайменше хоче бачити інших таких самих, як він, двоногих істот, як на зло, де й не вродиться якась парочка. Сядуть собі на вільну частину лавки і — як це звичайно буває в Америці — без усяких церемоній починають цілуватися. Цілуються, аж виляски ідуть, а на сусіду зніякісінької тобі уваги. Так наче він порожнє місце або якийсь нечувствений пень.

Або коли йому — нашому ж таки Бибикові — заманеться піти на зелений моріжок, що був у вінку білих берізок, як зелене озерце в берегах, лягти на простеленому ліжнику в самих коротеньких штанцятах — в сонячному купелі поманіжитися... Навіть свою ногу-дерев'янку відстібував. Туди обов'язково кожного разу теж приходила молода пара. Полягають собі, одягнені майже так, як Адам та Єва в Райському саду або нашого часу нудисти, притуляться одно до одного і теж... Але про цих мало сказати, що вони тільки цілуються! Ні, вони переплітаються голими, молодими й здоровими тіла-

ми, як двоє вужів, та ще й так, що він зверху, а вона насподі. Не навпаки... І не цілуються, а вгризаються одне в одного... І він, кажу, зверху, а вона насподі!

Ну, чи не заразливий це приклад для стороннього споглядальника?

І наш Биби́к не втерпів: бах шлюбне оголошення в газету! Так і так, мовляв, добре „уситуований” (і де він вишкріб це галицьке слово?), стільки от років, люди кажуть, щс непоганий (мабуть, згадаз, що я хвалив його срлиний погляд і ніс), але самітний українець цим шляхом шукає подруги життя. Мусить бути відповідного віку, приємна, освічена, національно свідома (бо жених — борець за волю своєї батьківщини), але посаг, з огляду на заможність жениха, необов'язковий. До листа треба додати світліну.

Свого часу я це оголошення читав, але що воно Биби́кове, я зрозумів тільки пізніше, уже після отих трагічних випадків. Ввело мене в оману (чи, як кажуть, західні українці, в блуд) те, що в ньому не було згадки про його хворобу — цукрицю, ну, і про ногу-дерев'янку. Очевидячки, він тут дипломатично змовчав. Бо хоч ми знаємо, що він сам не дуже жалкував за своєю костяною ногою (всна ж була з ревматизмом!), але, напевно, розумів, що жінкам у чоловіків більше подобаються такі костяні ноги. Отже, він ішов тут „ва-банк”. Надіявся, либонь що коли поквипитесь котрась на його тисячі, то й на ці його вади пізніше подивитесь крізь пальці. А якби про це написав, то хто зна чи яка й відгукнулась би.

І він не помилився: через якихось там пару днів прийшов лист. Із світляною, звичайно. Гарна, усміхнена, з ямочками на щоках. Написала, що блондинка, але на світлинці цього не було видно. Вподобалась Биби́кові коса; гладенько зачесана, таким якимсь пиріжком на голові, а не розкустрана, як тепер більшість дівок ходить, по-хлоп'ячому підстрижених, коли не зразу й догадаєшся, дівка воно чи хлопець. Особливо, як ще й у штанях, обленисто обтягнутих на ногах. Таке чорт-зна що, якась розкаряка, а не дівка. Биби́к таких терпіти не міг. Тож зразу захопився на цього листа відгукнутись. Запросив

їхати прямо до нього: мовляв, поживуть у цих чудових умовах, ознайомляться одно з одним, а там, як Бог дасть, то й до шлюбу... І грошей відповідну суму на дорогу вистав.

У другому Ольжиному листі (її звали Ольга) була повна згода на все, що він запропонував (тобто пожити в відпочинковій оселі, ознайомитись і т. д.). Написала, коли й приїде, скористувавшись прямою автобусовою лінією т. зв. „сірого хорта”. А щоб він зразу її пізнав — триматиме в руках розгорнуту газету з його оголошенням.

Чи треба казати, як захвилювався наш уже майже наречений, чекаючи своєї нареченої?! Бо хоч він і забавив тепер жіночого товариства, але ще, справді, ніколи не був жонатий. (Не так, між іншим, як інші в його, скитальському, становищі, що, залишивши в кожній країні попереднього перебування по жінці, видіють себе в останній країні за незайманих парубків). Бирик цей свій стан пояснював так: визвольна війна, польські табори полонених, навчання в Празі чи там Подебрадах (був він, як і всі „пражани”, званням інженер), — коли там було думати про одруження? Але гріх було б казати, що він свого часу ні з ким не кохався. Таке було, але тільки “раг атеур”, без певних обов’язків щодо наслідків, як воно у військовиків здебільшого й буває. Але тепер — хоч задум цей, як ми бачили, виник трохи чи не випадково — вирішив він решту своїх днів прожити в подружній любові з іншою істотою. Годі бурлакувати! Треба скоштувати хоч на схилі віку, яке воно на смак те подружнє щастя!

І що більше зближався момент першої зустрічі з кандидаткою, то дужче цей його замір зростає на силі, і дужче тіпалося його серце. Це ж бо не те, як ото лежить десь у себе на ліжку, задравши ноги, якийсь старий парубок і мріє про якусь таку далеку, як хмарка на небі, істоту, хоч, може, й ідеально-прекрасну, але недосяжну. Солодке це може бути видиво, але тільки видиво, омана, сон, не варті уваги поважної людини. До нього ж тепер їхала, реально зближалася зовсім жива жінка, жінка у повному розумінні цього слова, — з пухень-

кими руками, з гарними ногами (ногам у жінок Бибики надавав чималого значення), з ямочками на щоках, з грайливими бісиками в очах... Ну, ще там плечі, груди і таке інше. І гаряча, як пекло, кров у всьому тому тілі, що просто запалоє чоловіка. Бо тут же можна вже не тільки мріяти, а й рукою за ту ручку взяти, безпосереднім доторком відчутти той вогонь, а може, й за щічку з отими ямочками вщипнути... Тож, кажу, Бибик не аби-як хвилювався. Ну, але без хвилювання ще ніхто в світі не оженився.

Та, крім, сказати б, загальнолюдського хвилювання, у Бибика було ще й своє особнє: він потерпав за свою ногу. І, може, вперше за весь час, після того, як утратив костяну (хоч і з ревматизмом), пожалкував, що це сталося. Але, з другого боку, він тоді не мав би грошей, а жінки ж, як відомо, особливо досвідчені, на літі, на самі костяні ноги теж не дуже квапляться. Отже, те та на те й виходило. Ішов надалу, на одчай-душі.

Був чистий блакитно-сонячний день. Про такі дні багато вже писано в різних поетичних творах, у романах також, але цей відрізнявся від інших таких тим, що його забарвило додатково оте Бибикове хвилювання, його піднесений настрій, тривожно-тріумфальне стрибання серця в грудях. Коли він, чисто поголившись, одягнувшись у легкий, як павутинка, тропічний костюмчик, з виложеним поверх нього, навколо шиї комірам білісінької сорочки, з краечком білої хусточки в кишенці на грудях (наче там сів білий метелик), вийшов до автобусної зупинки, то йому той чистий день показався чистішим. блакитне й теж чисте, як погляд невинної дитини, небо показалося блакитнішим, а сонце... Ну, на сонце йому не можна було глянути! Воно, бісове, ще не дуже гаряче, жартувало трохи, посміхаючись.

— Ага, — здавалось, казало, — і тобі закортіло женитись! Ха-ха..

А один чортів горобець так нахабно пролетів повз Бибика, цвірінкнувши, що мало об його носа (тепер цілком поважного, орлиного) крилом не черкнувся. Той аж цілком з несподіванки на нього вимахнув. Горобця

не влучив, а бриля з своєї голови — ясного, як сонце. солом'яного — збив.

Хоч бриля через горобця збив, але серце на спричинника не набігло й трохи (дуже бо добрий був у нього настрій). Та й інші горобці, навіть невидні, вицвірінькували на всю околицю, виповняючи тишу золотого-блакитного літнього дня тією разсипчастою цвірінькотнявою. А високо-високо в тому чистому небі величним ширянням ширяв пташиний цар — гірський орел, озирає своїм гострим зором могутнє царство, усі гори й доли. сріблясті ниточки річок та потоків, зелені плями полонин, де паслися гірські сарни...

Але Бибикові цим разом було не до орла: він саме напружено дивився на кінець асфальтового хвоста гірського шляху, що ховався за недалеким пагорком. Звідти мав показатись „сірий хорт” і привезти його щастя. Справді, по якомусь часі „сірий хорт” звідти беззвучно й викотився і, викидаючи, наче пливучи в повітрі, передніми лапами-колесами, швидко став покривати гладенький асфальт, наближатись до самотнього чоловіка (Бибика), що чекав на зупинці. Блиснув проти сонця склом переду, як очима-окулярами дупнув, і плавко повернув до хідника (зупинки). Тільки загарчав гальмами. зідхнув, зупиняючись.

Відчинились двері, і всі пасажери почали виходити: це була кінцева зупинка. Гляне Бибик, аж так: разом з іншими випурхнула з автобуса не просто жінка, а щось таке, як яснокрилий метелик. Бльондинка (власне, волосяна плятинового кольору, пофарбоване, безперечно), у яській, з балеркою, синій, з білими крапочками, як дрібні квіти конвалії, сукні. Розгорнутою газетою в повітрі, наче ненароком, помахує. А очима зирк-зирк на всі боки.

Бибик зразу ж таки до неї: так і так, мовляв, я той, що ви до нього приїхали... Бибик. Бибик Василь...

Казав — і власного голосу не чув — так його серце гупало.

Пані зробила здивовані очі. Великі, чудові очі, з модно-видоєженими віями, з підсиненими повіками. Але головне було в тих очах — чарівна сріблястість, наче на капана з неба, — краса, що її ні в якому салоні краси

не зробити. І Бибик миттю цю красу своєї нареченої оцінив. Коса теж була зачесана так, як було на світліні, — пиріжком назад завернута, і кольором якраз до тих очей підходила. Правда, як уже казано, це не був її натуральний колір, не виключено, що під плятиною ховалась якась там доза сивини, але Бибик був уже в такому віці, коли люди обох статей роблять певну знижку на красу, тим і поглянув на це. Як кажуть, кризь пальці.

Була трохи вища за нього, тож він інстинктовно взяв витягати шию з пліч, як півень, кукурікаючи.

А пані вже прямо, бентежливо глянула йому в вічі.

— Ах! — каже. — Так це ви? Дуже-дуже приємно познайомитись.

І подала ручку в мереживній рукавичці, війнула йому в обличчя пахощами.

Як він тоді відгукнувся на це «дуже-дуже приємно познайомитись», Бибик і пізніше, як не силкувався, не міг пригадати. Це був якийсь вихор утіхи! Та й пані, як зразу ж таки й виявилось, була така балакуча, що він навряд чи й устиг тоді щось почленоване вимовити. Не жінка, а якась торохтло. Вона торохтіла, як зірвалася з припону, а він поспішав за нею тільки виразом обличчя та грою своїх суворо-сталевих очей. Ольга — будемо далі її так називати — похопилась пояснити, чому вона пішла на такий шлях знайомства — через газету. Щоб він не подумав бозна-чого. Наші ж люди живуть розпорошено серед чужинців, і немає майже ніяких можливостей знайомитись безпосередньо. Єдиний шлях для цього — газета. . Отже, повторила, щоб він не подумав, що вона якась непорядна абощо.

— Це нестемна правда, — нарешті вставив і Бибик: — газета — єдиний шлях у наших умовах...

І витяг шию з пліч якомога вище. А що тим часом опритомнів після першого удару, то й зразу ж подумав про свою кульгавість — як Ольга до цього поставиться. Чи не погордує ним, шкандибою? Та довго над цим думати ніколи було: треба було вести даму до готелю. І гін, сказавши про це, ступнув своєю дерев'яною, мов у скінець. Ольга, справді, скосила на його ногу око, але вдала, що нічого не помітила.

— Делікатна, мабуть, — подумав з приємністю Би-
бик, — вихована...

І, владно перехопивши тепер розмову, і собі взяв
насамперед пояснювати, що з його ногою, підкреслив,
що з цього джерела походять і його тисячі.

Та Ольга не дала навіть йому докінчити:

— А мені байдужісінько... Аби вдача була добра...
Вдача й душа — головне в подружньому житті, а нога...
Вас же не треба носити на руках? — пожартувала. І по-
сміхнулась так, що більше не треба було на цю тему го-
ворити, — засвітила сріблом очей, заграла ямочками щік.

У готелі він завів її до найнятої наперед кімнати,
частини фешенебельного мешкання, другою частиною
якого була його кімната. А господареві сказав, що це
приїхала його дружина. Має відпуск на роботі і тепер
приїхала. Сказав так, аби щось сказати, бож сам госпо-
дар ніяких пояснень не вимагав. Для нього важливо бу-
ло, що пожилець заплатив наперед за місяць.

Показав Бибик Ользі кімнату, пояснив, як користу-
ватись водою, холодною й гарячою, а сам зійшов, щоб
дати їй змогу помитися з дороги, передягнутися. Ольга,
зачиняючи за ним двері, мило посміхнулась і навіть, як
йому показалось, граційно присіла, як це тепер роблять
тільки акторки на сцені в старих п'єсах. Бибик з приєм-
ністю це відзначив, бо виходило, що він не помилився,
зрозумівши її з самого початку як виховану, культурну.

Вийшов на веранду, де тепер стояв приємний холо-
док, щоб тим часом більш-менш спокійно обміркувати
те, що сталося. Холодок, як любляча рука коханої, обій-
няв його всього, доторкнувся до чола й розхристаних
грудей та став збирати з них піт. Бибик хусточкою йо-
му допоміг — витер і чоло й груди... Але спокій у його
серце й голову не приходив. Та й як можна було заспо-
коїтись, коли отакий цілком реальний, відчутний досяг!
Це ж не так, як ото, мовляв, старий парубок лежить,
задравши ноги, і мріє... Ні, тут уже жива пташка була в
його руках! І радість понесла його тріумфально понад
долиною, він уже ширяв у високостях не нижче від ото-
го гірського орла. А серце співало в одно: «Є пташка!
є пташка!» Виходило, що він, справді, як той орел, упій-

мав пташку, тільки не для того, щоб її жорстоко роздерти, а щоб... Почуття ніжності до Ольги розпирало йому груди, і він і в голові собі не покладав, щоб міг своїй любій щось болюче зробити, хіба, може, тільки... зацілувати до смерті...

Це його ширяння в високостях обірвала вона ж таки, Ольга, випурхнувши, справді, як та пташка, із своєї кімнати. Була вона освіжена вмиванням, напахчена ще густіше пахощами і інакше одягнена. Цей одяг — коротенька сіренька слідничка, біла блузочка — підкреслював стрункість її постаті, майже дівочу хуपाвість талії. На голові мала легенький брилик, на очах темні окуляри, що робили її цікавою незнайомкою.

— Ой, як тут гарно! — зідхнула вона, глянувши спочатку на долину й гору, а потім з вдячністю на того, хто їй цю приємність зробив, тобто на нашого ж таки Бирика. — Яка краса!

Втішений Бирик тільки повів рукою, показуючи цим величним жестом широку панораму міжгір'я, і злегка нахилив голову — уклонився: мовляв, «це спеціально для вас».

Потім вони пішли до їдальні на підобід. Було вино, холодна індичина. Бирик мало не по-юнацькому увихався біля своєї дами, сипав грішми. І.. і обережно поглядав на сусідні столики, перевіряючи, як інші відпочиванці поставились до того, що він уже не сам...

І так пішли дні за днями. Спали вони нарізно, кожне в своїй кімнаті, а вдень сходилися, разом снідали, вечеряли, ходили в ліс, лежали на моріжку, що в вінку білопогих берізок. Словом, усі, хто мав очі, завжди бачили їх у парі. І цікаво, що Ольга в цьому розумінні виявилась навіть активніша за нього. Тягла його з собою й тоді, як він, притомлений (бо роки ж таки давалися в знаки), залюбки полежав би насамоті, як давніше, коли був ще без дами. Та Ольга, з легкістю вісімнадцятирічної, свавільно заскакувала до його кімнати, куйовдила йому чуба (хоч його й не густо вже було) і вигягала мало не за руку надвір. Немов демонструвала їхнє «подружнє життя» перед іншими. Я взяв слова «подружнє життя» в лапки, бо насправді в сутнішим, прикметнім для

подружнього життя, у них довгенько нічого не виходило. Хто з них огинався, важко було сказати. Сторонній суддя швидше поклав би це на карб парубоцької вайлуватости (доводиться вжити цього прикрого слова!) самого Бибика. Він бо, поживши багато років без жінки, майже забув уже, як треба практично, не на парадних зустрічах, а десь удвійку до нижньої половини людського роду підходити.

Та от одного вечора, уже майже наприкінці місяця, Ольга так дожартувалася (діло було в Бибиковій кімнаті), що Бибик, стративши властиву йому самообладу, схопив її огребом, цілував, душив і... І хто-зна, що могло б тут статися, якби та ж таки Ольга не тьопнула знеобачка свого нареченого, грубо кажучи, по мармизі. Аж йому іскри в вечірньому присмерку кімнати засвітилися. Посковзнувшись дерев'яною на помості, він упав жалюгідно на своє ліжко.

За віщо? Чим він її образив?!

А обурена дама стояла посеред кімнати і метала блискавки гнівним поглядом.

— Як ви сміли, пане добродію?! Як ви паважились! Та я вас після цього знати не хочу! Каліка нещасний! Бач, чого захотів!

Каліка!? Нещасний? Бибик не йняв віри своїм вухам, не знав, що їй сказати. Каліка? А спочатку ж казала, що їй байдужісінько!

— Каліка! Каліка! Йолоп...

І пішла сипати, як з рукава, використовуючи трохи чи не весь асортимент, що його мають про такі випадки українські жінки.

Бідолаха затулив вуха і заплющив очі, щоб нічого цього не чути і не бачити. А тим часом Ольга крутнулась дзигною і зашуміла з кімнати.

Довго не спав тієї ночі Бибик, з гіркістю в серці обмірковуючи незбагненну таємничу жіночої поведінки. Справді таки Сфінкс, найтаємничіший з усіх Сфінксів! Сама жартувала, зачіпала, а як спробував. — отак заїхала! Гм... Спочатку був лютий-прелютий, а потім потроху став „відходити”. А вранці підійшов обережно до Ольжиних дверей і обережненько ж таки постукав. Дум-

ка була, видима річ, помиритись... Та яке ж було його здивування, коли замість Ольги на цей стук відгукнувся... господар (він жив у сусідній кімнаті).

— Пані сьогодні вдосвіта виїхали, — поінформував Бибика.

— Виїхала?!

Сердега отетерів з несподіванки. Було ж бо ясно, що з одруження нічого не вийшло. Але це було б ще пів біди! Ба більше: він раптом відчув навіть якусь полегкість, що збувся клопоту. Але це, кажу, було б ще пів біди, якби на цьому й скінчилось. А то ж слухайте, що сталося далі! Не встиг нам Бибик і відпочити як слід від пережитого, як сусіль — виклик на суд. Позивала Ольга Н., його недавня наречена. Як? За що? З якої речі? Жінка вона йому чи що? Якась пройда...

Забігав Бибик обурений по кімнаті, на веранду вискочив (а звідти — росяний ранковий краєвид.. пахучий туманець .. чарівна краса...), ударив дерев'яною стільця, аж він об бильце трахнувся...

Жінка вона йому чи що?!

Але на суді виявилось, що, згідно з законами штату Мейн, Ольга таки була його жінкою. Чи були між ними справжні подружні відносини, цим суд не цікавився, йому досить було того, що ця пара цілий місяць жила під одним дахом. Це підтвердили всі відпочиванці готелю, а господар згадав ще й Бибикові слова, сказані напочатку, що «це, мовляв, моя жінка приїхала».

І присудили, щоб Бибик віддав своїй колишній дружині половину своїх тисяч. Трохи чи не всю другу половину взяв Бибиків адвокат...

Оце так скінчилася його єдина в житті спроба одружитись. За правдивість усіх подробиць не ручаюсь. За що купив, за те й продаю. Особливо, щодо інтимних подробиць його відносин з тією пройди-світкою-нареченою — що, мовляв (як він твердив на суді), нічого подружнього між ними не було. Це ж бо все таке, що відбувається здебільшого без свідків.

Ну, а що й наша дружба при цій okazji постраждала, то це можна пояснити підступністю моїх ворогів, таких, як отой поет-апокаліптик, що хотіли мене хоч дружньою

рукою із світу згладити. Бо одним краєчком свого сміху я часом і їх зачіпав. Звідти й отой страшний Биби-ків крик про вбивство, замір позивати мене, оте брутальне «ти» тощо. Ненатуральне це все було для нього, роблене. Бо він будь-що-будь добряк у душі і до того ще був моїм щирим другом. Він тоді крикнув так страшно, з витріщеними очима, щоб одним ударом убити в собі почуття дружби, щоб психологічно підготувати ґрунт для ворожої супроти мене акції.

Але до суду справа його позову так і не дійшла. У нього ж уже не було грошей на адвоката! А без цих побрязкачів у цій країні гов-тпру... Боляче тільки мені усвідомлювати, що мій друг хотів моїми латками свої діряві кишені позалатувати. Але й таке буває на цьому грішному світі, де й на дружбу часом не зважають. От був у мене ще інший друг, друкар з фаху. Так він теж позичив у Сірка очей і наприкінці друку зажадав з мене більше грошей, як спочатку умовились. Правда, кажуть, що то йому його жінка в голову натуркала, що взявся дешево, що, мовляв,

тепер же дружби, так сказать,
ані печуть, ані їдять, —
наївна це, дурна химера —
і зовсім інша річ кар'єра.

В даному разі друкарська...

Від жінок же, кажуть, усе лихо на світі. Недаром М. Гоголь називав їх «ізчадієм аду!» «О жіночки! — писав. Ізчадіє аду! Від вас усі страждання між чоловіками...»

А ота дурисвітка, Ольга Н., що скористувалась добримми законами штату Мейн і зруйнувала нашого бідного Бибика, хіба не «ізчадіє аду»?

Гансове щастя або Дитинча з шоколяди

Це сталося вже після загибелі тисячолітнього Гітлерового райху¹⁾, який, проте, всупереч такій імпозантній назві, проіснував, може, тільки трохи більше, як п'ять років. А мова тут про долю одного завзятого патріота цього недійшлого задуму.

Свого часу в партійному органі «Фелькішер Беобахтер» була надрукована ось ця оповістка вояка Ганса Ціге (тобто „Кози”):

«Від'їжджаючи на фронт завойовувати для нашого тисячолітнього райху східний простір, шукаю патріотку нордійської раси, що згодилася б народити сина, майбутнього панця завойованого простору, мені й їй на втіху, а фюрерові²⁾ й Німеччині на славу.»

Але справи в фюрера тоді були вже такі непевні, що такої патріотки не знайшлося. З цієї ж таки причини й воювати Гансові довелося вже не тільки на Сході, а на всіх фронтах, що міцною рихвою стискали фюрерів райх з усіх боків. Було так, як ото кажуть: звідсіль пече і звідтіль гаряче. Тим Гансову частину й перекидали то з заходу на схід, то із сходу на захід, туди, де дужче припікало.

Останній акт цієї Гансової драми відбувся таки дачеченько від отого вимріяного східного простору — в його рідному невеличкому баварському сільці Цусмарсгавзені. Те сільце — купка червонодагих будівель серед посмугованих картоплищами горбів, і вона, та купка, злякано тулилась до невеличкої ж кірхи,³⁾ з гостряком дзвіниці, схожим на червоний німецький ковпак-панчоху, витягнуту вгору, немов янгол Господній хотів його стягти з голови будівлі і взяти на небо. А тулилось сільце до кірхи з тим, либонь, розрахунком, що, може, сріблясті американські птахи-бомбардувальники не скинуть свого

1) Імперії.

2) Проводиреві.

3) Церкви.

жахливого вантажу на церкву. Ті ж бо птахи вже сміливо, серед білого дня ревом ревли понад усією жалюгідною решткою гордого райху, — проносили також свої хрестуваті тіні й над цим сільцем, як і над довколишніми горбами, з чубками-гайками на них — вишукували розпорошених фюрерових вояків.

Ганс Ціге (тобто „Коза”) сидів в одному з садочків, уквітчаний зеленим клечанням, що теліпалося на його касці, стискав невідомо вже навіщо в руках рушницю. Стріляти на тих сріблястих птахів боявся — щоб не виявити себе. Тільки раз-у-раз підводив голову, щоб поглянути, як вони й куди летять — чи не прямо на нього. Та от коли він задрав раз голову і потім її спустив, у вічі йому глянула цівка автомата наземного американського вояка. Не було в Ганса часу думати, звідки той вояк так несподівано взявся, бо вояк вигукнув:

— Руки вгору!

Так Ганс Ціге (тобто „Коза”) олинився в американському полоні. Це було його перше в новім становищі щастя. В американців же не було Сибіру — і його незабаром пустили додому.

Але що він міг тепер робити в рідному селі? Мав клаптик поля, вбогу смужку супіску на схилі горба, що її треба було щовесни поливати худоб'ячим і людським лайном, щоб вона давала хоч сякий-такий урожай картоплі. Мізерія та й годі! На саму думку про таке господарювання йому з душі вернуло. Така зневага до „рідного ґрунту” з'явилась у нього, видима річ, після того, як він побачив був на власні очі той «життєвий східній простір», що чомусь потрібний був саме німцям, а не тим народам, що жили там споконвіку. Фюрер же казав, що землю в тому багатому просторі в першу чергу одержать ті вояки, що її завойовували, і вони ж мали стати там панами, а місцева людність — їхніми рабами.

Але було, та загуло. Тобто, власне, нічого ще й не було, — були тільки солодкі мрії, що завернули були йому голову...

У такому стані буди, Ганс Ціге (тобто „Коза”) почав був уже думати про те, щоб якось переселитись до країни переможців — до багатї Америки. А поки, як

там кажуть, суд та діло, — заманулось йому побавитись. У сільці ж було немало вдів по завойовниках, поляглих десь там у тому безмежному східному просторі. А він же був із себе непоганий, високий, тонкий, на голові кучерявився рудуватий чуб, а його довгобразе, запалощоке обличчя могло вколоти сірими очима серце хоч якої вдовиці. Отже, успіх його в цьому був заздалегідь забезпечений. Правда, в нього було й чимало конкурентів, американських вояків з недалекого військового табору, та ще й необов'язково білих нордійців. І він із боєм у серці не раз бачив, як котрась із його односелок, здавалось, залюбки йшла на прохід у поблизький лісок з таким собі ніби з чорного мармуру викарбуваним губатим самцем. А спокушали ті американці місцевих красунь переважно солодкою шоколядою. Бідні ж німкені так були зголоднілі за роки війни, мало не на самій картоплі сидівши!

Їхній же фіюер замість масла робив гармати.

Проте найкраща з сільських удовичок, молоденька Гретхен, не спокусилась ні на чорного, ні на білого американця, а прихилилась — як щира патріотка — до свого земляка Ганса Ціге („Кози”). Вона подавала страви в місцевій харчівні, де Ганс, самотній бувши, обідав, і його своєю увагою вирізняла з-між усіх відвідувачів, переважно череванів, що більше, бачилось, пивом, аніж гарними оченятами цікавились. Саме так: пивом, та ще нудними господарськими справами — гноем, картопляними жуками-шкідниками, грошовими розрахунками. І то їхні, либонь, душі були символічно зображені на стіні в харчівні: хлопчина в ковпаці-панчосі, спустивши штанята, присів, а в нього ззаду випадають круглі, жовті грошини..

А Гретхен же була ще молода, тугенька, як огірочок, і її цікавило щось інше. Вона пурхала моторненько, як та бджілка, біленьким із синьою лямівкою попередничком підперезана, бігала поміж важкими, з німецькою сумлінністю зробленими дубовими столами, увітливо до кожного усміхалась. Оце прилетить до якогось там столу, пощебече-подзумкає — а тоді й несе страву чи там кучоль пива.

І Гансові вона зразу в око впала. Правда, вона була не зовсім чистої нордійської породи, в ній було щось,

либонь, від італійки, як це досить часто трапляється серед південних баварок. Але, поперше, Гансові тепер, як нестало фіурера, було вже не до расової чистоти, по-друге, такі чорняві італійці були в фіурера за спільників, разом воювали, а потрете — її чорні, з вогниками, як зорі вночі, очі вміли так з-під лоба зиркати, що й найтвердіший нордієць навряд чи встояв би проти спокуси.

І якої він зазнав із Гретхен розкоші! Була ж саме весна красна, в кожному кущику витьохкували якісь там пташки, аж виляски навколо йшли. Довколишні горби й гайки заливав своїм сріблястим сяйвом місяченько з неба, від того його сяйва лелієв десь там у долині, між травами-отавами потік, з легким привидом водяного млина на ньому. І вони — Ганс із Гретхен, — як діти, бігали місячної ночі по тих горбах, по тих затінених сосново-ялинових лісках, купалися в росах, дихали чистим повітрям, співали з власних уст солодкий напій поцілунків.

А втім, іноді бувало й таке, що до весняних пахощів приєднувався, з якогось поля вийшовши, не дуже приємний дух добрива, аж носа часом доводилось затуляти. Тоді вони перебігали, побравшись за руки, геть далі від тих пахощів, туди, куди не подихав нічний вітерець.

Часом їх полохала якась інша пара, що, шукаючи всамітнення, випадково на них нахоплювалась. Та звичайно така пара, уздрівши їх, не ставала їм на заваді — йшла собі геть: мовляв, ви робіть своє, а ми — своє..

Вряди-годи Гретхен частувала свого Ганса шоколядою, що її походження викликало в його серці тривогу, недобру підозру й ревності. Та Гретхен його заспокоювала тим, що ту шоколяду — казала — давали їй ті американці, що заходили до харчівні пива випити. Давали так, з великої щедрости своєї. У них же її, тієї шоколяди, як сміття!

А головне, що вона, Гретхен, у такі хвилини так запаморочливо його цілувала, що в нього не залишалося й найменшого сумніву щодо її вірности.

А втім, як правду сказати, то він не мав ніякого права її ревнувати: він же не думав женитись. І ніколи на це навіть не натякав їй. Пхе, женитись! Немає дурних!

Бо це б назавжди прив'язало його до цього вбогого су-піску, примусило б возити пузатими барилами й нюхати той сморід, що був особливо нелюбий йому після того, як він понюхав трохи „східного простору”, з його казково-чистим повітрям, з мастким, як масло, чорноземом. А крім того, він же й далі мріяв про Америку, а там, ма-буть, теж не без красунь. Та ще й з багатством кожна...

Та от якось — як весна вже минула, настало літо — Гретхен приголомшила свого коханого звісткою, що зайшла на дитину. Сердешний Ганс, цеє почувши, і на слово зразу не здобувся... йому просто відібрало мову. Наче падав у якусь прірву — і не добирав, що сказати... А його сірі очі стали схожі на великі краплі застиглого свинячого холодцю.

На дитину?! Як це могло статись? Він же був такий обережний!..

Але факт залишався фактом. Очевидячки, такі забавки й найчистішим нордійцям не минають безкарно.

— А може б, ти той... якось його авс?¹⁾ — озвався нарешті обережно. — Може б, абортик? Га?

Гретхен замість відповіді взяла його руку й приклала до свого живота: чуєш, мовляв? Уже ворухиться! Пізно! Доведеться одружитись... А крім того, вона ж так його кохає, так кохає! І вони будуть щасливі!..

Та й узяла його, батька своєї ще ненародженої дитини, виціловувати, всякими пестливими словами називаючи. Терлася біля нього, як кицька, ніжно муркотіла — та цілувала-цілувала!..

Випручався Ганс обережненько із цих палких обіймів, нічого на той натяк про одруження не сказав. А як олинився вже вдома — на нього наче найшло: рвав на собі кучерявого чуба, скреготав зубами, лаяв і себе, і свою ніжну кохану всяк у світі. Ну, чи не йолоп він, справді? Чи не дурило найгірший?! Отак у халепу вше-лепкатись! А вона, пойда, безперечно, свідомо це зроби-ла, щоб його в свої тенета заплутати!..

Та гнівом насамоті й такою ж лайкою не можна бу-

1) Геть.

ло вже лихові зарадити. Становище його було таке, як то кажуть: хоч сядь та й плач.

По якомусь часі вагітність Гретхен стала явною. Вона й далі пурхала жваво поміж важкими столами харчівні, розносила пиво й страви, привітненько до людей, як та бджілка, дзумкотіла, але животик у тієї бджілки став виразно округліший, напивав білий з синенькою лямівкою попередничок, немов та бджілка була з повним взятком. І той її живіт зробився наочним, прилюдним докором для Гансового сумління, — тим то Ганс став дедалі рідше обідати в цій харчівні, а частіше став ходити до тієї, що була... „ближче”.

Так він став пояснювати цю свою поведінку стривоженій Гретхен. Та це, зрозуміла річ, було безглузде пояснення. Отак ходив — ходив до „далекої” — і раптом йому забандюрилось ходити до „ближчої”! Цим можна було обдурити дурнішого за себе, а не затривожену початком виразної зради жінку.

Тож трохи чи не в зв'язку з цією зміною його обіднього маршруту з ним, Гансом Ціге (тобто „Козою”), захотів погомоніти сам суворий батько Гретхен, статечний господар, що його, правду сказавши, Ганс трохи побоювався. А як запрошений на розмову Ганс — без сорома казка! — спробував був огинатись — негайно на те запрошення не відгукнувся, то до нього прийшов сільський поліцай, живе втілення нової, американської влади... влади — і... кари за нечисте сумління. Це втілення влади було імпазантне — огрядне в постаті й ефективно в зовнішньому оформленні: повний його (поліцаїв) живіт і не менш округлий зад обтягала ще кайзерівська уніформа, на голові височіла каска римського легіонера, при боці теліпалася шабля. Він же, цей поліцай, охороняв громадський лад і чистоту людського сумління й за Гітлера, тобто тяглість у його діяльності була значна, а тому й така, що їй годі було опиратись. Звідти ж походила й його огрядність та здоров'я: він сидів у запіллі й тоді, як Ганс та інші такі, як він, не тільки здоров'ям, а й життям важили, завойовуючи такий потрібний німцям „східний життєвий простір”.

Поліцай постукав владно кінцем піхов у Гансові две-

рі, а як той відчинив двері й злякано звідти виглянув (він його ще в вікно побачив), — не за шов у хату, а тільки кивнув головою, мовляв: „а вийди но!” І сказав без зайвої балачки:

— Ком міт!¹⁾

Збентежений Ганс навіть не спитався, куди він хоче його вести, бо зразу догадався. Знає кіт, чиє сало з'їв!

Справді, поліцей привів його до одного огороженого з усіх боків (отже й від вулиці) подвір'я, впоперек якого стояла довга під червоною дахівкою хата, чи — краще сказати — хата й стайня разом: одна половина — хата, друга — стайня. А перед сімшними дверима тієї хати стояла купа-піраміда гною, з ямою обік неї для стікання гнойової есенції.

Батько Гретхен був один із заможніших у селі Цусмарсгавзені хліборобів. (Тим, либонь, і поліцей допомагав йому в цій його, кінець-кінцем, приватній справі).

Коли господар вийшов на скрип хвіртки з хати, поліцей махнув правицею в напрямі до своєї каски (недбало, за звичкою й оскільки дозволяла його огрядність), мовляв: „Голошу слух'яно: привів!” і зразу ж пішов геть, своє зробивши.

Гордий і суворий батько Гретхен — теж свого роду барило з пивом, із люлькою в зубах, але в коротких баварських із шлейками, немов хлоп'ячих штанях з оленячої шкіри. Він навіть не відповів на запобігливе, але явно нещире Гансове здоровкання, тільки повернувся помалу й пішов мовчки до хати. Ганс — слух'яно за ним.

У хаті господар сів — і Ганс також сів. Деякий час мовчали. Господар узяв тим часом навіть прочищати люльку...

Перший не витримав цієї мовчанки Ганс: нечисте сумління таки муляло його.

— Це ви, батьку, — обіззався, — мабуть, той.. у справі Гретхен?

Старий пихнув люлькою, випустив з неї і з рота цілу хмару диму, кивнув на підтвердження цього головою.

Тоді Ганс узяв викручуватись, але викручувався жа-

1) Ходім зо мною!

люгідно, як пришпилена до землі гадючка: червонів, затикувався, не дивився розмовникові в вічі. Казав, що він Гретхен кохає, але він бідний, має малу смужку поганенької землі... Та де „поганенької”? Цілком поганої... ганц шлехт... На ній нічого не родить... Отож яке було б їхне з Гретхен життя? Саме бідування! Злидні невилазні...

Аж тепер обізвався старий батько (ще раз пустивши хмару диму). Він сказав: у нього, у батька б то, землі трохи більше... і на горбах, і на поду, і сіножать є; має чимале господарство, а дочка, Гретхен, у нього одна...

Ганс не втерпів, щоб не посміхнутись підумки. Чого варте це „чимале господарство” в порівнянні з американськими можливостями! А в Америці ж він, із його вродою, може знайти мільйонерку!

І він перескочив на інше, хитруючи та вигадуючи всяку всячину. Аби тільки врятуватись! Нелегко це було йому робити, але... хапався за всяку соломинку, потопавши! Почервонів, як буряк, а в очах затремтів отой свинячий холодець, — сказав, що він не дуже певен, що та дитина... його. Треба, каже, почекати, поки народиться, щоб побачити, яке воно, тее дитинча. Аж тоді він скаже своє слово...

Дуже огнівився старий, статечний батько, таке про свою дочку почувши, очі йому налилися кров'ю, як у розлютованого бугая, обвислі щоки затряслись, як драгли, він навіть люльку з рота вийняв. Але... що він міг на це сказати? Не ті тепер часи настали, щоб можна було бути дуже певним навіть за власну дочку! Німецькі ж дівки чіпляються тепер на шиї навіть чорним американцям! Де ї ділися ті горді настрої, що їх виховував у німців небіжчик Гітлер! Їх наче корова язиком злизала! Ех...

Тож старий тільки мовчки підвівся, взявшись за попереk (вага старого тіла, налитого пивом, таки давалася взнаки!) і гордим рухом руки показав богоданому зятеві на двері.

Ганс охоче й з полегкістю скористувався цим — вискочив надвір, як із гармати вистрілений.

Довго після цього не бачив він Гретхен. Обідав увесь час тільки в „ближчій” харчівні, а її батька двір обминав якнайдалі. Проте не міг, зрозуміла річ, не цікавитись, чим

усе це скінчиться. А як довідався, що для Гретхен надійшов час родити, то вже сам, без особливих запитань, пішов до їхньої господині. Сів у кухні й чекав. Батько й господар, зрозумівши, що сердега Ганс Ціге („Коза“) тепер уже — хоч круть-верть, хоч верть-круть! — таки стане зятем, поставив перед ним навіть добрий кухоль пива. Аби тільки Бог дав, щоб те родиво скінчилось гаразд!

Пупорізка, довга й худа, як тараня, в нагруднику аж попід шию, німкеня, час від часу інформувала їх обох про перебіг справи. А звідти, з-поза двох дверей, добувались приглушені зойки породіллі. Це тривало зо дві години, як показував великий, з важким вагівником, годинник на стіні, що своїм цоканням заповнював не можна сказати щоб приємну мовчанку між небалакучим батьком і тестем та непевним свого становища можливим зятем.

Ганс навіть декілька раз схоплювався на ноги, як зойк породіллі дуже вже розпачливий був. Видно таки сумління не давало йому бути дуже спокійним. Батько, мавши щодо цього досвід, сприймав ті зойки спокійніше. А втім, за димом, що він його напустив з люльки, годі було розібрати, що виявляло його велике, як макітра, воласте й червоне обличчя. Сидів він непорушно, з заплющеними очима, і, здавалося, що спить, — тільки нечасте пихкання люльки зраджувало якимось життям в його огрядному тілі.

Наостанку тишу роздер останній вереск породіллі — і все скінчилось. І от рипнули десь там одні двері, відчинились другі, вже кухонні — і до кухні вскочила перелякана пупорізка. Її щуче обличчя витяглося й загострилося ще більше, сірі витріщені очі полізли аж на лоба, хустка з голови зсунулася аж на плечі, хомутом повисла, а в руках у неї було щось таке чорне й безформне, як згорнута халява, тільки в одному місці, де була як кулак завбільшки, чорношмушева голівка, чорніли дві скибки помідора — вивернуті губи.

Лелечко! Це було справжнє дитинча з шоколяди! Шоколядного кольору вилупок.

Задубів старий батько, вирячивши з-під брів-острішків божевільні очі, щось намагався сказати — і не міг...

тільки мукав, справді, як потривожений бик. Та це ж смертельна ганьба! Це... це... він не знав, як це назвати! Він її витурить, як сучку... ні, він її на десятеро роздере..

А Ганс підскаочив мало не до стелі та:

— Ха-ха-ха!..

Підскакував, танцював, припліскував себе по колінах долоньями, як у танковому ритмі, та все, мов несамо-витий:

— Ха-ха-ха!..

Не міг ніяк угамувати себе — така була його велика радість, таке безмежне було його щастя. Це ж дитинча автоматично звільняло його від будь-яких обов'язків щодо його колишньої коханки. Не так давно він хотів утвердити вищість своєї нордійської раси над усіма іншими, а тепер ото так радів, що його визволив з халепи один з найнижчої раси — чорної.

Так йому вдруге поталанило у тих американців. А в його уяві посміхалося до нього й третє щастя — пишна американська мільйонерка...

Отакє то, люди, трапляється іноді в нашому світі з окремими одиницями навіть найвищої білої раси! Рідко, але трапляється.

Спасенне божевілля (Сценка з часу ежовщини)

Деякі члени партії, щоб застрахуватися, звертались по допомогу до психіатрів.

З доповіді на з'їзді ВКП(б).

Психіатричний кабінет у лікарні Жовтневського району м. Києва. За столом сидить районний психіатр („райпсих“) т. Шамес — огрядний, лясий, витрішкуватий. Щось пише.

Обережний стук у двері, потім ті двері помалу відчиняються, і до кабінету несміливо заходить пацієнт Питається:

— Чи можна?

Райпсих т. Шамес підводить очі від писання і ледве помітно киває головою. А в очах йому трохи чи не здивування: це ж його службові приймальні години, і входити можна без спеціального дозволу. А втім, він, либонь, ту ж мить зрозумів, що тее питання — тільки чемність з боку пацієнта, що пацієнт — не якийсь мугиряка з фаворизованого тепер від влади робітництва, а чемна, вихована людина. Та й зовнішній вигляд пацієнта міг йому цю думку підказати: невеличкий на зріст, у чистенькій українській сорочці-полуботківці, із задалегідь знятим з голови кашкетиком у руках. Контрастний щодо самого т. Шамеса чоловічок: він (тобто т. Шамес) — як лиса гора за своїм столом, а цей — як увітливий перед нею, тією горою, цуцик. І ще можна було спостерегти, що в пацієнта повідгинані, прозорі, як два лопушки, вуха, білі, як свиняча щетина, брови на рожевій цері, бістрі очі з білястими ж віями. І він тими очима, як стрілками, ув один черк обкинув усю кімнату, ніби полапками промацав усе, що в ній є, — лікарів стіл, великий над ним портрет т. Сталіна, стілець для відвідувачів, каналу під стіною, ну, й самого т. Шамеса — який він, чи дуже суворий...

Причинивши безшумно двері, пацієнт на них оглядається — чи щільно причинені.

Райпсих т. Шамес рухом же голови та поглядом показує пацієнтові, щоб сідав на стілець біля його столу. а сам знов нахиляється до свого писання. Пацієнт підходить майже наведибки до того стільця й сідає. Не нахабно, а злегка, майже на краєчку, поклавши руки з кашкетиком на коліна. Спускає очі долу. Втілена потульність і ввічливість. Так проминає скількись там хвилин. Це, видимо, трохи неenkoїть пацієнта — така неуважність до нього райпсиха, і він починає неспокоїно соватися на стільці, ба й обережно покашлювати з виразною метою нагадати про свою присутність.

Нарешті райпсих т. Шамес кладе повільним рухом ручку і, щоб зробити за одним заходом два діла — витерти піт на своїй округлій, як тупий бік яйця, лисині та розпочати розмову з пацієнтом, виймає хустку, розгортає її, — а тоді як не витріщиться своїми балухами на пацієнта, мзоби наскрізь його фаховим поглядом проколює. Обзивається:

— Що скажете, товаришу? І зразу кажіть. як вас на прізвище! Бо... — дивиться на свій ручний годинник, — нам лишилося тільки двадцять хвилин.

Ворушка фігурка пацієнта напружується так, немов її пройняв електричний струм, і він (пацієнт) швидко, одним духом випалює, мабуть, заздалегідь приготовані слова:

— Я Ханевський, і я, товаришу райпсих, хотів сказати, що я малахольний.

— Як? як? — прикладає райпсих т. Шамес пухку, як подушечка, руку до свого правого вуха, дарма що з нього, з того вуха, і так був не абиякий звуковий екран: воно, разом з лівим вухом, робило його широке обличчя просто крилатим, схожим на тільце херувима. А бульки ще дужче витріщає.

— Як кажете?

— Якщо по-нашому, по-яврейському сказати, — витримує мужньо пацієнт отой райпсихів фаховий погляд. — я мишигене, або, як тут по-українському тепер кажуть, у мене не всі дома.

— Отак пак! — розводить руками райпсих т. Шамес. — І ви таке самі про себе кажете?! Алеж які докази? Ви

поводитесь і розмовляєте цілком нормально! Уже той факт, що ви самі про себе так кажете, свідчить про вашу повну нормальність. Божевільні це звичайно заперечують. Які у вас, питаю, на це докази?

Ханевський оглядається на двері, а потім каже:

— Докази я маю. Ось послухайте, як до цього дійшло. Як член славної партії Леніна-Сталіна, я, щоб допомогти залізному сталінському наркомові товаришеві Єжову, щиро включився був у його боротьбу з ворогами народу. А я їх, тих ворогів, бачу наскрізь, такий у мене хист. Досить мені тільки оком кинути, як зразу стає ясно, яким він духом дише. А тут, у Києві, їх чималенько, будьте певні. Ці ж українці тільки удають, що вони за радянську владу і за т. Сталіна та його залізного наркома т. Єжова, що, як кажуть, тримає всіх у „ежових накожнях”. От у нас у тресті був такий бухгалтер. У нього й вуса, знаєте, просто таки... контрреволюційні. Як у їхнього Тараса Шевченка. Ну, я й подав на нього заяву до райпарткому, а звідти справу просунули далі, — от його й прибрали...

Тепер уже райпсихові т. Шамесові довелося чесно кійно засоватися у своєму гнізді-кріслі з поруччями: чи часом, не провокатора до нього підіслано? Дарма що це своя людина, єврей... Ба, може, саме тому його й підіслано, що він єврей - - для більшої підступності..

Райпсих т. Шамес повертає важко, як колеса, свої булькані на годинника, щоб дати балакучому пацієнтові на догад, що треба „скорочуватись”. Перебиває його:

— Е, товаришу, той... ближче до справи! А крім того, де ж тут докази? В даному разі ви діяли так, як і повинен діяти чесний член комуністичної партії. Це цілком нормально явище.

Та Ханевський весело обриває це його втручання в оповідання, аж із місця трохи підводиться:

— Чекайте! Я ж не все ще сказав! Я ж подав таких заяв аж 142...

— Аж 142?!

— Авжеж.

— Так чи не думаєте ви мені про всі ці випадки оповідати?

— Ну, навіщо б я про всі? — знизує плечима Ханевський. — Хіба-разлі я такий уже дурний? Я хочу тільки про найцікавіші. Ось другий такий випадок. В українській книгарні був продавець, типовий місцевий буржуазний націоналіст: як вихваляв українські книжки, так аж слина йому з рота бризкала. Справжній, запеклий націоналіст. Ну, я й на нього подав заяву, — ну, і..

— Товаришу Ханевський! — рішуче підводиться, піддажуючи руками на поруччях свою велику вагу, райпсих т. Шамес. — Алеж це, кажу, нормальне в наших умовах явище. Навпаки, було б погано, якби ви цього не робили..

— Нормальне? А от у нашому Жовтневому районі подивилися на це інакше. Коли я подав учора нашому секретареві т. Рівкіну заяву такого змісту, що я, мовляв, знесилився у боротьбі з ворогами народу, а гому прошу видати мені „путьовку” до відпочинкової оселі, він аж визвірився на мене. Та як закричить:

— Я на Соловки тебе запровторю, а не до оселі! Ти паскудний наклепник! Ти подавав заяви на чесних людей...

Тут Ханевський перехиляється через стіл до райпсиха т. Шамеса і каже притишеним голосом:

— І він таки да запровторить. Ви ж, мабуть, читали позавчора промову т. Андреева на з'їзді партії в Москві? Він там каже про боротьбу з наклепництвом. Поки цього не було, мене т. Рівкін хвалив і премії давав, як от дев'ятилямповий приймач, усі закордонні станції можна слухати... І до відпочинкової оселі в Сочі мене посилав. А тепер іншим вітром повіяло, от він і почав кричати. Йому ж треба тепер показати, що він бореться з наклепництвом. То як ви думаєте, в такій ситуації він не пошле мене на Соловки? Пошле, будьте певні. Когось же треба принести в жертву новій лінії партії, як це в нас звичайно робиться. Не подивиться, що в бідного Ханевського є жінка й шестеро дітей. Не подивиться, — він тепер за себе тремтить..

Райпсих т. Шамес тепер уже рішуче й на повний зріст підводиться, з явним заміром припинити цю небезпечну розмову.

— А леж причому тут я? Не розумію, чого ви від мене хочете!

Ханевський і собі підхоплюється.

— Я вам зараз скажу! Хвилинку! Я вам скажу... Я хочу, щоб ви мені видали посвідку, що я несповна розуму, малахольний, мишигине...

— Таку посвідку?!

— А чому б і ні? Бо якби я захворів на шлунок, позбувся десь під поїздом ніг, осліп на одне око чи й на обое, — чи ви думаете, що це допомогло б мені? Ані трохи! НКВС заарештовує хворих, безногих і безруких, та ще й обвинувачує їх в замірі зробити замах на самого т. Сталіна. Тільки як людина малахольна, псих, то можуть не зайняти. Я знаю тільки один випадок, коли й психові зуби повибивали. У м. Дніпропетровському був собі такий Осипов, показний такий, з чорненькими вусиками, педагог навіть. І от він раптом відбіг розуму. Ходить собі на базарі поміж народом та протирадянські промови виголошує. Усякому було ясно, що це псих, бо хто ж у нас, крім божевільних, може щось говорити проти радянської влади, влади робітників, селян і трудової інтелігенції? Але його взяли, щоб перевірити, чи він дійсно малахольний, чи тільки удає контру. Попереламували йому ребра, зуби повибивали, ну, а потім таки да випустили. А якби він був не псих, а просто хворий, то йому б на Соловках жаба й цицьки дала...

— Я не можу вам дати такої посвідки, — категорично заявляє й рушає з-поза свого столу райпсих т. Шамес. — Ви цілком нормальна людина.

Ханевський кидається йому навперейми, щоб не випустити з кабінету.

— Ну, добре, — говорить він швидко. — Як чесний яврей, я скажу, що я таки да нормальний. Але я плацую в треті і можу хоч сьогодні добути для вас отаку вишивану сорочку, як оце в мене. Ви ж он, бачу, потієте дуже... бо при здоров'ю, нівроку, а така сорочка добра на спеку. Самі українці не можуть тепер ніде таких сорочок діставати, а ми можемо. Тепер же, після судільної колективізації села на базі ліквідації куркульства як кляси на все сутужно стало...

— Ні, ні! — відмахується райпсих т. Шамес руками-подушками від настирливого пацієнта. — Чого не можу, то не можу.

— Ну, будьте другом, прошу вас! — хапає його за руку Ханевський. — У нас і добрі черевики є, на експорт шиті. А в вас же, я бачу, геть чисто розлізлися, тільки що начищені добре.

— Чи ви хочете, щоб я замість вас пішов на Соловки? — спиняється і вже згідливішим тоном каже райпсих т. Шамес: і сорочка, і черевики вже, очевидячки, почали на нього діяти, як діє на хворого перша доза зажитих ліків.

— Ну, чому аж на Соловки? Вам же дано таку владу, що коли людина хвора, псих, то можна таку посвідку видати. А я ще можу дати й шкіряне пальто, на дощ і на сніг добре. Бо хоч тепер і спека, але потім прийде осінь, а там і зима...

— Не знаю вже, як з вами й бути, — чуває навіть потилицю на знак заклопотаности райпсих т. Шамес, відчувши, либонь, більше подіяння свіжої дози ліків. — Звичайно, довідку я можу видати, але хворій людині, а ви ж здоровісінький. А я повинен би подати докази в разі перевірки.

— Ну, й подайте. Ви — фахівець, і ви знаєте, що там треба. Робіть, що вважаєте доцільним, тільки допоможіть бідному явреєві. У мене ж жінка і шестеро дітей.

Він уже зрозумів, що райпсих уже зацікавився справою, тільки шукає практичної розв'язки. Заохочує далі:

— Робіть, що знаєте, ви людина розумна, учена, що й міри нема. А я вже вам дістану... подякую...

— Гм, — береться за свого носа, таки чималенького райпсих т. Шамес, зосереджено думає. — Ті докази мали б бути такі, щоб у разі чого, не можна було заперечити.

— А які саме? — зиркає на нього Ханевський

— Я мав би вас голкою в різних місцях поколотити, щоб перевірити вашу нервову систему.

— А.. а це дуже болить?

— Ну, справжній божевільний не відчуває болю, і

це править за певний доказ його божевілья, а ви ж самі призналися, що ви нормальна людина.

Ханевський кривиться так, ніби він щось кисле з'їв, кліпає білястими віями і деякий час мовчить, либонь, вагається. А райпсих т. Шамес каже далі:

— Це єдине, що я міг би зробити. У вас на тілі лишилися б сліди від уколин — і це було б виправдання для мене. Тільки так я міг би допомогти вам у вашій скруті. Та й такої сорочки, як ви кажете, у мене, справді, немає. І черевики та пальто не були б зайві.

— А може б, ви так, злегенька кололи, — пробує вже з малою надією поторгуватися заскочений таким оборотом справи пацієнт, — щоб не дуже боліло?

— Злегка не pomoже. Треба, щоб і кров виступила, щоб сліди залишилися, як при татуюванні... бодай та якийсь час.

— Боязко все таки.

— Ну, як знаєте. Самі зважте, що краще... що легше витерпіти — цей біль чи Соловки. Тим більше, що у вас же ще й жінка є та діти... зостануться сиротами. Ради них, як не ради себе, ви мусите це витерпіти.

Ханевський заплющує очі, думає. У райпсиха т. Шамеса тепер, либонь, виникає вже боязнь, що пацієнт не згодиться, а тоді пропадуть і сорочка, і черевики, і шкіряшка. Тож він виразно підганяє пацієнта:

— Ну? Вирішуйте швидше, бо я й так довго з вами! (Дивиться на годинника.) Лишилося десять хвилин.

— Коліть!

Райпсих т. Шамес іде до столу, відсовує шухляду й бере звідти свою голку, а повернувшись до пацієнта, попереджає:

— Тільки ша — не кричати! Бо можуть почути в коридорі. Заціпте зуби — й ані мур-мур.

— Не почують, я навмисне прийшов наприкінці, щоб нікого більш не було...

— Хтось може з службовців бути. Слустить трохи штани!

Ханевський спускає штани, але тільки но голка торкається до його тіла, як він перелякано відскакує від райпсиха т. Шамеса, мало за його стіл не ховається. Рай-

псих т. Шамес розводить обурено руками, витріщає здивовано очі і каже:

— Та що я з вами буду тільки час гаяти? Ви ж не мала дитина!

Ханевський повертається, мимрить плаксивим голосом:

— Та коли ж страшно...

Райпсих т. Шамес нахиляється й швидко шпигає Ханевського в зад. Той скрикує:

— Ай!

Повний обурення й гніву, райпсих т. Шамес іде до столу, з явним заміром припинити „комедію”. Вигукує гнівним голосом:

— Та що ви собі думаєте, — я з вами в піжмурки тут гратиму, чи що?

Ханевський біжить за ним, однією, правою рукою піддержуючи штани, а другою тримаючись за еколене місце. Мало не плаче, коли каже:

— Ну, я більше не буду... От хоч і ріжте мене, — не буду!

Райпсих т. Шамес повертається до нього і швиденько шпигає. Ханевський мурчить від болю затиснутим ротом. Шамес шпигає ще раз. Ханевський не кричить, а тільки відрухово відскакує від нього. Шамес його доганяє — та ще раз!

Ханевський крізь сльози:

— А може б, уже годі? Навіщо так багато?

— Треба більше нервів випробувати. Це було з одного боку, а тепер треба ще з другого. Бо можуть сказати, що з одного боку в вас усе нормальне.

Він швидко й енергійно шпигає відолашного пацієнта в другу „півкулю”, — раз, удруге. Ханевський за кожним разом підскакує, немов підтанцюває.

Нарешті райпсих т. Шамес каже:

— Отепер хоч і годі.

Допомагає Ханевському підтягти штани, каже співчутливим голосом:

— Випийте води!

Іде до столу, наливає з карафки до склянки води й

подає мученикові-пацієнтові. Той п'є, а випивши плаче. Мсбить:

— Можна ж було хоч не так глибоко колоти...

— Я так колов, як треба. Я — фахівець і знаю, як колоти. Але зате ви тепер будете вдома — не на Соловках, де люди пасуть білих ведмедів. І я буду спокійний. А зараз напишу вам посвідку. Як вас на ім'я та по батькові?

— Моїсей Соломонович.

— Ага, добре. Сідайте тим часом, Моїсей Соломонович!

Сам райпсих т. Шамес по-діловому заходить за свій стіл, сідає в своє гніздо-крісло, бере ручку й пише. Деякий час тихо. Ханевський, сівши, витирає сльози, обмацує обережно поколені місця. Нарешті обзивається:

— Аж сидіти ніяк.

Райпсих т. Шамес (пишучи):

— Нічого, воно переболить. Слухайте, що я написав! (читає). «Цим свідчиться, що т. Моїсей Соломонович Ханевський за станом свого здоров'я й свідомости не може бути зняряддям клясових ворогів, якби вони захотіли використати його для своїх паскудних цілей і сам не може бути ворогом народу. Райпсих Жовтневого району м. Києва». Далі підпис. А печатку вам поставлять у канцелярії. Ну, як? Добре?

— Добре. Дякую!

Ханевський підводиться, тримаючись лівою рукою за поколене місце, бере правою посвідку й ховає її. Райпсих т. Шамес подає йому з місця, з-за столу руку на прощання.

Ханевський каже:

— До побачення! А те, що я вам приобіцяв, завтра моя жінка передасть вашій. Як її по батькові?

— Сара Моїсеївна.

— Я так і скажу своїй: «Віднеси до Сари Моїсеївни!» Адресу я вашу знаю.

Іде до дверей, але потім несподівано повертається і каже майже пошепки:

— А знаєте, хто в СРСР найбільший ворог народу, що через нього навіть бідним явреям доводиться терпі-

ти отакі муки, як я оце витримаю? Наш улюблений батько, учитель, друг і великий проводир народів т. Сталін! Тільки тихо, ша!

І він притьмом уже виходить, люто хряпнувши дверима.

А райпсих т. Шамес як підвівся був трохи, подаючи пацієнтові руку, та так і застиг, приголомшений. Його витріщені баньки вилізли з орбіт мало не на лоба, повна, як червона галушка, губа обвисла, відтуливши рота. А що як це був провокатор?! Хитрющий, підступний, як сам диявол, провокатор!

Пращур

Етюд

Сам чоловік його создав з нічого...

.....

Сам собі бога і тирана творить.

І. Франко

Він прoderся крізь гушак — і став. Перед ним була галявина. Несподівана, як удар по голві. Порожнісінька. Тільки посередині стирчав сухий кістяк верби — закам'яніло-розчахнута каліч. Виросла, либонь, тоді, як тут було озерце, а як те озерце вислохло — і вона всохла.

Його тіло застигло в пориві-напрузі, ніздрі — повернуті, округлі — ходили ходором. Нюшили. Осюди ж прошмигнула та сарна, — а де вона, в нетечі, поділась? Блискавконога, з піднесеною сторожкою головою...

Струснув заборсаною купою волосся, що кучмою спадало на дуги-брови й ями-очі, ще раз прошив поглядом галявину. У руках лук — і стріла на ньому, з тонким, як вербовий листочок, крем'яним гостряком. І тятива натягнена так, як і його ловецьке серце: вигулькне серна — тятива й серце тьохнуть разом.

Але де ж вона, в дідька, та сарна? Як крізь землю пішла! А він же голодний, як вовк! І Гав-гав не менше. Бач, як улесливо та винувато припадає йому, своєму володареві, до ніг! Винувато, що загубив слід здобичі. Він же, вихопившись на галявину, закрутився був рудим клубком на місці, гостроносий і гостровухий, — наче власного хвоста хотів упіймати: ані сліду для нюху, ані потолоки в траві. Зустрів свого володаря винувато-посоловілим поглядом...

Таж і володар не менше збентежений. Де ж вона, в нечистого, ділась?

Нахмутив хмари-брови... А, може, то був той — цур йому, пек! — не при цьому місці згадуючи? Завів аж сюди, в оці непролазні нетрі, а сам здимів у безвіди, у безслихи. І Гав-гава не хто як він із тропи збив. Ще до-

бре, що в якусь трясовину не затяг, а то б оце.. О, тут треба сокотитись! Усе бо тут хоче заподіяти йому шкоду — пробити гострою колючкою його босу ногу, покалічити палець, прикинути хворобу, щоб трусилися руки й ноги, щоб він став такий безсилий, як випорожнений... А найпаче отой — цур йому, пек!

Він плюнув ув один бік, у другий — щоб лісова ма-ра не доступилась більш.

Та й чуже тут усе, незнайоме. І дерева такі, яких він досі ніде не бачив і не знає, як назвати. Ось ліворуч від нього два могутні сиві стовбури сплелися, як два гади в смертельній боротьбі. А гілля їхнє й листя високо-високо вгорі. Аж там, де блакитніє покрівля світу — не досягне небо. А навпроти, по той бік галявини, зводиться велика купа, схожа на сизу хмару, якогось іншого дерева, кудлатого страховища, що до нього й підступитися годі. То, напевно, оселя якоїсь ворожої сили. Теж по той бік, але праворуч поп'явся вгору стрункий стовбур, з густою шапкою верхівття, і з того верхівття вистромила суха гілляка, як рука, простягнута до бога Світила, такого великого бога, що на нього й глянути не можна: осліпить.

Поміж ногами цих близьких дерев плутаються усякі куші, високі лісові трави, а далі в долині, з дальшим переходом на схили гір, усякі інші дерева, ліс без кінця й краю, затягнутий сизим серпанком таємничої далечіні, — оті безвіди й безслихи. Ніхто не знає, що там, у тих далеких нетрях.

І тихо-тихо в цьому безмежному морі лісу. Ніщо ані шелесне. Аж моторошно, аж у вухах дзвенить. І душно так, парко...

Угорі, в верхівтті сплєтених дерев хрипко грухнуло: ворон. Мабуть, і йому душно...

З несподіванки чоловік стєнувся усім тілом. Підвів голову й лук: може, хоч ворона пощастить збити. Йому ж так хочеться їсти! Рвав би просто зубами, живе їв би! З учорашнього дня в нього й ріски не було в роті. Як вигнала громада за те, що створив собі іншого, не такого, як у всіх їх, бога, — так і досі нічогісінько не зміг упо-

лювати. Уже побачив настобурчену чорну грудку ворона між віттям, натяг тятиву...

А в цю мить щось шелесть! — гнідоплямисте... поза вербою..

Дз-з! Стріла сама вистрибнула з-під його пальців Дзизнула — і вп'ялася в вербу — не в сарну. Ворон вимахнув важкими крилами — полетів геть...

Ага, так он воно що! Це тій вербі не до шмиги його полювання. Бач, і його стрілу від ворона відвернула, і сарну захистила...

Гляне — аж верба прямисінько на нього дивиться, дві сухі гілки, як дві руці, вгору піднесла, на глузливий сміх скривилась. Кинувся до верби — осоку босими ногами трощить-ламає. А стривожений Гав-гав вистрибом за ним...

Прибіг, висмикнув стрілу — дивиться: на вербі ніякого сміху. Алеж він виразно пам'ятає, що було обличчя й сміх! Ось тут, де сук. Відійшов на попереднє місце: обличчя знов є, тільки вже гнівне, набурмосене. Чи не тому, що бог Світило на мить затулився був хмаркою? О, то він зробить так, що те обличчя залишиться назавжди! Він же мистець! А біля шкіряного (з кози) пояса-опинала в нього було всяке знаряддя: кам'яна сокира-тесла, крем'яний ніж, скребачка-пилочка, шило... І це буде його власна божиця, могутня божиця. Вона ж має силу — це він бачив - - відводити стріли, захищати сарни! Але він принеситиме їй жертви — і вона йому на полюванні сприятиме...

О, він зробить! Знов кинувся до верби. Роззирнувся навколо — чи не підглядає хто цієї його творчої таємниці. Але, за всіма ознаками, нікого загрозливо-видного поблизу не було. Із живих видних істот тільки метелики миготіли понад травною-отавою різнобарвними цятками. у веселому сяйві бога Світила яскріючи. Веселили око місцеві, змагаючися красою із зірками квітів, украпленими в траву, — білих, синіх, жовтогарячих, усяких... Метелики й квіти у хвилях трави...

Мистець поклав на траву свій лук і стрілу, і на лук зразу ж сів один великий, як людська долоня, мотиль, з переливно-темносиніми крилами, а на тих крилах жовті

кружальця очей. Сів — та блим-блیم тими крилами-очима. А відтак перестав рухати крилами, застиг, ніби прислухався до чогось. О, якби так трохи посидів, він, мистець, зробив би на вербі такі очі... якби посидів..

І мистець узяв швидко відв'язувати сокиру-теслу. Та мотиль злякався цього руху — пурхнув, немов би його здухнуло. Ну, дарма: він буде пам'ятати, які ті очі..

Мотиль відлетів, а натомість прилетів великий волохато-золотистий джміль. Перелітав з квітки на квітку — та гу-гу.. гу-гу.. Густим, товстим голосом. Неначе водночас із зазиранням у квітки ще й якусь думу думав.

Весело й радісно було тепер на галявині. Весело було й місцеві в товаристві трави-отави, різноквіття, метеликів, джмеля. Бадьорили його й якісь дрібні пташки, що стали попискувати у меживітті поблизьких дерев. З таким настроєм він, мистець, міг би ще й заспівати та в скоки піти. Алеж тепер ніколи! Він заспіває та піде в скоки тоді, як божиця буде готова.. О, він створить собі могутню захисницю й помічницю в полюванні, і в нього буде тоді багато здобичі. Буде в нього завжди що з'їсти, спити і хороше походити. Як він тоді співатиме й скакатиме! Аж усе живе, видне й невидне, здивується. А потім виманить з громади ту, що так йому до вподоби припала, і вони житимуть удвох тутечки. У неї ж такі сріблясті очі — як річкова черепашка всередині, а коса — як сяйво бога Світила. А як розпустить тую косу, то волосся, густе й довге, вкриває все її тіло, спереду і ззаду. І крізь тее волосся так знадно визирають її молоді округлі груди, з гострими вишневими жолудиками-сочками. А як вона глянула була раз йому ввічі своїми сріблястими очима, то всередині йому війнуло таким вітром, що він його ще й досі у грудях носить. Він наробить їй намиста із черепашок, із надкрилець зелено-золотих жуків, з гладенької різнобарвної ріні. А гребінець із кістки сарни.. І в них буде свій власний вогонь: він викличе його з двох сухих гіллячок.. Громадою, правда, можна й велетня-мамута вбити, але.. з них двох буде досить і сарни чи там оленя..

Гав-гав, побачивши, що його володар заходився біля творчої роботи, ліг на живіт, витяг уперід передні ла-

пи, а кудлатого хвоста відкинув якнайдалі, — щоб не було душно. Висолопив червоного язика, взяв совати ним у роззявленому роті, через чорні ясна, між гострими іклами, — і так дихав, рухаючи боками. Вряди-годи клацав зубами, як на той язик пробувала сісти якась нахабна, зла, аж зелена лісова муха.

Мистець прикинув прискаленим оком, де починати, — та цюк-цюк своєю сокиркою. Ось тут буде одне око, а отут друге, обабіч сучка. А з самого сучка буде ніс... Цюк-цюк! Трухла кора легко спадала під ударами сокирки, кришилася шматочками. Алеж не на корі треба було викарбувати обличчя! Його треба було зробити на тілі верби, та тіло верб'яне не піддавалось так легко, як її одяг — кора, — було сухе, жилаве. Сокира більше відскакувала від нього, ніж рубала. Проте таки найкраще сокирою прорубати ямки для очей, щоб були великі й глибокі. Отож цюк-цюк-цюк... Аж рука від довгого вимахування сокиркою заболіла. Та ще отака спека! Ху! Всеньке його тіло було мокре від поту, піт заливав йому очі.

Спинився, щоб відпочила рука. Прийняв з-над очей мокре від поту волосся, що сягало аж до пліч та грудей і неприємно липло до тіла. Витер долонею з вузького, похиленого назад лоба піт, потер волохаті груди. Відклав сокирку, а натомість відв'язав від пояса гострий ніжик, такий гострий, що аж прозорий на краях крем'яного леза. Особливо, як дивитись проти сонця. Ножем краще жилаве тіло верби різати, викручувати ямочки в очах.

Захотілося пити. Але йти шукати десь воду ніколи було: мусив закінчити, поки сонце, поки видно. Бож бог Світило — хоч і парило — дедалі частіше став затуляти свій вид хмарами. Мисцеві було легше, як бог Світило затулявся, але тоді було менше потрібного світла. І мистець став частіше позирати з тривогою на небо. На небі ж виразно на щось неспокійне закидалося. Хмарки, як стурбовані в небезпеку черідки диких кіз, почали шамотатися, перебігаючи одна одній дорогу. А як збивалися злякано вкупу, то наводили на галявину густу тінь, як темне запинало, і виганяли з неї оту легку радість, що

так захочувала до творчости. Тож він і скидав очима стурбовано вгору.

А тим часом очі божиці — ямки з бугриками посередині — були вже готові. Ті очі вже так дивилися на нього, що він не міг їхнього погляду витримати і відводив свій погляд набік. Раз йому навіть показалось було, що тії очі повіками ворухнули, як тамтой метелик, що сидів на лукові, крилами. Аж мурашки побігли місцеві по тілі, поняв холодок остраху.

Після очей мистець узявся за ніс. Ніс із сучка виходив дуже широкий, треба було стісувати з боків. Тільки ж як його зробити, щоб ніс вийшов злий, закарлючений, як у тієї старої відьми, що була в їхній промаді. Божиця ж мусить бути зла, щоб її всі боялися! Бо добрих богів ніхто й за вухом не веде. Мусить бути злюща-презлюща, щоб і той — цур-пек — тікав у безвіди, у безслихи від неї.

І раптом мисця осяяла творча уява: він зробить ніс окремо, з гілки, а потім продовбає дірку в сучку і туди встромить. Кинув поглядом сюди-туди, глянув собі під ноги. Майже під його ногами лежала суха гілка, що її, мабуть, колись вітер від верби відчახнув, — лежала тепер, пришита густою травою до землі. Уже без кори, як кістяк якоїсь звірини. Нахилився, видер гілку з тієї трав'яної повсти і легко відломив потрібну закарлючку. Обчистив її лезом ножа, обстругав, проколов ніздрі, широко, як у нього самого. Тепер треба тільки дірку в сучку повертїти..

Гав-гав відпочив, підвівся на ноги, потягся і взяв стиха повизкувати: хотів їсти, кликав володаря на полювання.

Мистець огнівився, тупнув, гримнув на нього. Дурний пес: не розуміє, що після того, як він створить божицю, в них буде багато-багато їжі. Невпбід.

Гав-гав перестав повизкувати, але був явно незадоволений затримкою. Нудьгуючи, роззирався по галявині, внюхувався в траву. Пес же не міг чекати, як був голодний, пес мусив негайно їсти. То тільки людина може забувати про їжу, захопившись творчим натхненням. Люди-

на може довго й терпляче чекати, сподіваючись пізнішої нагороди-насолоди.

А втім, і місцеві, і Гав-гаву не довго вже було чекати. Дірку для носа в сучку він провертів крем'яним шилом. Устроїв тую закарлючку — ніс вийшов, справді відьомський. Лишилось тепер тільки протягти рота та вставити зуби, один такий, що стирчав би так, як у тієї старої відьми.

Але таки довгенько йому — над сподівання — довелось із тим ротом морочитись. Аж руку намуляв. А треба ж було поспішати не тільки з огляду на домагання Гав-гаву та його власний голод, що таки нагадував про себе, смоктав десь там усередині, хай йому всячина.

Згори над лісом раптом нависло суцільне темне зачинало, а добрий бог Світило сховався, бачилось, уже зовсім. Поблизькі дерева також почали прокидатись із сну, зашелестіли стривожено. А дерева-гади аж затіпались десь там угорі своїми верховіттями від раптового подмуху вітру. Знову десь узявся ворон-гайворон, грукнув тривожно. Гостро, огидно крикнув у дереві-купі якийсь інший пташини хижак...

Місцеві вже заважала темінь. Він зблизька придивлявся — і швидко-швидко орудував своїм знаряддям — то ножем, то шилом. А як і рот та губи в божиці були готові, а з рота стирчав страшний відьомський зуб, він кинувся майже помацки збирати під ногами суху траву, цупку осоку та мох і прив'язувати їх божиці над очима, щоб було розпатлане волосся...

Аж ось раптом як не свіне з неба: черк-черк! А потім здалека загуркотіло: гур-гур-гур.. Немов нахвалялось, казало: «Ось я йду... стережися, все живе на землі!»

Гав-гав злякано підскочив, загавкав, стривожений. А потім знов узяв жалібно скавуліти: просив володаря поспішити. Він же голодний, і в лісі робиться так страшно...

Страшно? Атож. Стає дедалі страшніше... О, що то? Десь у приглушеній далині лісових нетрів розлігся низький рик, немов отой небесний гуркіт пішов ще й долом. То гнівно обізвався потурбований у його лігві страшний шаблезубий тигр, либонь, його отой небесний неспокій розбудив із сну. Отже, ще й тигр, ще й така небезпека!

Гав-гав аж завищав з переляку, поліз своєму панові під ноги, шукаючи захисту.

І в цю тривожну хвилину мистець упав на землю, навколішки став, розмовляючи з своєю божицею. Молвився.

Він:

— Це ж я тебе створив...

Верба (лунула гнівно очима, клацнула зубами):

— Ти? Я існувала ще тоді, як тебе й на світі не було.

Він (ховаючи збентежений погляд):

— Ну, хай; ти існувала. Алеж я поробив тобі очі, поченив носа, протяв рота і вставив страшного зуба...

Верба (люто):

— Ти... очі... носа?!

— Еге, я... Очі — щоб тобі було чим дивитись... Носа — щоб було чим нюхати... Рота — щоб було чим їсти... А страшний зуб — щоб було чим лякати моїх ворогів... А тепер прошу тебе: допоможи мені вполювати добру сарну... вгородану, ситу... Щоб було і мені, і Гав-гавові... Бо ми з учорашнього дня пічогісінько не їли... І в мене в животі аж кувікає... А отого тигра сюди й близько не підпускай, благаю тебе!

Верба:

— Ти... смієш просити?! Гу-у...

Гу-у... Трах-тах-тах!. Над лісом рантом розкололося небо, креснуло таким вогнем, що мистець упав ницьма на землю. А під ним зойкнула земля, захиталася. Довколишні дерева застогнали розпачливо, не знаючи, куди сховатись від жахіття, що наближалось... гуло, сичало гадючими голосами, кресало всякими вже вогнями...

Розпростертий на землі мистець зробив найбільше зусилля й підвів у молитовному екстазі голову до своєї захисниці-божиці, вдивлявся в її обличчя, засвічуване блискавками. Спитався:

— Ти хочеш наперед жартви? Хочеш?

Язик його заплітався, зуби цокотіли, все тіло трусилося.

— Кажі: хочеш? О, моя володарко...

З неба полило суцільною стіною води, залило мольницьові очі. Блискавки кресали раз-у-раз, і він крізь

ту зливу води й сьйва бачив гнівний вид своєї божиці — страшний, з витріщеними очима, з вишкіреними зубами. Обік нього тулився переляканий Гав-гав, лизав йому руки, намагався впіймати очима його погляд, щоб упіймати в ньому хоч малу вогнину надії на порятунок.

Та мистець не зважав на свого пса, вся його увага була скерована на його божицю. Розгнівану, неблаганну...

— Хочеш жертви? — гукнув розпачливо мистець. — То я дам тобі свого найвірнішого помічника!..

Він підхопився на коліна, ухопив лівою рукою Гав-гава за шию, а правою кам'яну сокирку — та лусь того по голові, по черепі. З усієї сили.

Гав-гав тільки встиг кинути йому в світлі блискавки погляд з докором, а потім скинувся всім тілом у смертельній судомі, стрепенувся востаннє — та й витягся не порушно.

— Хочеш мого друга? Хочеш крові?

І він шеменув ножем уже мертвого пса під ребра. Кров цвіркнула в його нахилене обличчя, залила очі. Він змахнув долонею тую кров з очей, а тоді підповз на колінах до стовбура верби і поклав біля нього другове тіло. Дбайливо поклав, так, щоб божиця бачила.

Та в цю мить ще страшніше сьйнуло світлом, розітнувся ще страшніший гуркіт. Угорі щось заклекотало, загуло, захлинаючись водою, аж земля задвигтіла — та ля-ась... ля-ась... ля-ась... Здавалося, світ пішов уперекидь...

О, божиці мало Гав-гава... мало пса... Вона хоче зубра! Алеж він не має зубра! Його вигнали з громади, а сам він не може вполювати зубра... Лелечко тяжке: йому нічим її убагати...

Жах пронизав наскрізь його тремтливе тіло. Тікати! Кинувся безбач у гушак. Розгортає руками дряпуче гілля, розпихає головою... А далі між більші дерева вирвався — тікав, налітаючи на стовбури, обриваючи тіло низькими гілками, раячи руки, обличчя. Час від часу оглядався, відхиляючись від стріл, що їх метала слідом за ним неблаганна божиця. І в світлі тих стріл-блискавок було видно його перелякано-божевільні, вирячені очі, перекошене з ляку обличчя, заюшене кров'ю.

А ззаду за ним бажало, трахало, спалахувало, шкварчало, стогнало.

Божиця хотіла зубра — не менше! А що він зубра не мав, то тепер тікав, тікав. Створив собі божище — і сам його, того свого твору, злякався. Що було в нього духу, брався. Падав, підхоплювався — і знову біг, біг, біг...

Його величність Шлунок

Сатирична пантоміма

Сцена — абстрактне сіре тло леба (на три чверти задника), відокремлене рівною чорною лінією від темного тла землі (одна чверть задника). На сцену виходить актор, загримований під крейдяну машкару, тільки вузькі щілини очей чорні, ніби вугіллям прописані. Актор виконує пантоміму, що її глядачі розуміють як подану нижче мову.

Натщесерце

Що, їстоньки захотілось? Слинкка котиться? Га? Нічого, потерпи трішки. А зате потім із більшим смаком їстимеш. А їсти буде що, я вже про тебе подбав. Та й про кого ж мені дбати, як не про тебе? Нас же тільки двоє на світі: я, добродій Ненажера (як мене називають), та ти, мій рідний шлунок, мій дорогий кендюшок. Але нам непогано й удвох, чи не так? Я добуваю їство, а ти втішаєш мене добрим травленням. Та й тобі, либонь, приємно, як я після доброго обіду ляжу на канапу та й логладжую округлий живіт. Як ото колись королів та гетьманів великих раби в п'яти доскотали чи як уже нашого часу кабанців, годованих на сало, чухають. Адже приємно? Кажу, приємно? А, бурчиш незадоволено? Знаю й розумію: ти таки й справді голодний. Недаремно кажуть: не ївши легше, а поївши краще. Алеж мені треба було сходити на базар по продукти, а тепер ось іще варити. На превеликий жаль, людська наука й техніка ще не дійшла до такого розвитку, щоб людина тільки роззявляла рота, а щось смашненьке прямо в рот їй падало. Як от вареники Пацюкові в повісті Миколи Гоголя «Ніч проти Різдва». Сидить собі чолов'яга, підібгавши під себе лотурецькому ноги, а бокастенький вареник стриб із макітри в сметану, а з сметани — прямисінько в роззявлений рот. А він, той Пацюк, тільки жує та смакує, аж плямає. На превеликий, кажу, жаль, у дійсності такої зручності ще немає, це тільки приваблива казка. Що, знову бурчиш? Мовляв, соловей піснями ситий не буває?

Це правда незаперечна. Алеж зрозумій ти, що я не чарівник Пацюк! Та й жінки в мене немає, що пішла б на базар і, коли ми захочемо їсти, все готовеньке на стіл поставила. Я мушу все сам робити. Але зате який я оце зараз борщик варю, якби ти знав! На свинячих реберцях (ситенькі реберця!), з молодими бурячками, із свіжою капусткою, що так приємно хрумтітиме на зубах. Уже й тепер — чуєш, як смачно пахне? Але треба, небоже, почекати, ще не готовий. Бо ребра мусять добре екипіти, щоб м'ясе від кісток відставало, а з кісток увесь смак виварився. Та треба, щоб і бурячки були не сирі, щоб тобі не завадили. Он же знаменитий графік Нарбут, кажуть, помер, недовареного борщу наївшиися. Ти в мене, правда, хлопець хоч куди. Про тебе не можна так казати, як про той поганий живіт, що йому й пироги на заваді. Ти такий, що й цеглу перетравиш. Але береженого й Бог береже. Краще бути задалегідь на бачності, аніж потім мучитись, а може, й умерти передчасно. А крім того, я не згоден із тими, що кажуть: хоч звна, аби кишка повна. Я хочу, щоб ти перетравлював таки смашеньке, а не катибатьказна-що. А борщ нам із тобою особливо до смаку. Недарма Україна прославилась на весь світ не чим як борщем. Інші народи славні великими письменниками, композиторами, винахідниками, а ми, українці, борщем. От тільки москаліки часом і наш борщ собі загарбують, а свої паскудні щі замовчують. Не тільки нашу давню назву «Русь» захарлали, не тільки попереманювали таких наших геніїв, як Микола Гоголь, а й нашу борщеву славу непутять, паскуди! Але за борщ ми ще з ними поборемось! Поборемось... Уже ж домоглися того, що його й вони, москалі б то, називають українським — не малоросійським. Та й чужинці там, де немає впливу москалів, таки так його називають — українським. О! А ти ще дужче бурчиш, мій кендюшку? Бурчиш, аж кавкаєш! Який бо ти нетерплячий! Ще трісі почекай, голубе... трісюні... Наш борщик уже майже зварився. Зараз ось укину хрустку капустку. вона закипить тільки раз — та й годі. Потім я швиденько зроблю засмажку, затовчу старим салом, а вже на сто-

лі додам часничку та сметанки. Смакота буде! Не відімося!..

.....

Ну, вже хламай, хламай... Втішайся на всю свою охоту. Чи ми не в раю теперечки? Га? І хай тепер, у цю солодку мить, ніхто не важиться спокушати нас тим раєм, що, кажуть, був колись над Тигром та Євфратом! Га й що то за рай був? Якусь там кисличку Адам іззів чи не ззів, а його за те з того раю витурили! А я спитаю би того, хто захотів би той рай вихваляти: був там наш український борщ чи ні? Якщо там нашого борщу не було, то який же то рай? Раю з самими терпкими кисличками я не хочу... ані ніач...

Мрії

Ну, от ми й пообідали. Добренький був борщик, хіба не так? Але ти, кендюшку, ще не спи, дарма що м'якенька канапа так солодко заколисує, ніби примовляє: спи, спи... Я тебе гладитиму втішно правицею, але ти не спи. Правицею, а потім лівицею. Правицею й лівицею.. Що? Таки хочеш спати? Чи ти, може, хочеш, щоб я тебе попросив гарненько? Як короля чи гетьмана великого... Гачзд. Ну бо не спить іще, ваша величносте! Прощу вас уклінно... я ваш найнижчий раб. Ще встигнемо поспати: до підвечірку далеко. А від підвечірку до вечері теж можна буде трохи подрімати. От ми й надолужимо. А теперечки помріймо трохи. Чи вам відомо, ваша величносте, які різноманітні й пишні ласощі бувають на світі? Запевняю вас, що ви всього не знаєте! Навіть усіх українських страв... Бо я вас досі переважно борщем годував... борщем та ще варениками. Алеж і борщів українських багато — не тільки той, що я вас ним годував. Полтавський, київський, волинський, чернігівський, галицький, борщ зелений, борщ із карасями тощо. Є ще українські капустаки — запорізький, капустак із грибами... А м'усиво всяке! Відварна яловичина з городинною, яловичина в сметані, смажена запечена, порося з хрінном, кендюх смажений з начинкою, смажене з овечини... А риба! Осятрина відварна гаряча, лящ із хрінном

і яблуками, короп тушкований з цибулькою, судак тушкований у сметані, щука з хрінном, в'юни з хрінном, карасі в сметані... А гриби! Гриби, смажені в маслі, печерички смажені, мариновані... А солодкі страви! Чи ви ваша величносте, любите солодоці? Любите, я вже знаю.. Узвари, киселі всякі... Але не тільки світу, що в вікні, і ми з вами, ваша величносте, не такі вже запеклі українські шовіністи, щоб їсти тільки українські страви. Ми, як казав великий український кобзар, і свого не цураємось, і чужого навчаємось. Тим то ми не від того, щоб і деякі московські страви пошанувати. Звичайно, не щі чи якусь там тюрю, а, наприклад, кулеб'яку. О, кулеб'яка — це щось надзвичайне! Це, знаєте, ваша величносте, щось таке, як пиріг великий, начинений доброю рибою, грибками, айцями, рижем. А тісто теж не просте, а здобне. Кулеб'яку як їси, те можна навіть забути, що ти українець. Це справжнє „лакїмство нещасне”, що не одного українця зробило москалем... А в англійців є ростбіф, майже сире, кризаве м'ясиво. Деякі народи їдять ще устриці... живцем ковтають, що вони аж пишцать... Ех, мрії, мрії... А це ж тільки мала частина того смачного, що є на світі. Та хіба й можна все напам'ять знати? От я куплю, ваша величносте, куховарську книжку, і ми будем її, отак лежачи, переглядати. Хай дурні читають собі поезії, а ми читатимем куховарську. Хай глитають собі, моєляв поет, усякі там амброзії (в уяві!), а ми, знайшовши щось цікаве в куховарській книжці, зваримо чи там посмажего відчутнє, тілесне... Але, мабуть, годі. Бо сон таки, справді, налягає. Га-ах! Бач, як позіхається. Мало щеленів не вивихнув. Ну, то й спімо собі на здоров'ячко, ваша величносте... Спімо... Спатки... спатоньки .. спатусі...

Жінки-чарівниці

От ми дожили з тобою, любий кендюшку, до похилого віку, але ще хоч якого парубка заломимо. І фігура в нас іще нічогенька, стрункі ми. Але це вже я допильнував, щоб не переборщувати. Я ж стежив за вагою, щодня важився. Як тільки ти, кендюшку, бувало, починаєш

нагромаджувати сальце та робити черевце, а я візьму та й насварюся на тебе пальцем: мовляв, не дуже той... на-полягай на сало. От ми й зберегли фігуру, от ми й стрункі, як... Уже я не скажу, на кого чи на що ми схожі, але я бачу себе в очах усяких там жінок-спокусниць, як у люстрі, бачу, що вони не від тих грошей, щоб нас, теє то як його, у свої тенета заборсати. О, то кодро хитре! Але не на таківських нахопились! А втім, і я замалоду не був такий розумний, як тепер. І в мене шугав колись вітер у голові, і я ганяв, висолопивши язика, за дівчи-ськами... як несамовитий був. Аж не віриться тепер, що таке колись зі мною діялось.

Особливо одна заповзялася була мене причарувати. Ось оця, що я її поличчя ще й досі зберігаю. Не раз хотів був знищити, у піч укинути, та рука якось не зводилась. У неї ж ось очі... і на світліні чудові, а що вже живі, то й не сказати, які були гарні. Камінці-агати з чортячим блиском. Було, як гляне, так живосилом тебе в безодню тягне. Гляне, а потім трохи примружигь тії камінці-агати — ніби серце мое в жменю бере і так його стискає. Стискає, стискає, ласкою підходить, а насправді в безодню тягне з непереможною силою, — у солодку безодню. І була б утягла, якби не ти, кендюшку мій дорогий. Вона ж мене тягала по театрах, щоб більше обчаровувати, по відпочинкових оселях, де солоз'ї на допомогу їй витьохжували та лящали, по морських купаннях, щоб я бачив усі її принади без облудного одягу. Я купував їй дорогі подарунки, а про свою їжу, про тебе, кендюшку мій дорогий, не дбав. А ти взяв та й підтягнув мені живіт, як у того хорта. Я став від вітру хитатись, голова мені почала завертатись. І я одного дня схаменувся, зрозумів, що людині передусім призначено їсти... їсти й пити... А краси ж, як відомо, на тарілці не крають. Отож я й плюнув на тую красуню. І тим урятував себе й тебе. Бо якби я одружився з нею, то чи ти уявляєш, що з нами було б? Я знав і знаю ще й тепер не одного такого нещасного одруженого. От чоловік каже: «Їсти хочу», а жінка: «Ніяк тебе, сякого-такого, не нагодую...» А потім кине йому, як собаці, щось таке, що на нього й дивитись не хочеться: «Їж, мовляв, бодай те-

бе черви ззіли!» Та хіба тільки в їжі справа? От ми з тобою, кендюшку, пообідаємо чи там повечеряємо — та й на боковеньку. А якби в мене була жінка, то чи ти думаєш, що вона дозволила б кожного разу, як нам заманеться, відпочивати? Дідька лисого! Сказала б: «Он чужі чоловіки заробляють гроші, а ти валяєшся, як гни-ла колода... А мені потрібні сукні, черевики, хутра, се та те... Я хочу до театру, на бал...» Та хіба перелічиш усі їхні, тих жінок, забаганки й примхи? Отож і було б у нас із тобою не життя, а біганина та крутанина вічна. Ну, але треба сказати, що мною вона б не коверзувала. О, ні... дзуськи... Чи ти знаєш, що я міг би під гарячу руч учинити? Я б убив її, проклятуцу! Задушив би оцими своїми руками, гадюку!.. Гм... отак пак! Алеж за вбивство, як відомо, по голові не гладять. Що їм, тим суддям, до того, що бідному чоловікові хотілося їсти, що йому аж пахло по обіді полежати, спочити, що з душі вернули всі її сукні, черевики, бали? Вони, ті судді, завжди тягнуть руку за „слабкою половиною” людського роду, а про те ані гадки, що, може, та „слабка половина” день-у-день, як у забій била, воду з сердешного чоловіка виварювала. Отож мене, як нелишного, й поцупили б на шибеницю чи якимось інакше стратили б. О, ні, я не такий дурень, щоб женитися!.. І до всіх їхніх чарів мені байдужісінько. А якщо ми й маємо, кендюшку, ще струнку фігуру, то не для них вона... Ху, але мене аж у піт кинуло на саму думку про зсе оте страхіття — суддів, шибеницю тощо. Хай йому всячина! Годі про це. Може б, ми, кендюшку, на заспокоєння чогось перекусити? Га? Ковбаски з часничком чи, може, оселедичка з квашеною капусткою, помащеною олією? На заспокоєння, кажу... Що, ти до цього торгу й пішки? Так нумо ж до праці!

Витребеньки

А є такі люди, кендюшку мій дорогий, що знечев'я витівають хто-зна й що, усякі дурниці. Та й не тільки самі витівають, а й іншим не дають спокійно їсти, перешкоджують людським шлункам перетравлювати безтур-

ботно спожиту їжу. От був собі на Україні ще в XVI ст. такий собі Іван Вишенський. Сам він пішов на Афон, у ченці постригся, аскетом став, жив на цвілих сухарях та воді. Якби ж то він тільки жував беззубим ротом тії сухарі та молився в своїй печері Богу, — так ні ж, він узяв писати листи на Україну, а в тих листах викидав на очі єпископам, що вони нічого поза їжею й не бачать. Він називав їх „кровоїдами, м'ясоїдами, волоїдами, свиноїдами, куроїдами, маслоїдами, пирогаїдами, перцелюбцями, шафранолюбцями, імбиролюбцями”, а також „псриносалами, подушкосалами, м'якосалами” тощо. Чи ти чуєш, кендюшку, як він їх пробирав? А за віщо, спитати? Хіба як єпископ, так йому вже й їсти не треба? Хіба в нього немає шлунка? Інший такий дивак вирискався на Україні в XVIII сторіччі — Грицько Сковорода. Цей також ганив усі втіхи тілесні, а натомість вихваляв розум та самопізнання. Він співав у 12-ій пісні з своєї збірки «Сад божеських пісень»:

Я нічого не бажаю,
Окрім хліба та води,
Цю убогість поважаю —
З нею ми сюди й туди.

І вивершував цю дурницю так:

А в мене одна тільки думка жива:
З розумом буде нехай голова.

От бачиш, кендюшку, який це мудрагель! А деякі з таких мудрагелів ще й за славою поміж людьми ганяються. От Тарас Шевченко писав: «А слава — заповідь моя». А я б спитав його: «А що таке слава? Чи не той пшик, що з лемеша вийшов? Славні бубни за горами, а зблизька шкуратяні! На бісячого батька тая слава нам, кендюшку, здалася? Чи не так? А такі славолюбці ще й про безсмертя люблять мріяти. Борис Грінченко казав: «Як саме житиме наше „я” після того, як зникне тіло, — не відаю, але відаю певне, що на цій землі можна й після того жити тільки одним: зробленим ув ім'я світла й правди ділом.»*)

*) Це слова з листа Б. Грінченка до С. Єфремова, наведені в «Історії українського письменства», т. II, стор. 205.

Ну, й що ж? Із такими думками він доробився до того, що... помер на сухоти. Не треба нам, кендюшку, такого безсмертя, безсмертя з порожнім шлунок! Яка мені користь із того, що я захарчую себе на передчасну смерть? Промине рік, п'ять, десять, сто або й тисяча років — і невдячні люди колись таки забудуть ті „діла”.*) Он Володимир Винниченко весь свій вік ганявся за такою славою, написав силу-силенну книжок, спробував був навіть українську державу збудувати, наприкінці життя їв саму сиру моркву та капусту, а вмер, то зразу ж його й забули ті, заради кого він ото так побивався, — українці у вільному світі (я не кажу про поневолену Україну). Адже джерзиситська „Свобода” навіть через рік після його смерті не згадала вже ані словечком! Відзначили роковини якоїсь там „пані”, що „видавала українських дівчат-наймищок за залізничників, щоб так уберегти їх від винародовлення”, а про Винниченка ані телень! А що вже казати про п'яті та десяті роковини його смерті: ніхто ані гавкнув... наче людини й на світі не було... Ні, кендюшку, нас таким безсмертям ніхто не спокусить. Якщо не спокусила колись ота, з очима-аґатами, та друга після їжі втіха для чоловіка, то якийсь там розум, слава та безсмертя й поготів нічого з нами не вдіють. Ми волиємо мати добрий шматок яловичини чи свинини ще за живоття, коли ми з тобою, мій кендюшку, відчуваємо безпосередню втіху, насолоду, а не оті всякі витре-

*) Це автентична думка того живого чоловіка, що „надхнув” мене на написання цього сповідання. І як же я здивувався потім, знайшовши пізніше, вже після того, як це оповідання було написане, в тексті Грінченкової повісті «На розпутті» таку саму думку! Чоловік той ніколи цієї повісті не читав, бо хоч і походив із славного українського роду Полетик, але вже був не тільки байдужий до української справи, а й ворог її. Я також цієї повісті до свого повернення з Каліфорнії в Нью-Йорк 1964 р. не читав, а цитату з неї, наведену в «Історії українського письменства» С. Єфремова, забув. Пам'ятав тільки оту думку самого Грінченка і навів був її з пам'яті неточно (тепер я її точно процитував). Факт цей фіксую на те, щоб прихильники „впливлогії” в літературознавстві були обережні у своїх дослідах. Е. Ч.

беньки... Але, мабуть, годі й про це. Уже вечеряти час. Я зараз приготую... як раз та два...

Швидка напала!

Отак пак! Я ніколи не думав, що й ти, кендюшку, можеш бути такий норовистий. Жили ми й досі з тобою, як риба з водою, і я й у голові собі не покладав, що й ти можеш завдавати мені клопоту. Думав: як викругився колись із жіночих хитрощів, то вже ніхто й ніщо ніколи не скаламутить мого спокою. Аж воно ні: тепер ти, мій рідний шунок, закомизився. І як тобі не соромно так робити! Я ж догоджав тобі, як своєму панові... як болячці! Скільки я тих харчів поносив! Хоч про хліб кажуть, що не ми його несемо, а він нас, алеж я носив не тільки хліб. Частенько ж бувало, що я по півбарана пер... півбарана або й цілого підсвинка. І все це зникало в тобі, як у пріві. А за те мені від тебе отака подяка! Невдячний ти! А тепер чи я винуватий, що ти зів більше, ніж треба, нажерся, як худоба нечувствінна? Мені в роті, як їм, смакує, але далі я не можу знати, чи вже годі! Це вже ти сам повинен відчувати, наївся чи ні... О, та хоч не клекочи так, благаю тебе! Неначе вулкан у мене в животі... А кишки кавкають чи нявкають так, немов там ціла черідка котів... І я мушу бігати мало не щохвилини туди, куди навіть московські царі пішки ходили. Бач, швидка напала... А лікарі?! Я б їх усіх вивішав на одній мотузці! Гроші луплять, як із рідного батька, а допомоги дасть-бі! Не можуть або, може, не хочуть, навмисно так роблять, щоб у бідної хворої людини всі гроші видурити. От я зразу пішов був до одного. А він дивився там чи не дивився, а тоді й каже: «Треба, каже, тее то як його, на аналізу взяти. Принесіть завтра...» Ну, я зробив це вдома, загорнув чепурненько слоїк у чистий папір, написав своє прізвище та й попросив сусідку занести до того лікаря. Бо мені ж самому через ту швидку годі було навіть із хати вийти. Не буду ж я забігати до кожної другої хати та людей турбувати. А це ж місто — не село, тут на лоні природи не можна.. На третій день я зателефонував до того лікаря та й питаю, що

показала аналіза. А він: «Усе, каже, гаразд. Заживайте тих ліків, що я вам приписав». А через декілька днів приходить сусідка і привносить мій слоїк назад. Так і так, каже, вона того дня не мала часу занести до лікаря, доручила зробити це своїй вертихвістці-дочці, а та чи то забула, чи то просто не захотіла, дідько її знає (це я кажу — не мати). І тільки пізніше вона, мати б то, прибираючи в хаті, знайшла той слоїк. Тепер питала, чи так нести його, чи, може, вже не треба.. От бачите! А той дурисвіт-лікар сказав, що аналіза показала добре.. О, голівонько моя бідна! Ей, ти, проклятий кендюшище, що ти робиш? Оханися!.. Треба знову бігти.. Ой-ой..

Апотеоза

На сцені високий трон, а на тому троні в сяйві, що випромінюється на всі боки, сидить Шлунок. Унизу, навколішки перед ним, стоїть добродій Ненажера. Говорить тремтячим голосом:

— Хто ви, ваша величносте?

— Я твій шлунок.

— Мій шлунок? Хіба такі шлунок бувають? З головою, з ногами й руками..

— Бачиш же, що бувають.

— З анатомії людини я знав досі, що шлунок — це торба, як голодна — стулена, а як наїється — опукла.. Як торба, кажу..

— Це безглузда брехня й наклеп усяких мудрагелів. Вони навмисно хочуть применшити ролі шлунок в людському тілі, а натомість висувують на перше місце голову й серце. А тимчасом шлунок — це осереддя всього тіла, решта — тільки додатки до нього, тільки його периферія.

— А моя душа? Невже й вона?

— Ха-ха! Яка твоя душа? Твоя душа — їжа! Не йми віри тим мудрагелям, що кажуть, ніби душа людини — це її жадова знаття, мистецька творчість, самопожертва для добра загалом — свого народу й усього людства. То все дурні витребеньки. Пригадай своє життя — і тобі все стане ясне. Коли ти поїхав уперше до Києва, куди ти

инувся насамперед: до книгарень? до музеїв? до театрів? Ані подібини! Ти мотнувся по харчівнях, шукаючи українського борщу! От яка твоя душа!

— Я їв, щоб у здоровому тілі був здоровий дух, як ще стародавні казали.

— У здоровому, а не в гладкому — скажуть тобі мудрагелі, от хоч би й Грицько Сковорода. Який, скажуть вони, може бути дух у кабана, що обріс салом так, що й на ноги не зведеться? Буває так, що щурі-пацюки йому в ситих стегнах дірки вигризають, а він того не відчуває...

— Так невже й я такий?

— А ти думаєш, який?

— То мудрагелі можуть порівняти мене ще й з черв'яком-дощовиком, що, кажуть, являє собою голий шлунок...

— Так. ти величезний черв'як... тільки з руками й ногами...

— О! Ваша величкосте...

— Авжеж, ти черв'як, хробак, а я твій цар і бог.

— Людоньки, рятуйте!

...Добродій Ненажера падає ницьма перед величним трюном свого Шлунка, повний страху й побожного чуття. Сяйво на троні по trochu зменшується, а далі й зовсім гасне — усе зникає в темряві.

А як світло знову засвічується, на акторовім обличчі вже немає гриму. Він кланяється до публіки й приязно посміхається. Вся його пантомімічна гра то був тільки жарт. Може, багатозначний жарт, але жарт.

Суд над «субчиком»*)

— Стій! Хто такий? Стрілятиму...

Це гукнув вартовий, як Василь Роговенко опинився в лісі, ще далеченько від повстанського табору. Василь нервово стелувався, заскочений несподівано: раніше в цьому місці вартових не було. Похопився натягти повід і гукнув пароль, намагаючись побачити, де ж він є, той вартовий. Та навколо стояв суцільний гушак лісу, чорні стовбури, увіткнуті в біле дно — сніг: біло внизу і біло вгорі, у верхів'ї, а посередині чорно. І тихо-тихо, аж моторошно. А в тій темряві й тиші десь був невидний вартовий. Василеві його, схованого за стовбуром, не видно, а він Василя, напевно, бачив і, може, вже й на „мушку” взяв. І Василь хоч і сказав пароль, але мимохіть ухопився за кобуру револьвера...

Але вартовий, почувши пароль, зненацька вийшов з своєї „схованки”, з-поза ближчого, ніж Василь думав, стовбура. Блиснув розсипаними в темряві іскрами цигарки. Обізвалася мирна людська мова серед похмурого мовчання зимового й нічного лісу.

— Свої?

— Свої. Чого це ти аж тут?

Вартовий сказав, що отаман Овечка посилив цієї ночі варту, наказав особливо пильно уважати. Тільки він, вартовий, не знав, що за причина.

— «Щось, може, сталося?» — подумав Василь. Але не надав цьому більшої ваги: це ж могла бути й звичайна обережність, ніколи не зайва в їхнім становищі.

— Ну, бувай! — сказав вартовому й рушив далі, скеровуючи коня поміж стовбурами сосон, орієнтуючись на біле поміж деревами; як зачіпав шапкою якусь нижчу гілку, на плечі йому сипався сніг.

У таборі відвів коня до загороди, поставив між інших коні, що спокійно хрумали сіно, пирскали. Василь і своєю підсунув сіна, а тоді пішов до землянки. Відчи-

*) Це пізніш написаний розділ повісті «Українці», що мав би бути вміщений на стор. 164 виданої 1960 року книжки.

нив обережно ляду і пірнув у задушливе, прокисле духом лінтваревих кожухів та поту тепло. Засвітив запальничку, щоб зорієнтуватись: дядько Іван спав, укритий кожухом, і Василеві треба було обережно лягти, щоб не розбудити. У теплі землянки на нього раптом наліг сон, він почав ніби солодко в'янути: отак упасти б — і заснути! Погасив запальничку, скинув кожухок і, сівши на пеньку, взяв безшелесно раззуватись.

Та Овечка прокинувся (а може, й не спав) і спитався:

— Це ти, Василю?

— Я.

— Ну, добре, що ти приїхав. Мені треба з тобою побалакати про одно діло. У тоні його голосу була поважність, відмінна від тієї звичайної для нього діловості, що її він насправді ніколи не збував, — це було інше. І Василь насторожився, згадавши ще й оті слова вартового про посилене вартування. Спитався:

— А що таке?

— Та вже завтра скажу, а тепер спи. Бо ти ж, мабуть, притомився...

— Ні... Кажіть тепер!

— Спи! А я вийду покурити.

І Овечка, кречучи (жордовився останнім часом на поперек), устав, одягнувся, підняв ляду й вийшов (а ляду за собою зачинив).

Ці Овеччині слова-натяки розігнали Василеві сон: він розтривожився і вже не міг заснути. Прислухався до надвір'я, чекаючи, поки Овечка повернеться, а тоді, може, таки й скаже. Та Овечка довго не повертався, довше, ніж треба було для курення, а як нарешті повернувся, внісши запах холоду й тютюнового диму, мовчки ліг на своє місце. Василь не посмів ще раз його питати.

Незабаром Овечка захріп, клекотом у горлі заклекотів, а часом пухкав губами, як ніби тісто сходило, і цією „музикою” ще більше розігнав Василеву сонливість. Він довго не міг заснути, лежав із заплющеними очима. Але й приблизно не міг догадатись, про що Овечка мав з ним говорити. Гм... Та потім утома таки взяла своє — він задрімав, „забувся”, а потім і зовсім пірнув

у сон — у стан, рівний небуттю. А як прокинувся, уже був ранок. Ляда землянки була відкинута, знадвору лилося світло й холод, що неначе обполіскував Василові обличчя. Овечка сидів біля печі, готував сніданок: Василь почув нюхом запах смаженого сала, аж слина покотилась йому в роті.

— Ну, тепер хоч і вставай! — озвався Овечка до Василя, оглянувшись на його рух. — Будемо снідати.

Василь зігрівся був під кожухами (Овечка ж накрив його ще й своїм), і йому не хотілося вставати. Та згадка про вночішню розмову-натяк підштовхувала його: швидше б довідатись, що таке! Тож зробив зусилля волі і вислизнув з того теплового кубла. Одягнувшись, вискочив надвір, у березневу ранкову свіжість, схлюснув на обличчя водою з відра, що стояло при вході до землянки, аж та вода ним струснула. А як повернувся „готовий” уже до землянки, Овечка обізвався до нього. Але спитав про звичайне:

— Чи заснув хоч трохи? Не холодно було?

— Та трохи поспав.

— Ну, й добре. Сідай же до снідання!

Далі взяв говорити про себе, про те, що, мабуть, уже старий став, що ніяк не спиться. Та й тіло то там, то там болить. Як побите. Спробував був навіть посміхнутись — пожартувати, що такому, як він, годилося б уже на печі в просі спати. А про те ані мур-мур! А Василь не наважувався його перебивати, чекав, щоб сам перейшов на це.

А як уже поснідали та він (Овечка б то) закурив, заговорив іншим тоном:

— А тепер, козаче, про оте діло, що я тобі вчора казав.

І він розповів про те, що сталося. Оверко простежив і є тепер підозра, що „субчик” таки мав зв'язок з більшовиками, він їхній шпигун. Він мав умовлене місце — дупло в дубі за Самарою і туди носив записки, інформуючи, „чекістів” про повстанський табір. Тож він його вчора ввечері заарештував, сидить тепер під вартою. Отже, що з ним тепер зробити? Про це він і хотів з ним, з Василем, поговорити. Тобто вони разом мали б

цю справу вирішити: він, Овечка, як отаман, бойовий командир, а Василь як політичний комісар при ньому чи що. У таких справах мало стріляти, а треба ще й подумати, розглянутись ширше, буде це на користь визвольній справі чи ні. Він, Василь, учений, і йому видніше...

Василь відчув, як усередині йому похололо: він мав засуджувати людину на розстріл, живу людину, з якою по-приятельському розмовляв, до якої усміхався. Коли він висаджував міст над Вовчою, то вбивав, не бачивши, те саме в бою, як стріляв навмання, а тут же безпосередньо... Він, як „комісар”, мав би її, тую людину, засудити... Не міг собі в голові цього вкласти...

Та ще та людина й безперечний українець! Чи не опинився він, Василь Роговенко, тепер у становищі поручника Василика, як тому доводилось часом розстрілювати чи якось інакше переслідувати й українців? Йому тепер було ясно, що й українці в такій ситуації можуть бути на службі в ворога! Адже он „боротьбисти” відкрито вже виступили проти Петлюри і перейшли на бік більшовиків, як це видно з їхньої газети «Боротьба». Але й їхній перехід до ворога, либонь, не така проста справа, щоб її можна було так легко назвати зрадою. Може, вони втратили надію вибороти Україну в боротьбі з більшовиками, а натомість хочуть здобути їй волю через спілку й співпрацю з ними? Може, вони тільки хочуть використати їхні гасла про самовизначення народів? Отож, може, й цей шпиг такий „боротьбист”, тобто не справжній ворог України? І чи не вийде й у них так, як кажуть, у Миколи Шаповала, що розстріляв Нероновича, як той тільки похитнувся — перейшов був до більшовиків, а потім, нібито розчарувавшись, повертався назад до своїх?

— Ну, так як зробимо? — нагадав Овечка, бачивши, що Василь не поспішає обзиватись на його мову.

— А як ви думаєте?

— Отак пак! — посміхнувся невиразно Овечка в свої солом'яні вуса. — Я тебе питаю, а ти мене! Думаєш, і мені легко на це зважитись! Та ще й він, той „субчик”, не признається, і в нас прямих доказів немає...

є тільки підозра... Ми ще можемо судити його на зборах усіх вояків, але на ті збори нам, як керівникам, треба прийти з готовою думкою. Бо там можуть бути різні голоси.

Так іще й доказів немає?! Може, це тільки страшне непорозуміння?!

Василь мовчав, гарячково думав. Що краще, чи вбити одну, може, й невинну людину і тим зберегти певний загін борців за Україну, чи, навпаки, зберегти цю людину і наразити на смертельну небезпеку увесь гурт щирих патріотів? Що краще?..

— Вирішуй: ти комісар.

Василь ухопився тепер за оте „немає доказів”, це була ніби рятівна опора для нього, щоб не вбивати. І він сказав, що треба влаштувати суд, може, виявляться якісь нові обставини.

— Ну, хай буде й так, — сказав Овечка, виразно незадоволений нарадою. — Послухаємо ще, що хлопці скажуть.

Але Василь ще застерігся:

— З умовою, що за наявності якихось нових даних для його виправдання не будемо розстрілювати. Добре?

— Та якби ж то! — сказав Овечка. — Хіба мені так уже й хочеться людську кров проливати?

І смуток пробіг тінню по його сірому обличчі. Смуток і втома.

Потім вони пішли нагору. Але, вилізши нагору, Овечка зразу ж повернувся до землянки назад, наче щось там забув узяти...

А через деякий час біля „штабу” — перед Овеччиною й Василювою землянкою, зібрався увесь загін (крім, звичайно, вартових, що десь там стояли в лісі). „Хлопці” — хто в салдатській шинелі, хто в селянському кожусі, всі при зброї, поставали півколом на галявині, утворивши так досить похмурий частокіл: усі знали, що готується щось незвично-прикре — і якимось не говорилося їм.

Це був один частокіл, а за ним зводився другий, багато вищий, могутніший, червононогі сосни в білих кожах із снігу, уже порозриваних розталлю, і з тих ко-

жухів уже скапували рясні краплі, роблячи на снігу дірчасті мережки. День бо заповідався погожий, майже весняний уже, і якісь трохи чи не весняні подихи ходили вже у засніжених верховіттях. Десь високо вгорі, над тими соснами блакитніло неба, а з протилежного до сон сон боку, звідти, де була Самара, уже грало веселе сонце. Сонце мало не сміялось, мало не вигукувало: «Ех, та й ловко ж, матері його ковінька, жити!» Тож як убивати людину такого ранку?!

І з хлопців хоч би тобі один щось веселе сказав: мовчали, як води в рот понабирали.

Овечка й Василь стали біля входу до своєї землянки, навпроти того півкола.

Привели заарештованого. Це був невеличкий чоловічок, років, може, під тридцять, виразно неселянського типу. Селянська шапка стійком, куций, але теплий піджак і добрі (але селянські) чоботи спровляли таке враження, що він тільки „підробився” під селянина, щоб заличкувати неселянське походження (тим його й „розкусили” ще спочатку, як він прийшов до табору). Швидкі рухи, що, здавалось, ворушили все його тіло, як сталеві пружини в матраці, коли до нього торкнутись, тепер були стиснені, спутані: його руки були зв’язані за спиною. Тільки його чорні очі, як миші, швидко перебігали з одного обличчя на друге, шукаючи, либонь, співчуття. І весь його невеличкий видочок, зарослий щетиною пеньків неголеної бороди, схожий на мордочку їжака, ніби нюшив, з такою ж метою. Але ні на одному обличчі він співчуття не знаходив, — навпаки, на всіх обличчях він бачив тільки пасторожену ворожість. Був, як упійманий у пастку, звірок. Стояв відокремлений від усіх, посередині півкола — і це теж свідчило, що його вже всі сахались, як приреченого. А як падатиме, його ніхто не піддержить, — падатиме, як колода, бож руки йому зв’язані.

Василь теж зустрівся поглядом з гострими очима підсудного — і той, бачилося, аж затрепетав надією, що, може, цей впливовий у загоні юнак урятує його. Але й у Василевих очах був самий холод, власне, неясність і вагання. А може вся ця підозра виникла з факту його

неселянського походження? Алеж визвольну боротьбу українського народу не можна будувати тільки на селянах! Міські люди теж потрібні, дуже потрібні в цій боротьбі! Та... якби ж то знаття!

Василь перевів свій погляд на Овечку, перевів і подумав, що той якось несподівано ще більше постарів. Бо його шкарубке, сіре обличчя обросло ріденькою „соллом'яною” бородою, і в тій бороді вже майже загубились вуса, як губляться окремі куші у заростях лісових. І те його обличчя було, здавалось, усе звернене всередину: він, либонь, напружено думав. І він „дбайливо” докурював цигарку, ніби наснажувався енергією, хоч, певно, й розумів, що на його перше слово, слово свого отамана, усі чекають. Еге ж, чекають... Але ж це був суд, а як ті суди відбуваються, він, хоч і отаман, мабуть, не знав добре.

Нарешті Овечка відкинув геть найкоротший, який тільки міг у його згрубій, закуреній пучці вміститись оцупок цигарки, щось там потяг усередині, в роті і харкнув набік, на мокрий під чобітьми сніг.

— Де Оверко? — роззирнувся він по вояках.

Оверко, білявий, як гнида, парубчак в ополістому кожусі й гострій шапці, виступив із півкола своїх товаришів.

— Розкажи, як там воно було! — наказав Овечка.

Оверко, відчуваючи, видимо, урочистість моменту, мабуть, машинально зняв лівою рукою з голови шапку, зім'яв її в жмені, а правою долонею пригладив білявого чуба, що, проте, не послухав долоні і знов випростався, як щітка з сухої тирси. Кашлянув..

— Та надів шапку! — звелів Овечка. — Чи ти думаєш, що це в церкві?

Оверко надів шапку — вже обіруч натяг її глибше, ніж треба, аж на очі, а тоді почав оповідати. Як воно було? Ну, він ішов за ним назирці, ховаючись за дерева, бо той (він кивнув назад себе головою) оглядався. Той ішов спочатку помалу, а потім кинувся швидше, дійшов до одного дуба — і послав руку в дупло. Послав руку — й оглянувся. Побачив його, Оверка (бо він не встиг сховатися), — і щось укинув швиденько у рот. А потім,

немов нічого не сталося, взяв спускати штани і сів с—и. А як той зробив своє, він, Оверко, наставив на нього револьвера і повів до табору.

Оверко вичерпав фактичну історію і замовк.

— Я те дупло оглянув, — сказав Овечка до Василя: — нічого там не знайшов, але сухе листя й потерть були порушені. Видно, він туди таки щось клав.

Після цього Овечка звернувся до підсудного:

— Ну, а тепер ти розкажи, як воно було, чого ти туди ходив і що робив!..

Звинувачений смикнувся всім тілом, немов би хотів звільнити зв'язані руки, а потім наче усвідомив, що руки таки зв'язані, і став виявляти неспокій тільки своїми бистрими очима — перебігав ними з обличчя на обличчя. Сказав, що ходив, справді, „надвір”. І нічого не ковтав, то Оверкові показалось...

— Показалось?! — скрикнув Оверко.

Овечка підніс руку в його, Оверковім, напрямі: мовляв, чекай! Не втручайся покищо! А сам мрукнув:

— Гм...

Мрукнув, а тоді сказав до звинуваченого:

— Ти нам не забивай баків, а кажи правду! „Сходи-ти надвір” ти міг он за тим куцем...

— Я правду кажу, — смикнувся знов зв'язаним тілом підсудний, — от хоч і пере...

Він, мабуть, хотів сказати „хоч і перехрищусь”, але згадав, що нічим христитись — руки зв'язані — і не доказав. А на очах йому виступили сльози...

— Що ж нам тепер робити? — звернувся Овечка до Василя. — Га? По-доброму він не признається — це ясно...

Василь у цей час думав: чому одні — от хоч би й Гнат Кутько — сплять собі в теплих хатах, біля жінок, а інші вплутуються в такі страшні справи, як оця, стоять під розстрілом або засуджують інших на страту?.. Це ж останнє становище теж, як на справжню людину, не на багато легше супроти першого! Історично виходить, що перші продовжують людський рід на Землі, а другі так чи так умирають, щоб те людство не залишлось у тваринному стані (бо й тварини ж плодяться), а

йшло далі в своєму розвитку — творило культури й цивілізації, визволялось національно й соціально, виробляло справедливі стосунки між людьми, пізнавало світ...

Василь аж здригнувся, як Овечка несподівано його спитався. Але ні на яку раду не здобувся — тільки знизнув плечима. А потім оханувся, розуміючи, що й йому, як „комісарові”, щось треба сказати, звернувся до підсудного:

— Так ти не хочеш признаватись?

— Таж правду кажу! — відгукнувся той, чомусь унікаючи цим разом зустрічі з Василевим поглядом.

— Піди, Петре, — наказав Овечка найближчому до нього воякові: — там я поклав на всякий випадок у жар шомпол, — так ти принеси його... обгорни другий кінець ганчіркою...

У підсудного рясно закапали з очей сльози, і він швидко, аж захлинаючись словами, заговорив:

— Ну, чому ви, братця, не вірите?! Я кажу правду... саму щирю правду... І я українець...

Овечка обернувся до землянки:

— Петре, швидше там!

Петро виліз із нори з розпеченим шомполом у руці, і другий кінець того шомпола був червоний, як умочений у буряковий квас.

— Припечи отам його ззаду, до рук! — суворо наказував Овечка. — А ви держіть!

Двоє вояків схопили катованого за зв'язані руки, за лікті, а Петро притулив розжарене залізо — засмерділо шмаленим волоссям, шкірою.

— Ай! — зойкнув катований несамовито, заливаючись сльозами. — Я скажу-скажу!..

Овечка дав знак Петрові відійти. Та допитуваний знов почав верзти всякі неправдоподібні нісенітниці — що він бачив там лисицю, хотів устрелити...

— Печи, Петре! — гукнув обурено Овечка. — Та дужче, таку мать!..

Петро кинувся до катованого — приклав на всю широчінь вогонь шомпола.

— О-а-а! — заревів недлюдським голосом катований. — Ой, братця, пожалійте! Я все скажу,, скажу...

А як Овечка наказав Петрові спинитись, він став говорити, що він український „боротьбист”, і партія послала його до них, щоб привернути їх до себе. А ту записку він хотів покласти у дупло, інформуючи Самарський „партком” про їхні настрої, що вони ще за Петлюру стоять. А партком їм нічого не міг зробити, бо в нього немає свого війська... Просив помилувати його як українця... Він же свідомий українець, як і всі „боротьбисти”. „Боротьбисти” ж спочатку теж були з Центральною Радою, та потім побачили, що треба інакше визволяти Україну, на спілку з Москвою. Бо проти Москви в „українців” не вистачить сил... Треба з нею миритись...

— Ну, хлопці, що будемо тепер робити? — обізався Овечка. — От ти, Оверку, як думаєш?

Але Оверко виявився тепер не таким рішучим, як попередю: на нього трохи чи не вплинуло те, що сказав допитуваний. І він сказав:

— Не знаю.

— Гм... Ну, а ти? — звернувся Овечка до другого вояка. Та й той завагався, побоявся взяти на себе першим присуд смерті.

— А ти? — запитав отаман третього.

Завагався й цей.

— А ти?..

Так Овечка перепитав більшість, а потім махнув безнадійно рукою і звернувся до Василя Роговенка, — звернувся якимсь уже урочистим голосом:

— А тепер послухаємо, що скаже наш комісар!

Комісар?! Ні, він не хоче бути комісаром! Не хоче бути вбивником такого ж, як і він сам, свідомого українця! Та й, може, їм, справді, нема іншого виходу, як використати ті можливості, що їх дає гасло більшовиків про самовизначення народів?!

А вголос він не зразу обізався. Заплющив очі — і якусь там мить іще думав. А як розплющився — зустрівся з благальним поглядом підсудного, а той погляд казав: «Я ж люблю Україну так, як і ти... нашу рідну неньку Україну, віками поневолювану, та коли ж немає іншого виходу, як іти на співпрацю з Москвою!»

— Я думаю, що тут немає такого злочину, щоб за нього карати смертю, — промовив нарешті вголос Василь, розуміючи, що він бере на свою відповідальність життя усіх присутніх. — І я сподіваюсь, що й Дмитро (так звали підсудного) оцінить це наше до нього поставлення і стане нашим щирим товаришем... якщо він справді, українець такий, як і всі ми, що поставили на карту наші життя в боротьбі за Україну...

Він замовк. І всі деякий час мовчали. А як десь у верхів'ї тріснув ворон, всі степенулись, поглянули в той бік, звідки грюнуло...

Але ще мав сказати своє слово фактичний носій влади — отаман Овечка. Тільки він саме докручував цигарку — і тому не міг обізватись зразу після того, як Василь скінчив. Лише скрутивши цигарку та запаливши її, він затягнувся димом і тоді обізався:

— Ну, що ж? Що громаді, те й бабі! Розв'яжіть його!

Швидко повернувся й пішов до землянки. А звільнений від кари смерті підсудний кинувся до Василя і взяв йому щиро, з сльозами на очах тиснути руки, дякувати.

Але сумнів у цій справі залишився. Якщо, може, Дмитро і не мав безпосереднього зв'язку з ЧК, то його міг мати Самарський партійний комітет „боротьбистів”: їхня „радянська” плятформа до цього навіть зобов'язувала.

.....
Надворі загупотів кінський тупіт... (і далі, як у книжці, на сторінці 164). *)

*) „Субчик” таки навів „чекістів” на повстанський табір.

Пасербиця або Дуля в кишені

Гротеск

Дійові особи:

1. Вітчим з мухобійкою, 2. мати, 3. панна Подригуля, або «Кицька»,
4. Сусь, або «Тюхтій», 5. залаштунковий голос, 6. мухи.

1

Вітальєва в міській господі середнього достатку. Вікна завішені гардинами, і з тих вікон соняшне сяйво падає на стіл, що стоїть посередині, на канапу під стіною, на стільці. А на тому столі, на канапі й на стільцях, а також долі лежать порозжидані спідниці, черевики та інше жіноче причандалля. Один черевик-розпарок лежить посеред кімнати, а його пара — на стільці. Взагалі в вітальні страшенне безладдя, навіть стільці стоять не на своїх місцях. Враження таке, немов у цій кімнаті робили трус і так хрящем усе й похищали.

Двоє дверей — до спальні й до кухні (це й вхід - вихід). Біля канапи телефон.

Увіходить ВІТЧИМ, просивий, сухенький і ніби злякано зіщулений чоловічок. У руках у нього мухобійка. Він роззирається по хаті і, побачивши муху на стіні, б'є її. А відтак звертає увагу на розгардіяш у хаті, спинається й витріщає сторопіло очі. Зиркає обережно вбік спальні, а потім люто б'є ногою черевика, що лежить долі, і той черевик, як футбол, летить кудись під стіл. Зціплює зуби, стискає кулаки. Його чуб настовбурчується, і весь він стає схожий на сухий колючий будячок.

ГОЛОС з-поза лаштунків. Що, терпець увірвався?

ВІТЧИМ (злякано прислухається). Га? Що таке? Хто ти?

ГОЛОС. Та я ж твій середовий голос. Я допомагаю тобі висловлюватись, як зовнішні обставини не дозволяють говорити.

ВІТЧИМ. А... (Притишеним, але жагучим голосом). Але я тепер скажу й уголос... Скажу! Йй же ти Богу, скажу! (Колючий будячок ще більше настовбурчує свої колючки). Бо вже більше мого терпцю немає. І не гому, що я вітчим, а вона, ця панна Подригуля, моя пасербиця, нерідна дитина, а

тому, що... Це ж тільки подумати, що вона в цій хаті виробляє!

ГОЛОС. Усяке безладдя?

ВІТЧИМ. Та я вже не знаю, як це (показує розведеними руками по приміщенні) й назвати. І це ж день-у-день отакий розгардішш! Що за нехлюя ця дівка, що за нечупара, Боже ти мій! (Знов показує руками по хаті). Це ж її спідниці. А їх же у неї кучі-й-гури! Не чий ж оце й черевики, що ніколи не лежать на своєму місці... А оце ось що! (Бере гидливо пучкою бюстгальтер і показує публіці). Або таке: купається (показує рукою вбік кухні) — і ванни за собою ніколи не поміє, їсть — а непомитий посуд гайном лишає на столі...

ГОЛОС. Але визнай: коло себе вона таки челурно ходить.

ВІТЧИМ (спиняється). Та ото ж тільки біля своєї вроди й пореається без угаву. (З гіркою іронією). Якже, красива, як свиня сиза! Одне пасмо волосся може годинами притуляти, щоб лежало чи стояло так, як їй хочеться. Удома її в іншому вигляді й не побачиш, як тільки в тих чудернацьких закрутках, що ними кучерявить волосся. От і тепер (киває вбік спальні головою, ще дужче притишивши голос), напевно, сидить перед люстром і челуриться, чорти б узяли її небіжчика батька, того пана Подригулю, що лишив її на мою голову!

ГОЛОС. А телефони? Ти забув за телефони?

ВІТЧИМ (береться за голову). О, не згадуй про це, благаю тебе! Два пункти є в хаті, що до них вона ніби прим'ята: люстро й телефон. Огож вона як не біля люстра, так біля телефона. І яка це мука слухати тее безглузде, безугавне торохтіння! Кожного вечора — як тільки вдома — як у забії б'є, пащекує, вителенькує. До дванадцятої години ночі, до першої. Голова при телефоні, а ноги на столі... (Показує). Ось на оцьому столі.

ГОЛОС. А що ж ти на все це?

ВІТЧИМ. О, я не смію їй писнути! Бо мати, як люта вовчиця, кидається на захист своєї „дитини”, своєї „Кицьки”, як вона її ніжно називає. Я не раз, буває, вию з ненависти та розлуки, а вдіяти нічого не можу. Хіба що з хати тікаю...

ГОЛОС. А як уночі?

ВІТЧИМ. Та й уночі. Тільки як же ти втечеш, коли треба спати... коли вранці о шостій годині треба на роботу?! Поблукаю якийсь час поблизькими вулицями — та й вертаюсь. Бо це ж і підозру викликає в тих, що бачать. Можуть же подумати, що я з якоюсь злочинною метою. Було раз, ще поліцей запитав мене, чому я додому не йду, коли так близько живу.

ГОЛОС. А ти що йому?

ВІТЧИМ. Та що я міг сказати? Що пасербиця телефонує? Ну, щось там промимрив. А поліцей подивився так підозріливо..

ГОЛОС. І таке в тебе в родині діється вже трохи чи не вісім років?

ВІТЧИМ. Та яке вісім! Уже цілих десять! Уже десятий рік, як я одружився з її, цієї павчи Падригулі, матір'ю! Десять років отакого катування! (Рішуче, ба й голосніше; колючий будячок настовбурчує свої колючки). Ну, але тепер уже, кажу, немає більше мого терпцю! Я нарешті покладу цьому край! Скажу їй прямо: хай або змінить свою поведінку, або забирається геть. Бо до сі мої загрози — це була тільки дуля в кишені. Я тільки подумки загрожував, а в вічі боявся їй казати. Тільки з матір'ю інколи через неї гиркався.

ГОЛОС. Навряд чи з цього щось вийде: мати й тепер стане на її оборону.

ВІТЧИМ. Тоді я почну всім казати про її нехлюйство (а колючки кодь-кодь!), може, їй соромно стане, і вона схаменеться.

ГОЛОС. І дурницю зробиш. Тоді ж її, нехлюю, ніхто не захоче взяти, і вона й довіку сидітиме на твоїй голові. Пам'ятай, що твій єдиний рятун-

нок у її заміжжі. От тепер топче до неї стежку якийсь там телепень — Сусь чи як там його. Може, таки одружиться з нею.

ВІТЧИМ. Та Сусь же. А я б його назвав радше „Тюхтієм”, з огляду на його вдачу. Він, справді, нібито має такий замір.

ГОЛОС. Ну, так отож. А як він узнає про панну Подригулю всю правду, то може відкинутися. А хто тоді поцікавиться нею?

ВІТЧИМ. Та воно правда. Вона ж і так уже засиділась дівкою, їй же вже 26 років. Її подруги-однолітки давно вже повиходили заміж, з візками ходять, діточок возять. Ти, мабуть, таки маєш рацію: краще не розповідати.

ГОЛОС. Я, твій середовий голос, завжди маю рацію. Отож, дивись, не поспуй цієї справи з Сусем „Тюхтієм”, цієї твоєї єдиної надії й можливості спекатись пасербиці.

ВІТЧИМ. Та добре, я вже допильную.

ГОЛОС. Але тоді скажи: „Гоп!” як перескочити.

ВІТЧИМ (подбавлюється). Перескочу... (Роззирається по хаті). Та ще й мух у цій хаті! (Замахується мухобийкою і б'є муху на стіні).

2

Дзвінок у передпокої. Вітчим нервово скидається й іде швидко відчиняти. Повертається разом із Сусем. Це дуже несміливий оstarкуватий парубок, одягнений у чорненький піджачок, у білій сорочці, з „метеликом” на комірі. Тримає обіруч на рівні живота вузькокрисого, з пір'їною за стьожкою брилика. Обводить несміливо поглядом вітальню. Питається:

— А той... панни Кицьки немає?

ВІТЧИМ (увітливо, з робленою усмішкою на виду). Є... є. Чепуриться там (киває головою вбік спальні), як це звичайно у дівчат. Вона ж, мабуть, сподівалася, що ви прийдете. Та й у хаті вона оце прибирала, готуючись до вашого приходу, тільки не скінчила ще. (Непомітним рухом вільної лівої руки прикриває бюстгальтер, скидає черевика з

стілця і взагалі намагається трохи прибратн; б'є муху).

Надалі ВІТЧИМ, коли чує „голос” у присутності інших, щоб „заглушити” його, кожного разу або б'є муху, або хоч удає, що стежить за нею.

ГОЛОС. Бреши, бреши... Згадай, як у «Підбрехачі» Квітки-Основ'яненка.

ВІТЧИМ (б'є муху). Еге, кажу, не скінчила. Сідайте, пане Сусю, ось сюди. (Підсуває гостеві стілця, що з нього щойно скинув черевика).

СУСЬ обережно сідає, а сівши й далі тримає бриля, вже на колінах, обіруч таки. ВІТЧИМ, звільнивши від спідниць ще одного стілця, й собі сідає. Питається:

— А це ви, либонь, до кіна зібралися?

СУСЬ (страшенно, з доброго дива, червоніє). Та ні... (не знає, як сказати). Я хотів не тільки панну Кицьку, а й пані добродійку побачити...

ГОЛОС. Бачиш, до чого воно йдеться? Будь обережний і мудрий, як гадюка, не прохопись прикрим словом про пасербицю. Він же от-от на гачок піймається.

ВІТЧИМ (не розчувши). Га? (Зривається з стілця, — б'є муху).

ГОЛОС. Кажу. виразно „дзьобає”, будь на обачності.

СУСЬ (ще дужче червоніє). І пані добродійку, вашу дружину, а Кіцину маму побачити... Побачити й поговорити.

ВІТЧИМ (солодким голосом, з поспіхом). Та й моя жінка зараз буде... от-от має бути. Ми з нею йшли щойно додому, вона забігла до однієї крамниці щось там собі купити, а я — до Вулортса: купив ось мухобийку (показує мухобийку). Напевно, скоро буде, це недалечко. А ви сьогодні не працюєте? Тю, я й забув: сьогодні ж субота! А взагалі де ви працюєте?

СУСЬ (бентежиться). Я.. якби вам сказати? — тепер не працюю.

ВІТЧИМ (проказшується). Гм...

ГОЛОС. Що з тобою? Боїшся за Кіцине майбутнє? Не зважай на це. То їхня справа, як вони там житимуть. А для тебе найголовніше — позбутися

пасербиці, десятилітньої тиранії... безладдя, телефонів...

Вітчим б'є муху.

СУСЬ (пробує виборсатись із неприємного становище). Але мені обіцяють роботу.

ВІТЧИМ. Яку?

ГОЛОС. Вітчимо! Будь непохитний, як скеля кам'яна!

ВІТЧИМ (б'є муху). Як саме?

ГОЛОС. А так, що жалощі тут ні до чого. Чи, мо', ти ти думаєш про „бідну сирітку" Подригулю?.. То тільки в казках такі бідні сироти, „бабині чи дідові дочки", бувають. А насправді вони з вітчимів та мачух воду виварюють.

ВІТЧИМ. Та виварюють, я знаю. (Б'є муху).

ГОЛОС. Це катюги безсердечні. Чи мало панна Подригуля з тебе нервів вимотала? На рідну дочку ти, може б, коли нагримав, а цій ти не міг і слова сказати. Щоб не сказали: «Бач, не рідна, то він і в'їдається». Чи раз тобі це на очі жінка викидала? Тож ти й тримав дулю в кишені...

Вітчим женеться за мухою, а як вона сідає, б'є.

СУСЬ. Ще, правда, тільки обіцяють, але робота нічого.. добра..

ВІТЧИМ. А, ну це добре. То я тільки так спитався.

ГОЛОС. Для тебе — ще раз кажу — головне: позбутися... позбутися... позбутися... Лупай цю скелю, бий в одно місце!

Вітчим б'є муху.

3

Увійходять МАТИ. Оглядна, грудиста, з великими руками жінка. Бровате, з волом обличчя. Сусь схвильовано схоплюється їй назустріч, намагається усміхнутись, але на виду в нього складається більше вираз переляку, ніж усмішка. Схиляється в поклони, страшенно бентежиться. А як мати подає йому руку, з побожністю її цілує.

МАТИ. А, це ви, пане Сусю?

СУСЬ. Я... е...

МАТИ. А надворі така спека, що хай Бог милує. Прос-

то дихати нічим. (Важко сідає, мало не падає на кеняпу, пірнає в гору дочинних спідниць; витирає хусткою спітніле обличчя). Ху! (До Суся). Сідайте, будь ласка, щоб у нас, як кажуть, свати сідали. У нас же доня на виданні. Та покладіть бриля... ось сюди. (Показує на вільний стілець).

СУСЬ (кладає бриля й сідає). Спека, пані добродійко. Я також відчуваю. Жахлива спека.

ВІТЧИМ. Еге, добре припікає.

Усі трє замовкають. Сусь тривожно крутиться на стільці, хоче, вочевидки, щось сказати, але не може здобутися на слово.

МАТИ (по хвилині мовчанки). А ви це, пане Сусю, до Кицьки?

ВІТЧИМ (хапливо, любачивши, що Сусь смертельно збентежився). Пан Сусь, Мартусю, хотів з тобою побалакати.

МАТИ (підкидає питально свої кошлаті брови, до Суся). Зі мною? Мабуть, щось ваша матуся переказала? Як там її здоров'я? Я ж ось уже геть чисто нездужаю. Особливо, як отака спека. (Витирає обличчя).

СУСЬ (намагається вхопити трєпи). Та ні.. Мама цілком здорові, привіт вам передають.

ГОЛОС. Чого ж ти гав ловиш?

ВІТЧИМ (б'є муху). Яких гав?

ГОЛОС. Допоможи сердезі! Бачиш же, що бідолашний хлопець не може почати! Хіба ти не знаєш, як це нелегко свататись? Ти ж сам двічі женився. А втім, за другим разом ініціатива виходила від Мартусі, але першого разу і ти був не кращий... через любовне очманіння.

ВІТЧИМ. Та воно таке. (Б'є муху).

ГОЛОС. Чи не здавалось тобі тоді, що ти стоїш на самісінькому краї безодні і не зважаєшся стрибнути? Але кінець-кінцем людина таки каже собі: «Пан або пропав!» І стрибає. А бувають же й такі боязкі, як оцей Сусь, чи „Тюхтії“, як ти його називаєш, що їх треба турляти в тую безодню. Турляй же швидше!

ВІТЧИМ (вимихнувши мухобійкою, до жіпки). Пан Сусь, Мар-

гусю, — якщо я не помиляюсь — хоче просити руки нашої доні.. нашої Кицюні.. (Відвернувшись, зіплює зуби з ненависти, стискає кулаки; сухий будячок найжується, але.. стримується).

ГОЛОС. Що важенько „ніжне” слово вимовити? Але це вже твої останні зусилля щодо дулі в кишені.

Вітчим люто б'є муху.

СУСЬ (підводиться шанобливо). Еге, руки..

МАТИ (спіскує радісно руками). Та я з дорогою душею такого зятя матиму! Не знаю тільки, як Кицька. (Гукає до спальні). Кицько! Кицюню! А йди лишень, дитину, сюди!

ПАННА ПОДРИГУЛЯ (із спальні). Зараз.

МАТИ (до Суся, привітно). Я, кажу, з дорогою душею. Та думаю, що й Кицька, як там кажуть, не від тих грошей. (Хвалить дочку) Вона в нас добра, вихована, будете щасливі з нею. Ось і мій чоловік, її вітчим, це скаже. Вона не рідна йому, але й він не може не сказати правди.

ГОЛОС. Хвали мерщій! Зроби останнє зусилля! Будь підбрехачем.

ВІТЧИМ (халливо, ніби прокинувшись, вимахує мухобійкою). О, вона в нас чудова дівчина! Це й нерідному видно. А що вже чепурна... господаровита... Ось і тепер (показує розгартіяш) у хаті прибирала... тільки не встигла до вашого приходу..

МАТИ (суворо зиркає на чоловіка). Еге.. (Міняє мову). Але чому ж це вона не йде? (Звоє голосно гукає). Кицюнечко, ну йди вже!

ПАННА ПОДРИГУЛЯ (лютим голосом). Та зараз, я ж тобі сказала! Почекай там..

Мати скидається стривожено очима з чоловіком, той знижує недомисленно плечима (але колючки сховані). Сусь дуже напружується в своїй позі.

ГОЛОС. Не лякайся: нічого страшного не сталося. Він, цей Сусь, чи „Тюхтій”, тепер у стані любовного очманіння, і йому той голосок звучить як найприємніша музика. Прозріння прийде пізніше, тоді, як він уже нічого не зможе вдіяти.

Тоді він від цього голосу тікатиме на вулицю хоч би й опівночі... так, як ти тікав від її телефонів.. Безбач тікатиме...

МАТИ (по якійсь хвилині, сбережно, неголосно, з благанням і докором у голосі). Ну, Кицюню!..

ПАННА ПОДРИГУЛЯ (верещить). Та чого ти від мене хочеш? Мені ніколи!

У цю мить дуже голосно дзвенить телефон, аж Сусь, що сидів недалеко від нього, схисплюється на ноги. На цей привабливий поклик вилітає із спальні, як буря, панна Подригуля. На голові в неї надіта сушарка до волосся, що робить твою голову схожою на тарбаган, а в руках регулятор тепла, поєднаний із сушаркою спіраллю електричного дроту. Тим то враження таке, що це вилетіла з свого сховища якась фантастична істота, фурія чи що. Цю фантастичність збільшують ще й облєписті, рябі й різнокольорові, як у кльонів, штани, що обтягають і підкреслюють її повні стегна, але звужують ноги, як у тих наяд, що замість ніг мають риб'ячі хвости.

ГОЛОС. Ти, вітчимо, може, здивуєшся, що панна Подригуля не послішала на поклик рідної матері, а на поклик телефона пришуміла, як буря?

ВІТЧИМ (удає, що стежить за мухою). Та теє.. Трохи дивно.

ГОЛОС. Але тут дивуватись не доводиться. У кожному дзвінку телефона для незаміжньої особи жіночої статі є щось невідбивно-привабливе. Від цих дзвінків особи жіночої статі сподіваються вимріяних лицарів так, як давніш, коли ще телефонів не було, вони сподівались від казок та романів. Ацей, думають, хтось такий та обізветься.

Вітчим мовчки б'є муху.

Панна Подригуля, мавши в руках регулятор тепла і через те не змігши зразу вхопити слухавки, обкручується на „риб'ячому хвості“ своїх ніг, а тоді тиць — та й дала панові Сусеві тую заваду — регулятор:

— Потримайте!

А потім того припадає жадібно до слухавки, як спрагле припадає до джерела живлющої водиці, сідає на канапу, штовхнувши так добре свою огрядну матінку, закидає ногу на ногу, в отих перістких штаних (про присутніх всна забуває), а тоді каже:

— Я слухаю. А, це ти, Лялю? Ой, що ти кажеш! У тебе новина? Яка? До тебе залицяється? Ха-ха! Але будь обережна! Бо всі вони... (зиркає заціпливо на прип'ятого до неї носія регулятора тепла, що весь час мусить „погоджувати” носіння з її швидкими рухами) усі вони дурисвіти. Усі, геть чисто всі! Повір мені: я вже маю досвід. З ким цей досвід? На жаль, у цю мить не можу тобі його назвати. Чому? Ну, не можу та й годі! У даний момент не можу. Що, розгніва- ешся? Ай-ай, яка бо ти! Ну, добре, я скажу, чому: у мене зараз гість. Тож чи не ясно, що при гостеві я не можу називати людей? Який гість? Гість та й годі. Може, й цікавий, не за- перечую. (Знов зиркає кокетливо на Суся, той густо червоніє).

Мати й вітчим (стриманій колочній будячок) нетерпляче чекають. Мати навіть пробує подавати дочці мовою жестів, як віма до німої, знаки, щоб кінчала говорити. Але та не зважає.

ПАННА ПОДРИГУЛЯ. Може й цікавий, кажу. Завтра побачимось, то тоді й оповім усе...

МАТИ (голосно). Панно Лялю, вибачте, але в нас тепер, справді, гість, і ми...

Це втручання обриває мову, але разом з тим і наливає гнівом обрамлене сушаркою обличчя панни Подригулі.

ПАННА ПОДРИГУЛЯ (до матері, люто кивнувши слухавку). Ну, як це некультурно! Ах, як це некультурно! Тепер Ляля хто-зна й що про нас подумає! (Біжить до спальні, видимо, забувши про регулятор тепла в Сусєвих руках, Сусь мусить бігти за нею).

МАТИ (схоплюється). Алеж, Кицюню, тут ось пан Сусь тебе сватає!

ВІТЧИМ (схоплюється й собі, біжить за молодятами). Еге, сватає... сватає..

ПАННА ПОДРИГУЛЯ (спиняється в дверях, повертається обличчям до присутніх а на тому її обличчі раптом засвічується радість; скрикує). Сватає?! О! (Кидається Сусєві на шию, цілує; той, мавши в руках регулятор тепла, не може м'як на ці ніжності відповідати, тільки тупляється безпорадно). То ти не дурисвіт? О, мій

Сусику! (Знов сілує, аж прицмокує). О, яка я щаслива! (Схаменувшись). Але треба оце скинути. (Показує руками на свою сушарку). Ходімо! (Обоз зв'язані дрогою, зникають у спальні).

МАТИ (дивиться, щаслива, на чоловіка, а потім, зідхнувши з полегшенням, христиться). Ну, слава Богу! Нарешті! Треба ж чогось дати перекусити. (Перемігши свою огрядність, моторненько йде до кухні).

ВІТЧИМ (почкавши, поки жінка зникне і глянувши обережно вбік спальні, підскакує з радості (сухий будячок оживає, розцвітає), вигукує неголосно):

— Позбувся... позбувся... Аж не віриться, що це дійсність, а не сон.

ГОЛОС. Чи ти здурів?

ВІТЧИМ. Здурів! (Кидається ніби за мухою, але потім роздумує, що вже, мовляв, немає потреби „заглушувати” голос, і тільки махає в повітрі мухобийкою). Від щастя здурів! Це ж тільки уявити! (Далі говорить повільно, розмірковуючи, з відповідними жестами). От я приходжу з роботи: в хаті тихо, чистенько. Ні спідниць, ні черевиків, ні... (підносить знову пучкою бюстгальтер) ні оцього... Прийшла жінка — сідаємо до столу. На столі також чистенько — ні крихот, ні масних плям. Смачніші шматочки лежать уже переді мною, а не перед „дитиною, якій треба рости”.

ГОЛОС. Бач, як розмірjвся!

ВІТЧИМ. Еге. Це ж чудово: хоч мені старому, й не треба вже рости, але ласенькі шматочки лежать уже переді мною! А пообідавши, лягаю ось на оцю м'якеньку канапу — та хрр! На якісь там пів годинки — не більше. А потім можна й до когось із друзів зателефонувати. Не послішаючи, не оглядаючись на те, що телефон ще комусь у хаті потрібний.

ГОЛОС. Не захоплюйся, пам'ятай, що, може, в того, до кого ти дзвониш, і часу немає на балачки.

ВІТЧИМ. Е, я не настирливий. Я не довго... може, тільки на добридень дати. Бо за цією панною Подригулею (киває вбік спальні) я не міг і до те-

лефону доступитися. А тепер хай люди знають, що й у мене є телефон.. що й я ще існую на світі. (Потирає від задоволення руки). Ех, як приємно, матері його ковінька!

ГОЛОС. Приємно, кажеш?

ВІТЧИМ. Авжеж. Шкода тільки трохи бідного Суся.

ГОЛОС. Не зважай.

ВІТЧИМ. Та й правда. Я своє витерпів, хай ще він. (До публіки). Але я нікому, на підставі гіркого досвіду, не раджу женитися з удовами... якщо вони з готовим приплодом. Боже, борони! Краще з мосту та в воду! Якщо котра без, то, будь ласка.. не заперечую. Особливо, як і на вдачу плохенька... (Знов потирає руки). Ах, як весело мені! (Злегка навіть пританцьовує). Ой, гоп гопака! В мене доля така..

ГОЛОС. Тепер можеш казати: „Гоп!” бо вже перескочив.

З а в і с а .

Євшан-зілля

Сміховинка в епізодах

Дійові особи:

1. Задеринога, 2. Гандзя Кругленька, 3. київський міліціонер,
4. князи — чоловік і три жінки.

Перший, другий, п'ятий і шостий епізоди відбуваються в Нью-Йорку, третій і четвертий — у Києві.

1

Кімната старого самотнього парубка В одьому кутку ліжко, у другому — протилежному — газова піч й холодильник. Ще стіл, стілець, стояк-вішак. Телевізор і радіоприймач.

Вечір. Кімната напівосвітлена від уже засвічених вуличних ліхтарів. Тихо. Увіходить ЗАДЕРИНОГА (прийшов, очевидно, з роботи). Умикає світло. Роздягається й вішає пальто на стояк у кутку біля дверей. Задеринога — людина виразно підтоптана, ходить, трохи зігнувшись у попереці, просиве волосся дбайливо прилизане, щоб, либонь, заличкувати лисину.

ЗАДЕРИНОГА (береться лівою рукою за поперек, ніби хоче його вирівняти). Ех! А ще й Задеринога звуся! Отак ломить... Це, мабуть, від цілоденного сидіння над рахуванням. (Махає потім рукою, мовляв: „дурниця“, і йде до холодильника. Здіймає з гачка на стіні кухонний жіночий попередник-нагрудник, з рясками по краях оборочками, надіває на себе). Що ж його сьогодні на вечерю? (Якийсь час думає, потім заглядає до холодильника). Мабуть, яєшню спряжемо. (Бере бекон і яйця, знаходить сковорідку, запалює газ; кришть бекон, кидає на сковорідку). Хоч воно яєшня трохи вже й набридла. І учора ж була, і сьогодні. Як у тій пісні співають: «І учора куліш, і сьогодні куліш..» А все через лінощі. Просто лінуюсь багато думати про те, що їсти. У нас у Нью-Йорку, та ще й на Подолі,

е що з їжі вибрати, треба тільки подумати, що купити. А я так: заскочу до крамниці — та хап-хап, аби швидше. А головне — що є ж готовісінькі страви, тільки розігрій та й їж собі на здоров'я. Е, в Америці можна добре й нежонатому харчуватись. Харчуватись і взагалі жити, як от хоч би й я живу. А втім, де хто каже, що самому якомось воно сумно, що живій людині хочеться інколи хоч слово комусь сказати. Та й ув отій пісеньці про куліш далі сказано: «Прийди-прийди, моє серце, мою душу потіш». Але мені байдужісінько. Я можу й сам із собою розмовляти, сам свою душу потішати. А можу, як є настроїй, ще й заспівати. (Раптом співає).

Ой го! такі так,

Кличе Гандзю козак:

Ходім, Гандзю потанцюєм,

Ходім, Гандзю, подрубцюєм...

(Замовкає). Е, щось не співається.. Мабуть, на голодний шлунок. (Б'є яйця, приглушивши шкваркіт бекону.) А щодо розмови, то до мене може ще й телевизор говорити. А на радіоприймачі я можу навіть Київ слухати, чути живу рідну мову, як звідти передають для українців, що живуть за кордоном. Правда, та мова часом з аканням, але... все таки рідна. Та й передачі ті не для таких, як я, „зрадників батьківщини“, а для „поступових“. Але й мені можна послухати... можна. Тут вільна країна, ніхто мені цього не заборонить. І рідну пісню можу заграти на патефоні... чи, як на Україні тепер кажуть, — програвачі Книжки люблю читати. (Усміхається). От тільки, як той казав, спини нікому чухати. І це, кажуть, приємне відчуття... як жінка спину чухає. Не знаю, може, й так, — не доводилось пробувати. Але я й із цим даз собі раду. Купив на світовому ярмарку, як був у Нью-Йорку, спеціальне чухальце. Якись там азіяти уміятно у вигляді латки з бамбуку ви-

робляють і сюди привезли були. Отож і для чухання жінки не треба. У крайньому разі можна й об одвірок почухатись...

На печі голосно зашкварчало. Задеринюга кидається до яєшні, підхоплює сковорідку, скидає яєшню на тарілку, що вже стоїть на столі. Лається:

— От дурило! Добалакався, поки яєшня згоріла! Скільки я сам собі казав, що не можна забалакуватись... взагалі захоплюватись! А от знов забувся і наробив собі шкоди. Замолоду я міг легко стримуватись, а тепер, коли я вже.. кх.. гм.. ну, на літі вже чи що, отаке зі мною дедали частіше діється. А замолоду ж і спокуси були більші. (Захоплюється спогадами). Особливо дівчатка. Їм мої очі подобались. Вони ж у мене, очі, чорні, жагучі. Декотрі мені казали: «О, вже дідько дивиться». Звичайно, жартом так казали. Я ж міг очима прямо в серденька тих дівчат шпигати. Але на спокуси не піддавався. А були ж серед тих спокусниць і такі, що й сам дідько не встояв би. І хитро-хитренно шлюбні тенета на мене наставляли. Але я таки не впіймався. (Стукає себе пальцем по лобі). Тю, що це я?! Знов... Яєшня ж геть чисто прочахне. (Сідає до столу, починає їсти. Покуштував — і скривився). Е, щось воно не смакує. Тверда й суха, як підошва. (Жує й говорить мрійно далі). Якби оце борщик! Наш степовий, з курятинкою, з баклажанами й хрусткою капусткою. Борщик та вареники з сиром, що аж плавають у маслі. А з масла та в сметану самі стрибають, як у того гоголівського Пацюка. А з сметани вже прямо в рот, хе-хе. Наші західні брати, колишні галичани, дають перевагу голубцям. Це, либонь, тому, що справжнього борщу не вміють варити. У них же борщ — якийсь ріденький квасок. А я на тії голубці не дуже голінний. На мою думку, борщ, справді, над усією їжею пан. І я, правду сказавши, міг би й сам непоганий борщ

ізварити, та не хочеться заходжуватись: мороки багато. (Якийсь час мовчки їсть, а потім знов говорить). Ну, але одружуватись і брати жінку тільки для того, щоб борщі та вареники варила, навряд чи варто. Клопоту з тією жінкою буде більше, ніж утіхи від її борщів та вареників. Особливо, як попалася б якась із примхами: і те їй не так, і те не до шмиги. Або ще їхні моди всякі. Ще не зносила старого, а вже справляй їй нове, бо старе, бач, не модне. Правда, дехто може сказати, як я можу про жінок так думати, коли ніколи не був одружений! Та я скажу, що не треба женитись, щоб про таке подружнє „щастя” знати. Я ж знав не одного такого бідолаху, що крутився, як муха в окропі, догоджаючи жінці. Ба більше: збоку це ще видніше. І навпаки: ті, хто заборсується в таких жіночих тенетах, не завжди усвідомлюють трагічність свого становища. А частенько ще й думають, що не хто як вони.. господарі хати, як у відомій співомовці Руданського показано. Ні, воля мені дорожча. Чи куди піти, чи спати, коли заманеться, — нікого не питаюсь. (Цютиху наспівує).

Ой ти, козаче з карими сніма,

Нащо тобі жінка, камінь за плечима?

Співав я цієї пісні, як грав колись у «Просвіті» Миколу, як ми ставили «Наталку Полтавку» (Зідає). Ех, було! Було, та загуло. І голос тепер уже не той, і сила та здоров'я.. (Задумується). От хіба, може, для здоров'я жінка потрібна. Не дай Боже занедужаю, — так нікому ж буде й води подати. (Думає). Еге, воно таке. Ради здоров'я, може, мені й треба, нарешті, одружитись. Бо гоно ж уже й старість не за горами, а там і хвороби. Уже ж мені, слава Богу, під шістдесят. А людина ж не сто років живе. Хоч наука тепер і продовжила людський вік і є такі, що до сотні дотягають, але ніхто того не знає, коли кому судилося

гигнути. Еге, до цього треба бути готовим. Як там кажуть: хоч верть-круть, хоч круть-верть — все в черепочку смерть. (Криво посміхається). Та цікаво таки й мені хоч на старість скоштувати того подружнього щастя. От і мій дружок Володко Копуста раз-у-раз радить мені одружитись. Та ще й як розмальовує тее щастя. Аж один раз я записав на магнітофоні ті його похвали. Щоб інколи, як є відповідний настрій, прослухати, сказати їб, помріяти. Приліпив один кінець магнітофонного дроника до слухавки — і чудово все записав. Як ото поліція підслухує чужі телефони... та сама техніка... (Помовчівши). Цікаво, що скаже Володко, як я скажу йому, що вже хочу одружитись. Ото, мабуть, здивується! (Іде до телефону, бере слухавку, вкручує число). Агов! (Жартівливим тоном). Чи добродій Копуста? Він у власній персоні? Як там здоров'я? Як там твоя жіночка, діточки? Чи живенькі — здоровенькі? Усе гаразд? Ну, й слава Богу! А знаєш, що я тобі цим разом скажу? (Підкреслено, поважним тоном). Я нарешті вирішив одружитись. Не віриш? Так от знай: я вирішив, бо годі вже бурлакувати. Хочу хоч на старість зазнати подружнього щастя, про яке ти мені не раз уже торочив. І в мене ж душа не з лопуцька — хоче того, що й людська. Але я хочу знайти собі справжню українку. Не тутешню навіть. Бо тутешні уже всі американізувались. Он же й твоя примушує тебе мити посуд. Ну, не примушує, хай буде й так. Це я невдало висловився. У вас просто вже американські звичаї завелися, американські ж чоловіки всі миють посуд. Мені один американський адвокат навіть пояснив, як цей звичай утворився. Спочатку в Америці було мало жінок, — так чоловіки й мусіли їм догоджати — мити посуд і всяку іншу хатню роботу. А державні органи навіть закони на користь жінок ухвалили. А потім це стало тра

дицією. Ні, я хочу одружитися так, щоб уже я посуду більше не мив. Воно ж так уже мені, те миття, за довге парубкування настобісіло. Звідки, питаєш, я таку українку візьму? З України випишу. І саме в цьому мені потрібна твоя допомога. Ти листуєшся через Польщу з Києвом, — так напиши своїм родичам, щоб напитали там для мене якусь, як казав Шевченко, кирпу. Думаю, що ти знаєш, що про мене написати. Напиши, що хоч я й на літі вже, але ще хлопець хоч куди козак. Що хоч я й не мільйонер (бо вони там думають, що тут, в Америці, всі мільйонери), але грошенят за двадцять років життя у цій країні наскладав. Що житиме в мене, як у Бога за дверми. То як? Згода? Ну, от і добре. Звичайно, поспішати дуже не обов'язково. Спішити — людей смішити. Ми влаштуємо це спокійно, розсудливо, не хапаючись, але так, щоб уже, як кажуть, навіки... Так бувай здоров! (Кладе слухавку).

2

Та сама кімната. Задерінога у шляфроку, жваво ходить сюди й туди, потираючи від якогось задоволення руки. Каже:

— Ну, от і вийшло так, як я хотів. Капустині родичі підшукали мені наречену, а я їй вислав не тільки листа, а й стрічку для звукозаписувача. Треба й у цій справі, в одруженні, користуватись новою технікою та винаходами. Тепер же далекий наречений може не тільки побачити свою обраницю на світліні, а й голос її почути. А голос у жінки теж немало важить. Я, знаєте, не люблю, як ото жінка говорить басом. Коли я чую такий жіночий бас, так зразу ж уявляю собі, що вона ще й з вусами. А вусата жінка... брр! Ні, нашого часу, з такими винаходами, навіть на віддалі, навіть з-поза залізної заслони не можна обдурити нареченого. То колись було... особливо в азіятів, коли батьки впихали до спальні будь-яке опу-

дало, закутане в чадру, коли наречений уперше бачив свою суджену на шлюбній постелі. Тепер це виключене... І я заходжусь біля цієї справи в сучасному всеозброєнні. Я, якби захотів, то ще й через комунікативний супутник міг би її, свою наречену, побачити й почути. Але, думаю, що в цьому немає потреби. От на світліні вона гарна. (Бере на столі світлинку й роздивляється). Гарна. Я б сказав навіть — красуня. А от який у неї голос, іще не знаю. Але зараз буду знати.. (Жвавенько кидається до звукозаписувача, надіває моташку і пускає. Коли голос із звукозапису робить павзи, він уставляє свої завваги-репліки).

ЧОЛОВІЧИЙ ГОЛОС. Зараз ви почуєте голос вашої майбутньої дружини. Слухайте!

ЗАДЕРИНОГА (ходить, зворушений). О! Моеї дружини голос... Це приємно чути. Трохи незвично, але приємно.

ЖІНОЧИЙ ГОЛОС. Я Гандзя Кругленька. Народилася 1924 року...

ЗАДЕРИНОГА. О! На 24 роки молодша за мене. Теж приємно... Але за „американця” звідти усяка побіжить... і на шістдесят років не подивиться. От тільки чи не будуть тут казати, що моя дочка. Або ще й приспівуватимуть «Ой під вишенькою, під черешенькою стояв старий з молодую...» Але дарма!

ЖІНОЧИЙ ГОЛОС. Народилася на Канівщині, поблизу Дніпра. Шевченкова землячка, як бачите. Я буду вам як евшан-зілля з України. І зростала я серед нашої рідної природи, у травах, у садках. Корови пасла, працювала на полі... словом, приходжу з чесного селянського роду. А це гарантія, що я справжня українка, а ви ж писали, що шукаєте такої. Училася в десятирічці, а потім скінчила інститут мод у Києві... Умію одягатись..

ЗАДЕРИНОГА (насторожено). Скінчила інститут мод? Уміє одягатись? Чи не з модниць часом?

ЖІНОЧИЙ ГОЛОС. Люди кажуть, що я гарна, але чи

вам уподобаюсь, — не знаю. Ви ж, чоловіки, химерні смаки маєте. А ви, може, ще й казкової царівни шукаєте...

ЗАДЕРИНОГА (приємно втішений). Ач як гачка закидає! О, вона, видно, хитра! Але побачимо... побачимо. Як не вподобається, то можна й не женитись. Ніхто мене, вільну людину, не присилує.

ЖІНОЧИЙ ГОЛОС. Звичайно, і я вас повинна спершу побачити, щоб потім дати згоду на шлюб... хочу побачити, який ви козак..

ЗАДЕРИНОГА. Кх.. гм.. (Хапає на столі дзеркальце, зиркає в нього, пригладжує волосся). Який я козак?.. Та я таки з козаків, з полтавських.

ЖІНОЧИЙ ГОЛОС. На світлині ви мені подобаєтесь. Але світлина все таки не жива людина. Та й світлина може бути не з останніх років.

ЗАДЕРИНОГА (лукаво посміхається). Ач яка... догадується. (Ніби виправдується). Та я таки й послав не найсвіжішу. Узяв ту, що була напихваті.

ЖІНОЧИЙ ГОЛОС. Оце покищо й усе. Як побачимось, то говоритимем... говоритимем. Буркотітимем, як голубків пара. А тепер до побачення. До скорого — сподіваюсь — побачення.

ЗАДЕРИНОГА (спиняє звукозаписувач). Голосок приємний. Аж за серце щипає. Якщо це, справді, її голос, то добре... мені подобається (Стривожено). А, може, це голос якоїсь підставної артистки? О, і в цій справі, у справі голосу треба бути обережним. Там же й так роблять, що, наприклад, з київського радіо можна почути найприємніші українські голоси. Говорять по-українському не тільки колгоспниці, голови колгоспів, а й директори фабрик, міністри, секретарі ЦК партії, і в етері Україна така, що кращої й не треба, а от туристи навіть у столиці, в Києві ніякої української мови не чують. Шукають бідолахи, українські патріоти з Канади, із США, із сльозами шукають — і не знаходять. То щоб і з моєю нареченою так не вий-

що. (Подумавши, рішуче). Але мене не обдурять!
(Мовчить деякий час, ходить по кімнаті, видимо, зворушений). Не обдурять, ні. А приємно все таки мати наречену! Я ще такого не переживав. Аж серце тьохкає. О, ті жінки таки справжні чарівниці, коли й мене отак зворушують. (Співає танго „Серце”).

Дівчат багато є на світі,
Багато гарних оченят, —
Так як же серцю не радіти,
Коли вогнем вони горять?

Серце, іще не прагнеш ти спокою...
Серце, чудово так на світі жити!
Серце, щасливі дуже ми з тобою...
Спасибі серце, що ти умієш так любити.

3

У Києві на Володимирівій горі. Широкий вигляд на Дніпро й ліси Чернігівщини. Тихий літній ранок. На різних лавках, розставлених півколом біля пам'ятника Володимирові (на сцені видно тільки постамент), сидять окремі постаті киян — один чоловік і три жінки. Чоловік читає газету, одна жінка плете щось, а дві останні сидять так, сказати б, відпочивають чи що.

Обережно роззираючись, приходить чужоземний турист. Що він чужоземець, це видно з одягу: вузькі штани в дудочку, брилик із короткими крисами, з розфарбованим пірцем за стрічкою. Це ЗАДЕРИНОГА. Як звичайно, трохи зігнутий у попереці, але намагається триматись „рівно”. Зупинившись, він виймає з кишені світлинку й листа, швиденько прсчитує потрібне місце в листі і зарозом скидає очима на жінку, шукаючи, очевидно, ту, що йому потрібна. Підходить, дрібно чимчикуючи, до тієї жінки, що схилила низько голову над своїм плетивом.

ЗАДЕРИНОГА (трохи затикуючись). Вибачте! Це ми, здається, з вами умовились... Мое прізвище Задеринога. А оце ось ваш лист і світлинка (показує). Жінка підводить здивовано голову, і тоді стає видно, що це „не та”: вона стара й сива). Ах, ні! Я помилювся.. помилочка вийшла. Ще раз прошу вибачити. (Швидко відходить геть. Обходить навколо пам'ятника, удаючи, що його оглядає. Відтак під-

ходить до іншої жінки). Вибачте, це ми, либонь, з вами умовились.. телефонічно...

ЖІНКА (підводить здивовано голову). Зі мною?!

ЗАДЕРИНОГА. Еге. І ось ваша світлина. Правда, великої схожості немає, але це тому, що світлина радянська, у вас іще не вміють так, як у нас.. Власне, ви тут наче молодша, ви, мабуть, дали свою давнішу, як це жінки звичайно роблять. Але мені байдуже. Я цьому не надаю значення: я ж і сам не такий уже молодий.

ЖІНКА (обурено). Що за нахабство!

Задеринога злякано відскакує. Знов деякий час крутиться біля постаменту пам'ятника, удає, що дивиться на Дніпро. А по якомусь часі знов „пробує” — підходить до третьої жінки. Але ця не дала йому й обізватися, скрикнувши:

— Що ви до всіх чіпляєтесь?!

ЗАДЕРИНОГА (збентежено). Та я ось... Я з Америки...

ЖІНКА. Ну, так що, як з Америки! Як з Америки, так можна й до людей чіплятись? Ви звикли там у своїх колоніях нахабно з поневоленими народами поводитись, так думаєте, що й тут можна. Але ми, радянські громадяни, не дозволим так нас зневажати. У нас є своя гордість, як казав Ленін...

ЗАДЕРИНОГА (ще дужче бентежиться). Ах, Боже ти мій! Так ви ж хоч вислухайте мене. Може, ви не певні, що я той, з ким ви умовилися тут зустрітись, то й говорите так.. ну, патріотично чи що. Може думаєте, що я, як у вас тут кажуть, сексот..

Чоловік-княнин швиденько підводиться з своєї лавки і йде геть. Задеринога цього не помітив

ЖІНКА. Що за дурниці!

ЗАДЕРИНОГА. Не дурниці. Я цілком поважно. І мені треба тільки, щоб ви мене пізнали. Я ж вам лисав, що буду одягнений так, як ви оце тепер мене бачите: у сірих штанях, у піджаку однобортному... А на брилі буде пірце. (Здіймає з голови бриля й показує). Ось таке. Я звичайно таких прикрас не ношу, а тепер поче-

пів, щоб була прикмета... щоб ви пізнали... Та й ви ж одягнені так, як ось у цьому листі пишете... (Знаходить у листі відповідне місце й читає). Ось: «Буду одягнена по-весняному, в легкому темносиньому костюмі». От бачите. Хоч воно тепер уже й літо. Але поки се та те, то й літо надійшло. Поки я сюди доплив кораблем. Бо я літаком, правду сказавши, боюся: могла б статись катастрофа, а ви б тут марно чекали...

ЖІНКА. Костюми тут у багатьох такі, як у мене. Он дивіться! (Показує на інших жінок). У нас же ще тільки соціалізм збудовано, і наші фабрики для всіх однакові моди виробляють. Оцей костюм на весняний сезон випустили, а на літо ще не встигли... з тієї ж таки причини, що ще тільки соціалізм побудували. А як будуємо комунізм, то тоді і вибір мод буде більший, і своєчасно випускатимуть... Ви можете побачити в Києві тисячі жінок в отаких, як оце в мене, як отут у всіх трьох нас, костюмах. Тим то не дивіться на костюми..

ЗАДЕРИНОГА. Ну, так тоді оця світлина.. Та й лист ваш, — ось подивіться. (Простягає листа й світлинку). Ми на сьогодні, на десятю годину умовились..

ЖІНКА (роздратовано). Облиште! Це не мій лист. І світлина не моя. (Підводиться, щоб іти геть).

Приходить міліціонер з тим чоловіком, що перше сидів на лавці й читав газету. Чоловік мовчки показав міліціонерові на Задериного.

МІЛІЦІОНЕР (суворо до Задериного). У чому справа, громадянинне?

ЗАДЕРИНОГА (запобігливо). Добридень, товаришу! Та я тут шукаю одну знайому. Я з Америки, турист.

МІЛІЦІОНЕР. З Америки? Так яка ж може бути у вас тут, у Києві, знайома?

ЗАДЕРИНОГА (бентежиться). Власне, не знайома, а така, що я з нею маю ще познайомитись.

МІЛІЦІОНЕР. Щось ви таке кажете, що й купи не тримається.

ЗАДЕРИНОГА (зовсім заплутався, згадавши, що йому не можна про листування через Польщу казати, він і листа та світлинку непомітно сховав у кишеню). Та... як би вам сказати?

До групи чоловіків підходять усі три жінки, видимо, зацікавившись скандальною справою.

ПЕРША ЖІНКА. Зверніть увагу на цього субчика, то-варишу міліціонер. Він, безсоромний, і до мене чіплявся. Каже: «Ми з вами домовились». У мене вже онуки, старша онучка вже десятирічку кінчає, а він чіпляється...

ДРУГА ЖІНКА. І до мене чіплявся. Я чоловікова жінка, а він — як до повії. (До Задериноги). У Радянському Союзі повій немає. То тільки у вас там, у капіталістів... Ви думали, що й я на ваші доляри покваплюсь. Ні, я чесна чоловікова жінка..

МІЛІЦІОНЕР (лагідно її зупиняє). Не втручайтесь, громадяночко!

ТРЕТЯ ЖІНКА. А мені він сказав, що в нас тут сексоти. Це образа для нашої великої, першої в світі, соціалістичної держави. Як свідома радянська патріотка, я протестую..

МІЛІЦІОНЕР (до всіх жінок). Давай назад, громадянки! Ми й без вас розберемо. (До Задериноги). Ваші документи!

ЗАДЕРИНОГА (хапливо виймає з кишені документи). Ось мої документи! Будь ласка. Ось паспорт, а ось посвідчення, що я член групи американських туристів, що їх організувала нью-йоркська агенція Віри Ковбаснюківни, за чоловіком Шумейко. Тут написано «Ковбаснюк агенція», то воно, може, вам неясно. Бо хоч це написано й українськими літерами, але це не по-українському. По-українському було б «Ковбаснюкова агенція.. чи агентство», як тут у вас кажуть. Воно ж, знаєте, наші емігранти, на сором нам, уже плутають англійське з українським...

МІЛІЦІОНЕР (перебиває балакучого „американця”). Пішли!
У районі розберуть.

ЗАДЕРИНОГА (злякано). Та чого ж у район? Я американський громадянин. Ось і паспорт, і віза на ньому... Усе гаразд...

МІЛІЦІОНЕР. У шпигунів завжди усе гаразд: і паспорт є, і візи... (Виймає з кобури пістоль, наказує). Вперед!

У цю мить прибігає захекана ГАНДЗЯ КРУГЛЕНЬКА. Вона також у фабричному костюмі описаного вище фасону й кольору, що тугенько обтягає її, справді кругленьку й тугеньку, як, мовляв, огірочок, постать. Уздрівши несподіване видовище, з пістолем, скерованим на заарештованого, сторопіло спинається. Але потім, видимо, зорієнтувавшись і догадавшись, що заарештований той, до кого вона прийшла, кинулась рятувати. Сплеснула руками та:

— Ой, товаришу міліціонер! Пустіть цього чоловіка!
Це ми з ним умовились тут зустрітись. (До Задериноги). Вибачте, будь ласка! Я спізнилась. У нас же трамваї ходять, як колись волами їздили. Та й на той трамвай, що підійшов був, я не змогла сісти. Мусила чекати на наступний...

Задеринога кидається до своєї рятівниці, хапає її за руки.

МІЛІЦІОНЕР (наставляє на них обох револьвер). Руки вгору!

Вперед, кажу!

Обоє так заскочені підкидають руки вгору, але Кругленька і з піднесеними руками не злякалась. Кричить:

— Руки вгору! Подумаєш, яке велике цабе! Це тобі не часи культу особи. У нас тепер відновлено радянську законність. Я член профспілки... Я до Микити Сергійовича Хрущова... Він, як був у Києві, так відвідав нашу виставку... виставку радянських мод. І мене хвалив. Потиснув мені руку та й каже: «Вітаю, товаришко Кругленька, і бажаю вам дальших успіхів у творенні радянських мод. Тільки, каже, щоб спідниці були не вищі за коліна.., щоб не так, як у гнилої буржуазії...»

МІЛІЦІОНЕР (люто кричить). Дайош! (Штовхає в спину Задериногу. Усі трое зникають).

(Пантоміма)

Кімната в київському готелі «Чужоземний турист». Ліжко, стіл, стільці. На стіні портрет Хрущова. Напис на рекламній афіші — «Чужоземний турист».

Відчиняючи двері, і ЗАДЕРИНОГА пропускає поперед себе КРУГЛЕНЬКУ.

ЗАДЕРИНОГА (увійшовши й собі і скидаючи бриля). Е, американського громадянина ваша міліція не затримає. Наша держава боронить своїх громадян усіма своїми збройними силами.. (Пантом щось згадує, прикладає палець до вуст). Тш! (Давши знак Кругленькій стояти на місці, сам кидається по кутках, обмацує стіни, заглядає під стіл, залазить під ліжко).

КРУГЛЕНЬКА стоїть, нічого, либонь, не розуміючи. А потім починає обережно задкувати до дверей, мабуть, подумавши, що в кандидата на нареченого не всі дома. Та коли вона вже мало не за клямку була взялася, Задеринога кидається до неї, хапає її однією рукою за руку, а другою вказує на одне місце на стіні і пошепки, їй на вухо проказує:

— М-і-к-р-о-ф-о-н!

Кругленька робить зляканий вираз на обличчі і знову трохи чи не хоче тікати, але Задеринога міцно тримає її за руку, а відтак веде її до стільця й садовить на нього. Підсуває й другий стілець та й собі сідає біля неї. Жестами обох рук заспокоює свою даму. І та, справді, заспокоюється. Далі Задеринога прикладає руку до серця: мовляв, люблю. Потім складає по-східньому долоні рук, дивиться їй захватно в вічі (як не вскочить, мовляв), милується її вродою. А потім того зісковзує з стільця і стає перед дамою навколішки, так, як це описано в старих романах, читанням яких він, живши без жінки, заповнював раніш свою сердечну порожнечу. А руки складені в молитовному захваті. У дами соромливий вираз на обличчі, і радість іще більше заокруглює те її обличчя, заокруглює шoki, рожеві й такі, як у гумової ляльки, виокруглює карі „українські” очі, а чепурний носик аж світиться щастям. Та й ще б пак! Це ж така блискуча перспектива! Вона одружиться з американцем, виїде до казково-багатої Америки й сама буде багата, а може, й мільйонерка. Їй же так у цій першій у світі соціалістичній країні на-

докучило стояти в чергах, жити надголодь, мерзнути взимку в неопалюваній кімнаті. З вдячності до того, хто їй допоміг намалювати в уяві чарівну перспективу. Кругленька також прикладає свої пухкенькі руки до округлих, як дві тиковки, грудей і так запевняє, що й вона його кохає. Дуже-дуже кохає. А потім хапає обіруч його за руки й примушує звестися на ноги. Задеринаго схоплюється на ноги, кидається в обійми до дами, і в кімнаті лунає дзвінкий перший поцілунок. Та кавалер у ту ж мить відривається від солодких уст своєї коханої. Відривається й оглядається стривожено туди, де в стіні вмонтовано мікрофон: цей дзвінкий поцілунок могли почути й занотувати ті, хто тим мікрофоном користується. Прикладає пальці до уст: мовляв, «мовчімо».

Далі він починає рухами рук, виразом обличчя тощо оповідати про те, яке буде їхнє спільне життя в Америці. Передусім вони куплять собі хатку. Чепурненьку і гарненьку, як казка, з садочком, на краймісті, де не буде чорних муринів, що самою своєю присутністю псуують міські вулиці. Вихопивши з нагрудної кишеньки кулькове перо, він швиденько малює на реклямній афіші таку хатку, з кучерявими деревцями біля неї. Потім підбігає до вікна, до одного й другого, щоб показати, які вікна будуть у тій їхній хатці.

Ці мальовничі рухи Задеринаго захоплюють даму, вона надпоривно стежить поглядом, своїми круглими очима за ними, а потім схоплюється й собі та показує, які на тих вікнах будуть гардини, ажурні, легкі, як павутинка, — дмухнеш — і вони рухаються.. де що з меблів стоятиме..

Побігавши отак по кімнаті, пара знову збігається до купи, кидаються одне одному в обійми й цілуються. Але вже беззвучно. Поцілувавшись, оглядаються на мікрофон. А потім Задеринаго знов відривається від дами, сідає на стільці і відповідними рухами показує, як він керуватиме автом. Він керуватиме, а вона сидітиме поряд, і так вони їздитимуть, коли й куди захочуть: на Флориду, до Канади... Куди захочуть.. Гандзя Кругленька плеще від захоплення руками.

Задеринаго кидає своє „авто“, біжить до Гандзі, і вони знов зливаються в обіймах так, як ото й у письмі святому сказано: «Хай приліпиться чоловік до жінки, і стане їх двоє в плоть єдину». Відтак кавалер підхоплює свою дружину на руки, вихає нею в повітрі (як у балеті танцюрист танцюристкою), а відтак кидає на м'яке ліжко. Аж вона на пружинах підскакує. І знов обійми, і знов безшелесні поцілунки (уже на ліжкові).

Наостанку Гандзя сідае на ліжку, спускае з нього ногі й пока-
зуе, якія у неі стане жывіт, а пiсля цього удае, що колише дитинку
на руках. Атож, у них буде дитинка! Отаке маленьке пiскляtko.
Хлопчик або дiвчынка..

Це кавалерові так уподобалось, що вiн хапае сваю абранiцу
за рукі й пачинае крутiти нею по кiмнaтi і, забувшы про небезпеч-
ний мiкрофон, спiвае:

Гандзю любa, Гандзю мiла,
Чим ти мене полонила?
Чи очима, чи бровами,
Чи солодкими словамі?

5

Вiтальня у власнаму домі подружжя Задеринiг на передмiстi
Нью-Йорку. Новi меблi. На вiкнах прозорi гардiнi. На столi, що
стоiць посеред кiмнaтi, фарнi веснянi квiтi в вазi. Сонячна, гарно.

Колi пiдносiцца завiса, новоженцi сiдзяць на каналi, абiяняв-
шысь. Дзвiнко цiлюцца. По якомусь часi пачинаюць размовляти.

ВiН. Усе такi як добрае, що в Польшi не встиглы ще
збудувaтi такога кoмунiзму, як на Украiнi!

ВОНА (дывiцца на нього недомисленна). Що ти хочеш ска-
зaтi, любiй?

ВiН. Тодi б я не мав тебе, моe шaст'я. (Нiжно сваю дру-
жiну цiлуе)

ВОНА. А.. Воно ж там так: Польша вжe не капiталiстi-
чнa краiна і через те до неi можна вiїхaтi з
краiнi будованогo кoмунiзму, але ще й не та-
ка кoмунiстiчнa, щоб з неi не можна було вi-
їхaтi далi на захiд. Отож ми й скористувaлi-
сь цим...

ВiН. Добрае ти сказала! (Захоплeно). О, ти в мене ро-
зумна! (Нiжно сваю дружiну цiлуе). «I ще одно вiн
шaст'я мав — разумну жiнку Бог послав», як
написав наш байкар Глiбiв. (Знов цiлуе). Але
про те, що ми скористувaлiсь для свогo шaст-
т'я Польшею, не треба скрiзь розповiдaтi, моe
серце. Бо як це дiйде до Москвi, то можуть
затулити й цю прoдухвiну, примусившы поля-
кiв пoслiшнiтi з будiвництвoм кoмунiзму. А ми
ж не такi eгoїстi, — хай і ще хтось скористу-

ється цією продухвиною... такі закохані, як ми... І будуть такі щасливі, як ми. Еге ж?

ВОНА. Та про мене.

ВІН. Адаже ми щасливі?

ВОНА. Ти ще й питаєш, любий? (Цілує його).

ВІН. Якби тебе не було в мене, то й цієї хати (обкидає поглядом світлицю) в мене не було б. Бо хоч я й мав гроші, — але навіщо самітньому хата? До хати потрібна й дружинонька вірна. (Цілує).

ВОНА (з лукавим натяком). Дружинонька і.. ще дещо. Чи краще сказати — дехто. Чи ти не догадуєшся?

ВІН (радісно). Догадуюся, любя: дітоньки. Я ж про це догадався ще там, у Києві, як ти на мигах показувала, бо не могла через той клятий мікрофон, що підслухував нас, прямо словами сказати. Пам'ятаєш? Вони ж, ті більшовики, думають, що як чужинець, так і шпигун. Але їм, дурням, і на думку не могло спасти, що той чужинець приїхав, може, по своє щастя. (Ніжно свою дружину цілує).

ВОНА. Ти ж уяви, любий, як у нас буде отаке (показує рукою, яке) маленьке, м'якееньке писклятко!

ВІН. Уявляю й виправляю: не „писклятко”, а „писклятка”. Двоє, троє... Бо одному буде сумно, ні з ким йому буде бавитись...

ВОНА (з влячністю). Ти маєш рацію, любий. Хай буде двоє, троє, четверо... І вони отак дріботитимуть малими ноженятами. Отут скрізь поміж меблями бігатимуть... у піжмурки гратимуть...

ВІН. Еге... (У тон своїй дружині). Галас, вереск... Весело буде. А які ймення ми їм дамо?

ВОНА (трохи подумавши). Якщо дівчатка — Ізольда, Брумгільда, як хлопчики — Ромуальд, Арнольд...

ВІН (хмурить незадоволено брови). Е, це тепер уже міщанські ймення.

ВОНА (насторожено). Чого міщанські?

ВІН. Малоосвічені люди начитаються дешевих перек-

- ладних романів, та й дітей так називають...
- ВОНА (образившись). Так я, по-твойому, малоосвічена?
- ВІН. Я не кажу, що ти неосвічена. Не треба перекручувати чужих думок. Ти скінчила інститут мод.. Але ти наслідуєш таких міщан. А крім того, ми ж українці, то й імення в наших дітей мають бути українські. Наприклад, „Одарка”, „Ярема”...
- ВОНА. Пхе! Якісь колгоспницькі... грубі... Хоч я й сама з селян, але вже освічена, і в мене інший уже смак..
- ВІН (починає нервуватись). Грубі?! Наші українські традиційні ймення грубі?! Ну, я від тебе цього не сподівався. Які ж вони грубі, коли від „Одарка” можна утворити форму „Одаря”, а ймення „Ярема” мав колись князь Вишневецький. Князь Ярема Вишневецький... Така й повість є у Нечуя-Левицького... (Раптом йому в око впала етажерка з книжками). А навіщо ти переставила етажерку з книжками? Я ж тобі казав.. Якась примха! (Відхиляється незадоволено від жінки).
- ВОНА (уперто). Ні, не примха.
- ВІН (холодним тоном; устає). Не розумію, як ти могла в такому місці поставити? Що в тебе за смак? Це ж однаково, як на корові сідло.
- ВОНА (і собі підводиться). А от уяви собі, що й я можу мати свій смак.
- ВІН (ходить, роздратований, по світлиці). Ти виросла в селянській хаті, — то як ти можеш знати, де що треба в інтелігентським мешканні поставити?
- ВОНА (обурено). Як ти кажеш? Не забувай, що я скінчила інститут мод, я вивчала й правила інтер'єру...
- ВІН (дедалі дужче хвилюється). От це вже мені в тебе не подобається. Ти якась уперта, усе хочеш своїм богом зробити. Учора також було: не встиг я й рота роззявити, як ти вже своє заторохтіла. Ще тільки кілька місяців, як ми побра-

лись, а ти вже все наперекір мені робиш і отак пащекуєш...

ВОНА. А ти б хотів, щоб я ввесь час мовчала та підтакувала тобі? Я ж теж якась господиня в цій хаті? Чи ти, може, думаєш, що як на твої гроші купили, так я повинна тільки наймичкою тут бути?

ВІН. Ну, от! Оце така жіноча логіка! Чи я тобі коли це викинув на очі? Чи хоч натякнув на це? Та й пів хати на тебе ж записано! Я тільки хочу, щоб ти була справжня господиня, щоб у нас був порядок та лад у хаті. А то ж у нас як? Я за тобою все підбираю та кладу на місце. Гашу світло, зачиняю двері в шахвах, засуваю шухляди.

ВОНА (гостро). То що, хіба я така вже нечупара? Було б не брати мене! Я не накидалась сама, ти по мене приїхав...

ВІН (уже не спростує, важко сопе, розгніваний). От і етажерку не там, де треба, примостила. (Швидко йде до етажерки і пробує її важку, з книжками, пересунути).

ВОНА (кидається й собі до етажерки, не дає пересувати). Ні, цим разом хай буде по-моєму.

Войдуються якийсь час: він тягне в один бік, вона — в другий. Книжки сипляться з етажерки. Нарешті він не витримує і крикує...

ВІН (люто). Відійди геть!

ВОНА (затявшись). Ні, не відійду.

ВІН (загрозливо). Відійди, я тобі кажу!

ВОНА (таким же тоном). Що, може вдариш? Попробуй, — так я тобі й очі повидряпую...

ВІН (кинувши етажерку). Так ти... ти справжня колгоспниця!

ВОНА (не своїм голосом). Колгоспниця?! А ти хто такий? Велике дабе?

ВІН (кричить). Колгоспниця! Міщанка! В тебе й національної свідомости нема. (Перекривляє). Ізольда, Ромуальд... Советка нещасна...

ВОНА (люто верещить). А! Советка?! (Розмахується і б'є його по обличчі).

6

Кімната самотнього чоловіка (та, що й у першому епізоді). Убогі „парубоцькі” меблі. Вечір. У слабкому освітленні сидить самотній чоловік — ЗАДЕРИНОГА. Сидить кінець столу, схиливши голову на руку. По якомусь часі обзивається, звертаючись до уявних слухачів. У голосі мішма сум і жарт.

— Поздоровте мене, люди добрі, з відновленою волею. Я знову вільний! Вільний, розумієте? Чи як там кажуть: степ, як дим — я сам-один. (У якомусь піднесенні б'є кулаком по столі). Вільний, сто чортів його мамі! Що хочу — роблю, куди хочу — йду. Чи поспати заманеться, — нікого не питаюся, сплю, аж курява встає. І таке почуття, ніби я вдруге на світ народився. Два щасливі моменти було у всій цій „епопеї”: один тоді, як я вперше почув від моєї обраниці там, у Києві, згоду на шлюб, і другий — коли її позбувся. Алеж я й вистраждав! Майже з рік — це було суцільне борюкання з моєю жіночкою, хай їй сей та той! От я чую тепер (прислухається), як і авто їдуть, і люди десь там на вулиці гомонять, а тоді нічого цього не чув і не бачив: вона увесь світ заповнювала, сонце мені зазастувала. А ми ж і жили за містом, де стільки зелені, квітів, блакитного неба. (Гірко посміхається). Думав, що вона буде мені евшан-зіллям з України, а вийшло отаке чортибатьказна-що. (Плює спересердя). І національна свідомість українська була в неї удавана. Коли почали сваритись, так стала лаятись по-московському, „московський гедзь”, як сказано в оповіданні С. Васильченка, обзивався в ній. І до церкви російської почала ходити. Та ще й книжок мені на зло напсувала, дикунка, „советка” — шматувала, щоб мені долікати. А ляща мені тоді такого дала, що ще й досі наче пече (береться за шок). Тепер би я не

сказав про жінок так, як про них частенько кажуть, — „ніжна половина”. Добра мені „ніжна”, коли отак загилила! Аж щока напухла була. (Помовчавши).

І в інтимних справах вона виявилась не такою, як я сподівався. От як я попрохав її якось, щоб почухала мені спину, так вона це зробила так, що я більше не звертався з цим до неї. Я кажу їй: „Вище”, а вона чухає нижче, я кажу їй: „Праворуч”, а вона чухає ліворуч. І мені (із жалем каже), у подружньому стані будши, довелось користуватись ось оцим чухальцем (показує), що його винайшли якісь там азіяти. Ну, скажіть, будь ласка, що це за жінка була?! Та й грошків мені вона коштувала! І сам на Україну з’їздив, і її сюди привіз, і хату купив... не собі, а їй (зціпивши зуби), будь вона проклята! Я тепер на ділі переконався, що закони в Америці, справді, на користь жінок укладені, як той адвокат мені казав. Їх, жінок би то, спочатку було мало в цій країні, — отож їх і взято під оборону. Ну, а тепер вони так знахабніли, що чоловіків треба б законами обороняти. Є ж тут такі, що по декілька раз заміж виходять з метою здирати з нещасних чоловіків гроші... компенсації. От хоч би й у мене: я вклав гроші в ту хату, а хата її — не моя. Працював, як проклятий, складав гроші — і це все пропало, пішло ні за цапову душу. Де ж тут справедливість? Сказали, що я вивіз її на чужину, то й мушу забезпечити. Але якби вона не схотіла їхати, чи я б її вивіз? (Помовчавши). Добре я зробив, що зберіг за собою ще тоді оцю кімнату, ніби знав, що так станеться. Як там кажуть: не плюй у криницю — пригодиться води напитися. (Помовчавши, з гіркістю в голосі). І як я отак захопився?! Увесь час собі казав: «Ей, Антоне, стримуйся, нічим не захоплюйся, а особливо жінками, хай вони скажуться...» І отак пошився в дурні!

Атож, у дурні! (Скипає гнівом на себе). Йолоп! Дурило! (З сарказмом). Женитись закортіло! У! (Стискає кулаки). Якби хтось спустив був штани та дав доброї прочуханки, то відхотілося б! (Помовчавши). Еге, хтось дав.. Якби ж я мав друзів таких, як слід, що хоч порадили б... не женитись, а то... (Схоплюється й починає бігати по кімнаті). Мій дружок Володко Капуста, навпаки, радив увесь час женитись. Раз-у-раз товк усе те саме: «Одружись... одружись.. Доки тобі нудити світом?» От я й послухав, і одружився. Але я тепер знаю, чому він мені це радив! Йому було заздро на мою волю та спокій. Він же гризеться увесь вік із своєю Гапусею, — так хотів, щоб і я не мав спокійного життя. Є такі типи на світі. «Коли, думає, я не маю спокою, так хай і інший цього спробує». Годилося б тепер мені добре його вибатькувати. От я зараз... (Бере слухавку, накручує телефон). Агов! Чи добродій Капуста? Мого голосу не впізнав? Змінився? Можливо. Після того, що я пережив, людину може грець узяти, не то голос зміниться. Можеш тепер тішитися наслідками своїх порад. Яких порад? А хто мені натуркав був вуха порадами женитись? Може, скажеш, не ти? Не відпекаєшся — у мене задокументовано. Ось послухай! Хвилинку! (Кидає слухавку, швиденько наставляє магнітофон, і з нього чути голос Володка Капусти). «Ти ж уяви собі. От ти приходиш додому, а назустріч тобі жіночка. Обіймає, цілує, щебече: „А я так на тебе чекала, усе у вікно виглядала, чи йдеш уже. Мені ж так сумно без тебе! І вечеря ось уже готова”. А через якусь там хвилину на столі парує вже смачний борщ, вареники поблискують масними боками. Але й це не головне — борщ та вареники. Головне — поява нащадків. Коли ти почувеш перше незвичне (удає дитячий крик) „ува! ува!” то зразу зрозумієш, що це кричиш ти, що це продов-

ження твого існування у безконечність. (Задериного плює спересердя)... Ну, а пізніше, як воно підросте, — яка це втіха для батька. От ти ще в ліжку, а воно вже виспалось і лазить по тобі, ворушкається, малими рученятами тебе за носа хапає, белькоче „татко”, „татусь”. Це як що хлопчик. А як у вас буде дівчинка (між іншим, бажаю, щоб ви мали і хлопчика і дівчинку, і не по одному)... як дівчинка, — то в неї така втішна кіска — як мишачий хвостик. І теж лазить по тобі, ворушкається. Хіба не весела перспектива? Га»

ЗАДЕРИНОГА (хапає слухавку). Чуєш? Чий це голосок? Я б тебе тепер на четверо розідрав за таку красномовність! Ти позаздри на мій спокій... ти гризся з своєю...

Магнітофон перестає грати. Задериного говорить далі.

— Га? Чого ж ти мовчиш? А, та він, паскуда, покинув слухавку! Не вподобалось. Правда очі коле... Ну, чорт із ним! (Сидить деякий час мовчки). Так, так... (Із жалем). Ну, чому ті жінки в дійсності не такі, як, наприклад, у снах сняться?! Які гарні дівчатка мені сняться часом, які солодкі! Молоденькі, ніжні, як нерозквітлі пуп'янки троянди. І до мене, будь-що-будь людини на літі вже, так віддано горнутья... (Зідає. Мовчить деякий час. Потім підводиться). Але живий живе й гадає. (Підходить до печі, надіває жіночий, з рясними оборочками, попередник-нагрудник, відчипняє холодильник). Що ж його зробити на вечерю? Ну, нехай і на цей раз буде яєшня. Яйця, кажуть, для здоров'я добрі. Особливо в такому віці, як у мене...

Архімеда вбито...

Драматичний образок

І Архімед, і Галілей...

Т. Шевченко

Noli turbare
circulos meos

Archimedes

У м. Сіракузах на Сіцилії 212 року до нашої ери. Уже три роки римська облога, як гад-давун, стискає місто. І воно от-от задихнеться, захлинеться в крові оборонців. І їх, тих оборонців, стає дедалі менше. Та ще й спека... Спека висушує не тільки людські сили, а й життєдайну воду, що її люди потребують пити...

Соняшний вар аж шкварчить на кам'яних плитах у подвір'ї славетного геометра й фізика Археїмеда. Подвір'я обведене високим муром, з масивною дерев'яною брамою, а та брама засунута важкою заворою. Але той мур холодку не дає тепер, опівдні. Холодку є трохи тільки за колонадою, що підтримує легке піддашшя дому.

Здалека чутно гуркіт і крики бою. Ув отій спеці над містом стоїть напружена тривога, як суцільне тло того гуркоту й криків. Яесьь „в-ва! в-ва!“ то наближається хвилию, то віддаляється. „В-вав! В-вав...“ Але щораз ближче...

У холодку від піддашшя сидить Архімед, замислений сивобородий філософ, і креслить великим циркулем на білому, гладенько розрівняному піскові геометричну фігуру. І, бачиться, нічого не чує, зосереджений.

З дому виходить РАБ, несміливо наближається до Археїмеда.

РАБ

Мій пане...

Архімед, зосереджений над своїм завданням, не чує.

РАБ

Пане, смію нагадати,
що вже давно обідати пора.

Печеня геть прочитахла...

Архімед скидає поглядом на Раба, здивований, ніби вперше його бачить, але потім знов заглиблюється в своє креслення. Міркує шолос:

От якби
оцю фігуру уписати в коло,
то теорема ця була б готова...
Усе було б гаразд... Якби... якби...
Та, бач, не те виходить. От морока!

РАБ (переступаючи ніяково з ноги на ногу).
Обід, кажу, прочахне... Та й римляни
у місто вдерлися, сюди надходять...
Он чуєте?

Чутно несамовитий, розпачливий жіночий крик:

„Рятуйте! Гвалт!”

АРХІМЕД (підводить голову)

А що там?

(гнівно) А ти чого стовбичиш тут, настиро?
Геть відціля!

Раб злякано зникає. Архімед говорить сам до себе:

Що значить тіло, що обіду хоче,
супроти того, що ось-ось я маю
відкрити? А римляни... Я тим і мушу
скінчити зараз, що вони надходять,
ті варвари. Бо як я загину,
то й істина, що вже звелась на очі
мені ось тут (показує циркулем на креслення),
загіне.

Люди, ті,

що убивають, але й знати хочуть,
не визнають, може, вже цього ніколи.
а без знаття людина — то звірина.
Звірина їсть, кохається і родить
собі подібних і лиш так існує
на протязі віків, тисячеліть, мільйонів..
«Існують» так і дерево та камінь —
без тями, без краси мистецтва, думки.
А сенс людини в пізнаванні правди,
у розкритті глибин світобудови.
У цьому божеськість її і велич.
Сократ і Епікур дали нам приклад,
як духу велич з тілом поєднати.
Вмируще тіло гине неминуче —

чи то з природи, в ліжку, від хвороби,
чи то в бою, чи й так десь випадково.
Але того, що створить людський геній,
збагнувши нетрі таємниць природи,
не вб'є ніщо, — безсмертя наше в цьому.
А що за щастя та солодка мить,
коли людина, правду зрозумівши,
гукне з тріумфом: „Еврика!” Як я
гукнув, речей вагу відкривши...
Аж сміх бере, що я тоді побіг
з купальні, навіть одягу не взявши,
та „еврика!” все „еврика!” гукав...
Як я... Чи, може, це доганна річ —
звеличувать себе? Гординя, може?
О ні, ні! Той, хто істину спізнав,
пошани гідний і... самопошани.
Для нього заохота це і світло,
що осяває його творчий шлях
крізь дикого невігластва терни
і поклоніння ідолам фальшивим.
Зневіра в силах для творця убивча.
Тож хоч би й я. Уже сімдесят п'ятий
верстаю рік, і мій кінець надходить,
та я свідомий.. величі своєї.
Бо хто, питають, людству пояснив,
чому не тоне корабель важезний?
Хто винайшов, як воду помпувати?
Хто боронив це місто від римлян,
вогнем від сонця фльоту їх спаливши?
Хто з'ясував, що куля — дві третини
циліндра? І я б землю зміг цю
із місця зрушити, якби знайшов
опору... А тепер ось хочу..

РАБ (вибіга й падає перед Архімедом
навколішки)

Пане!

Мене скарайте, та тікайте звідси!..

Вже римляни у браму гатять... Проби!

Справді, з вулиці добиваються, чути, як тріщить брама, вива-
жувана з завісів.

АРХІМЕД (прислухається і ніби не чує)
Вже гатять, кажеш? Може, й так.. Але
чи пан, приречений на смерть, скарати
раба здолає? Сам ховайсь, як зможеш.

Раб зникає, а філософ кидається хапливо далі креслити. Каже
вголос:

Не розуміє, темний, що я креслю
оце надгробок своєму безсмертю..
що здобування істини, знання
людині справжній за життя дорожче..

Брама, виважена з рипом, падає, і на подвір'я видається гурт
римських вояків. Один кидається на Архімеда, наступає ногою на
кресленик.

АРХІМЕД (скрикує)

Безумче, креслення мого не руш!

Вояк пробиває мечем йому груди, а як висмикає той меч, фі-
лософ падає ницьма, залишивши креслення і пісок кров'ю. Вояк пере-
ступає через труп і біжить у двері дому. Інші вояки — за ним..

Увесьденечки

Огудина на заваді

Ще сонний, із заплющеними очима вийшов Демид із хати. Протер кулаком очі, дивиться: мати біля сінешнього порога молоду картоплю обшкрібує, а батько сидить серед двору верхи на бабці, як на коняці, косу клепає, аж десь у березі, в лозах виляски йдуть.

А над сусідською повіткою зіп'ялось гаряче сонце, прискалило око і Демида перекривляє:

— Ай-ай-ай! Отакий сонько...

Не вподобалось це Демидові, відвернувся сердито. Стоїть набурмосений, на носі засохлу за ніч вавку колує.

— ... Качечко, качечко,
Не ходи отакечки,
А пливи водою,
Бо лис за горою, —

стали на пам'яті слова з бабусиної казки.

— Дурна качка, — думає Демид, — не послухала, пішла навпростець стежкою, — от лис і вхопив.

Тільки ж про качку він ураз забув, а натомість згадав про паслін: його, мабуть, за ніч багато наспіло. Згадав — і чкурнув на город. Біжить скільки духу, зачепився ногою за гарбузову огудину — та... беркиць носом. Збив знову на носі вавку, у рот землі набилось. Лежить, кричить. Потім підхопився, побіг назад до матері. Пилюку на виду, змішану з сльозами, кулаком розтирає.

І от: Демид кричить, батько лає, а мати б'є — ляпанців дає...

Спритний Рябко

Умила мати Демида, вавку обережно витерла, під носом причепурила. Сів він на причілку та й гуде. Гуде й гуде, уже й не хочеться, а він гу та гу...

— Чи довго ти ще там густимеш? — нагримала мати. — Чи хочеш, щоб прута дала? Перестань!

Демид перестав, але для того, щоб сказати:
— Хлі-і-ба хочу...

Мати винесла йому хліба.

З чималим шматком хліба у руках, уже помалу, дивлячись під ноги, пішов Демид до пасльону. Тільки вже не сам: біля нього де й узявся Рябко. Лащитья, у вічі вірно зазирає — як не вскочить. Хоче, щоб Демид і йому хліба дав. А як це не допомгло, він, щоб дужче підобритись, кинувся прожогом до курей, що робили шкоду — недокладений стіжок ячменю обгрібали.

Молоді, безхвості півники, боязкі курочки розскочились злякано перед Рябком урозтіч. А старий півень пасся на стозі. Він ані трохи Рябка не злякався, а голосно киркнув, щоб кури й курчата ховались...

Та Демид ані подивився на цю Рябкову біганину.

Паслін був у гарбузах. Свіжа після ночі огудина затулила дашками свого круглого листа знайому стежку і дряпала колючками босі ноги.

Іде Демид, а коло нього Рябко — по самі вуха в тому листі, як у хвилях води. Стріло їх ціле військо маківок у сизому одязі. Де-не-де поміж маківками рожевіли ще квіти.

Дивиться Демид: щось над гарбузовою огудиною біле тріпочеться. Спершу він подумав був, що то з макової квітки полюсточка відірвалася, аж воно метелик...

— Не займайте нас! — загомоніли маківки, як Рябко, тріпнувши вухами, захитав їхні тонкі стебла. — Ми ще дрімаємо...

— Еге, — гукнув товстим голосом джміль, пролітаючи, — еге-е...

Аж ось і паслін. Нахилився Демид до кушика: хіп та хіп солодку ягідку за ягідкою. А Рябко тиць його мордою в руку, вибив хліб та з тим хлібом драла...

Біжить Демид до матері, плаче.

І знову: Демид плаче, батько лає, а мати б'є — буханців дає...

Штани розпанахав

Переплакав Демид, поснідав, а тоді пішов подивитись на гніздечко в терні: може, там птичка сидить. Він те гніздечко знайшов учора, тільки воно було порожне. А тепер йому спало на думку піймати птичку, прив'язати до ноги ниточку і так пасти. Ото була б забавка! Треба тільки дивитись, щоб котяра не вхопив...

Терен був на межі між їхнім і Жабиним городом. Демидові заманулось пройти до терну Жабиною загатою. Виліз він на ту загату і сміливо пішов вузенькою, м'якенькою стежечкою.

Коли це:

— Ей ти, лобуряко! Чого ти там загату обсуваєш?

То на Деміда кричав із свого двору дід Жаба. Сердитий був дід, раз-у-раз з усіма за свої межі сварився, і Демид його дуже боявся. Тож мерщій і зліз із загати — животом, щоб не впасти, зсунувся. А до терну дійшов уже своїм городом. Як ішов, стебла пшенички та соняшники, що росли понад межею, розхилив.

— Куди воно лізе? — казали уперті соняшники і відхилились назад, на попереднє місце. А один таки добре Деміда по потилиці заїхав.

Гніздечко в терні було височенько, між трьома гілочками. Зіп'явся Демид на те деревце, щоб заглянути обережно до гніздечка. Аж тут якась птичка пурх між віттям. З несподіванки Демид аж кинувся, нога сприснула з сучка додолу, а штани — дер! — так і розпанахав на коліні.

Отерп сердега з переляку, стоїть, обіруч розірване місце на коліні стуляє. Це ж тепер мати йому хто-зна й що зробити!

— Ну, куди ти ото лазиш, шибенику?!

Глянув Демид — аж перед ним батько. Ішов з кошою на плечі косити леваду і на цю Демидову біду нагодився.

— Іди зараз до матері, хай зашиє...

Пішов бідолашний хлопець нагору, до хати. Іде, а роздерте на коліні місце рукою стуляє. Незручно так

іти, шкандибає. Довго йшов, помалу, нога за ногою, щоб кару якнайдалі відсунути.

Побачила мати розірвану холошу — та так і ахнула...

І от ще раз: Демид кричить, репетує, а мати б'є — духопеликів дає...

У коня!

— Скидай штани! — наказала мати.

Скинув Демид штани, а сам сів під хатою та й плаче. Незручно без штанів сидіти, і він руками на колінах сорочку натягає.

Кинула мати всю роботу, заходилась тії Демидові штани зашивати. Шие та Демида вичитує, що він такий безпутний, шие та вичитує. Демид перестав плакати, матір мовчки слухає...

Як штани були зашиті, Демид вирядився в них та й думає:

— Щоб його тепер робити?

Коли гульк: на вулиці хлопці — Жабин Петро та Харківський Пилипко, у коня грають. Аж загув і собі на вулицю. Хлопці радо його прийняли: парою коней краще їхати. Припрігся Демид до Пилипка, а Петро — за погонича.

— Но!

Узяли з копита коні — і гира. Басують, іржать. Біжать — босими ногами в товсту на шляху пилюку, як у подушку, ляпають, хмарою її збивають. А за ними собаки: їхній Рябко, Жабин Лиско та Харківський Рудько. Пішли навипередки поперед хлопців.

Пробігли всі — і хлопці, й собаки, аж до Степанцевого двору, а тоді назад: страшно, щоб Степанцеві собаки не вискочили з двору, не напали.

Біжать назад, коли це:

— Тпрр!

Це Жабин Дмитро, великий уже хлопець, перепинив їм шлях, розставивши широко руки. Потім того він ухопив Демида за руку та:

— Ти чого по чужих загатах лазиш?

Та лась Демида по потилиці. Упав Демид на землю,

кричить, ногами відбивається. Бігає навколо нього Дмитро, а він обкручується на спині та ногами дригає.

— Ма-амо!

Злякався Дмитро Демидової матері й пішов геть. А Демид побіг додому жалітись.

Мати саме тісто місила. Як почула про Демидову пригоду, вибігла надвір у самому очіпку на голові, одна рука в тісті.

Старий Жаба був у себе в дворі. Демидова мати накинулась на нього з лайкою за онука-розбишаку.

А дідові наче того тільки й треба було: як роззявив рота, відсварюючись, та так і не стуляв.

Але ж і мати Демидова знала, що сказати:

— А як ти розбороняв півнів? Хіба не по моему влучав? Ага! А хіба не ти торік перебив моему поросяті спину? Та й онуки в тебе сонливі...

Тут вона піймала позад себе пальцями лівої, чистої руки Демидового носа і так його скрутила, що бідний хлопець аж заплакав.

— Ага...

— Гала-гала! — лементував і дід.

— Старий собака...

— Нечупайда! Он очіпок у тісті...

Так вони кричали доти, аж поки Демидова мати не згадала за борщ у печі і не кинулась до хати.

За нею пішов і Демид.

— Не йди вже нікуди, — сказала йому мати. — Скоро будемо обідати...

І Демид залишився в хаті. Сів на лаві проти печі і слідкував за тим, що робилося в печі. А там палахкотіло полум'я, аж гуло, щось кипіло у **ключ**, щось шкварчало.

— Аджа-джа! — думав Демид. — Ото припекло!

І нюхав смашні пахощі недалекого обіду.

У садку

— Не гуляй із Жабенками, — сказала мати Демидові після обіду. — Іди он краще в садок...

У садку на галявині росла груша, товста та висока,

вища за всі інші дерева. А на стовбурі в неї була гуля, немов гладка пика. Тільки ж та пика була добра і ніби посміхалась (мабуть, від соняшного зайчика, що тремтів на ній).

І та пика обізвалась до Деміда:

— Це ти прийшов грушок збирати? Ну, збирай... Бач, скільки наопадало...

Справді, груші так і рябіли між пеньками скошеного бур'яну. Тільки ж були дрібні, як бібки, і такі терпкі, що й не зажереш. Кусне Демид та й виплюне, кусне та й виплюне... Лише зрідка попадались улежані.

— Краще піду глею надеру, — подумав Демид.

Глей був на старих вишнях. Але до тих вишень не-легко було добратись: між ними росло багато всякого бур'яну, а серед нього — кусюча жаліза.

Пробивається обережно між тим бур'яном Демид, коли дивиться: какиш. Зірвав какишину, обчистив лопуцька, став качати між долонями, щоб витерти гірке молочко.

— Какиш, какиш, не йди в поле, — приказував, —

Бо там тебе мишка сколе

Золотою копійкою,

Щоб не ходив за дівкою...

— Я тебе сколю! — засичала по-гадючому жаліва, і Демид аж підскочив, чухаючи вжалену ногу. Кинувся геть від злюки-жаливи. Вийшов на чисте від бур'яну місце і смачно схрумав лопуцька.

Тепер йому ще дужче закортіло глею: треба було заїсти гіркуватий какиш. Поблизу була якраз та вишня, що на ній завжди було багато глею. І тепер на ній золотили цілі його гуглі. Демид узяв той глей об'їдати то липкий і рідкий, як мед, то такий застиглий, що аж хрумтів на зубах.

Ість... коли це щось шелесть під кущем бузини. Демид злякано здригнувся: подумав, що то хто-зна й що. Гляне — а то їжак. Вистромив з-під круглого лопушка свинячий писочок та й нюшить: чим, мовляв, пахне.

Їжаків Демид не боявся, бо часто їх бачив і знав, які вони страхополохи: як тільки що, так і скручується в колючий клубок.

Тупнув Демид ногою — і їжака як не було. Тільки бур'ян зашелестів та підскочила, киркнувши, зозуляста курка, що паслася в бур'яні.

Впала Демидові в око на низькій гілці ягода, дрібна, з червоточиною, але така спіла, аж чорна (вже остання). І він залюбки її з'їв, закусив кисло-солодким соком і гіркуватий какиш, і клейкий глей.

Після цього Демидові нічого вже було в садку робити, і він сів під вишнею спочити. Під вишнею росла м'яка мітлиčka, і її приємно було долонею гладити. На мітличці коливалися соняшні зайчики й холодок, ніби якась мережка. Як угорі хитнеться од вітру гілля, зайчики тікають, а холодок біжить за ними. Тільки ж так: зайчики не втечуть, холодок не дожене, і за якусь там мить знову вертаються на порожнє місце.

Вони тремтять і на Демидовім коліні, на недавно зашитій холоші...

**Як Демид злітав туди, не знати, куди,
і побував у того, не знати, у кого**

Заманулось Демидові полежати. Ліг голівчерева. Роздивляється знечев'я довкола. Он трохи нижче від садка, на Жабиній межі, росте висока осика. На тій осиці весь час тріпочеться білобоке, схоже на дукачі листя. Оце повійне вітер, а воно так і закипить. Ще далі, вже по той бік балки, на широкому споховистому горбі, як на спині якогось велетня, лежить довгою стягою шлях, а тим шляхом, наче великі комахи, лізуть гарби з набраною пашнею (була ж саме возовиця).

За далеким горбом починалось небо. Воно вже було обкладене кучугурами хмар. Демид уже знав, що хмари звичайно збираються над вечір, хоч уранці їх і нема. Знизу тих хмар було густіше, і вони були темніші, а вгорі — рідше, і вони були біліші. Небо мов задумалось тими хмарами, що внизу, а ті, що вгорі, швидко кудись бігли. По землі разом із тими швидкими хмарами бігли широкі, більші за хмари тіні. Хмари — як кораблі на морі-окиані (так бабуся в казці оповідала).

— Ой же ж і високо! — думає Демид про хмари. — От якби полетіти! Сів на хмару і...

Тільки він це подумав, а одна хмара летить-летить та плюсь біля нього на землю. Як велика пушина — до землі не торкається, над травою гойдається.

— Сідай!

Дивиться Демид, а то вже не хмара, а гуска, така, як та, що Івасика-Телесика зняла з дуба, як його хотіла відьма з'їсти, і віднесла до діда та баби.

Сів Демид на ту гуску, за шию, щоб не впасти, взявся та й каже:

— Неси мене туди, не знати, куди, і занеси до того, не знати, до кого...

Стрепенула хмара-гуска крилами, загелгала та й полинула вгору.

Глянув Демид униз: летять вони над садками, городками, левадами. І вже так високо, що аж голова йде обертом. Але йому не страшно ані трісі. Тільки чудно, що все те, що внизу, таке маленьке: хати — як іграшки, верби на леваді — як повтикуване віниччя.

Та незабаром усе це зникло, і вони опинились у якомусь дивовижному краї. Довкола якісь білі гори, круте бескеття, глибокі провалля та широкі долини. А що найдивовижніше — усі ті гори, бескеття якісь рухливі, ніби з туману, помалу при очах змінюються, наче важко іншим боком повертаються.

А гуска летить, аж вітер Демидові в вухах свистить.

— Чи скоро ми прилетимо туди, не знати, куди? — питається Демид у гуски.

— Уже прилетіли, — відказує та.

Дивується Демид:

— Так оце вона, та країна?

Летять далі. Пролетіли якийсь час, і Демид знову питається:

— А чи скоро ж ми прилетемо до того, не знати, до кого?

— Уже прилетіли, — відповідає гуска: — он його хата...

— Де? Я ніякої хати не бачу..

— Дивись краще, — каже гуска.

— Та хіба ж мені повилазило? — розсердився Демид. — Я нічого не бачу...

— Дивись краще...

Дивиться Демид, а одна гора перебудовується-перебудовується на хату: спочатку зробилася покрівля з димарем, далі прорізувалися вікна, тоді двері. А біля тих дверей уже стоїть сивий з довгими вусами дідуган. Демид сам догадався, що то й є той, не знати, хто.

Гуска нижче-нижче та й сіла перед порогом. Демид став на ноги.

— А, слухом слухати, видом видати, — загомонів дідище. — Здоров був, козаче!

Демид трохи зніяковів.

— Гм, «козаче», — подумав. — Який же я козак, як у мене холоша розпанахана, на носі вавка, а під носом?..

— Підходь ближче! — гомонить привітно дід. — То нічого, що в тебе холоша розпанахана, на носі вавка, а під носом нечепурно...

Демид підійшов ближче. Тоді дід і каже:

— Кажі, на кого жаль маєш!..

— На матір, — несміливо каже Демид.

— А за віщо?

— Вони мене б'ють часто. От і сьогодні, як я спотикнувся на огудину, дали мені ляпанців...

— А, — засміявся дід. — То, щ о б д и в и в с я п і д н о г и . . .

— А як Рябко вихватив із рук у мене хліб, — буханців...

— Т о , щ о б н е б у в р о з з я в а , — пояснив дід.

— А як штани розпанахав, — тут Демидові захотілося плакати, — духо-пе-еликів...

— Т о , щ о б н е л і з , к у д и т в о я г о л о в а н е л і з е . . .

Дивно Демидові, що й дід усе пояснював такими словами, як і мати, б'ючи, приказувала.

А дідуган казав далі:

— Тільки ж на матір за це не можна сердитись: то вона хоче, щоб ти був спритний, уважний, розумний. А що вона інакше навчати тебе не вміє, то

й б'є... Але краще за матір ніхто тебе й не пожаліє. От і зараз: тобі хочеться їсти, а ніхто тобі не дасть, опріч матері...

Спати!

— Уставай, годі тобі спати, — чує Демид материн голос. — Ось будемо вечеряти... галушечки вже готові...

А голос у матері такий гарний, наче вона співає.

— Уставай! Чуєш?

Лупнув Демид очима — а навколо вогонь якийсь. Якись чорні стовпи, і між тими стовпами вогонь, як у печі, палає. Аж страшно зробилося Демидові.

— А де ж той дід? — питає він.

— Який дід?

— А такий... сивий, вуса з туману...

— А, — засміялася мати, — то тобі приснилось.

Аж тепер прокинувся Демид і зрозумів усе, що було навколо: червоні стовпи — то дерева, вогонь — з одного боку сонце червоно заходило, а з другого — мати варила на кабиці вечерю.

Мати взяла Демида на руки, перенесла до вогнища й посадила, як такого, що не вміє ходити. Далі вона вломила гілочку, зробила шпичку і настромила на неї гарячу голушку.

Узяв Демид шпичку з галушкою, а рука не держить, схитнулася — і галушка впала в сміття.

— Спа-ати хочу, — забгикав Демид.

— Та повечеряй же...

— Не хо-о...

— Отак розіспався, — сказав батько, що теж був біля вогнища.

— Ще б пак: увесьденечки ж вибігав, — відгукнулася мати.

— То вкладай його спати, — порадив батько.

Мати взяла Демида на руки, віднесла до хати і поклала на постіль.

Уклавши, ніжно свого синочка-одинака поцілувала.

Як Юрко загаявся

У домі став годинник, і малого Юрка послали до сусід довідатись, котра година.

Надворі було тепло, гарно. Горяче весняне сонце заливало все своїм сяйвом. А на шибах вікон, на густо заскленій стіні веранди воно грало сліпучим промінням. Від того сяйва будень був схожий на веселе свято.

На будівлях, на парканах, на безлистих іще деревах дзвінко вицвірінькували горобці. Були вони тепер дуже сміливий нахабні. Один сидів на вишні, на низькій гілочці, гойдався — гойда, гойдино! і Юрка ані трохи не лякався. А Юрко ж був зовсім близько! Йому було видно, як горобець держиться своїми крихтними лапками за тоненьку вишневу гілочку. Як малими рученятами.

Обурений хлопець махнув на нахабу рукою, щоб його злякати. Та горобець тільки зиркнув сторожко в один і в другий бік, а полетіти не полетів.

У сусід на годиннику було дві години і п'ять хвилин.

— Дві години і п'ять хвилин, — проказав собі Юрко, щоб не забути. Наставився був бігти додому. Коли гляне: на ганку проти сонця вигріває боки кіт Жовтило. Чисто тобі грудوماха жовтого масла! Кинувся Юрко до нього, схопив на руки. Котяра був важкий, пухнатий і теплий. Тільки ж йому не вподобались Юркові руки, і він спритно випорснув із тих рук та за одну мить опинився на шаркані.

Юрко й собі розсердився і взяв кидати грудки на недосяжного для рук кота. Аж нескоро Юрко почув материн голос: мати кликала його додому.

— Я ж тебе посилала довідатись, котра година! — нагримала на нього мати, як він прийшов додому.

— Я довідався, — мовив поважно Юрко: — дві години і п'ять хвилин...

А про те, що він загаявся біля кота, не сказав.

Мати поставила на хатньому годиннику дві години і п'ять хвилин.

А другого дня Юрків батько спізнився на роботу...

Час же не чекає, поки хтось там із котом бавиться...

Оленчина помилка

Мати доручила Оленці занести кудинебудь курчакалічку.

— Бо з нього, — мовила, — однаково пуття не буде.

Воно, те курча, не могло ходити: ніжки якось незграбно розсовувались одна від одної, як воно хотіло зіп'ястися на них. Здорові курчатка бігали, як гарнісінькі пухнаті грудочки, за квочкою, а воно тільки повзало по долівці та жалібно цявкало.

Оленці було дуже шкода бідного курчатка. І вона не знала, що з ним зробити. Викинути на вулицю — затопчуть, посадити в куц бузини, що за хатою, — пацюки зїдять. Та й чутно буде, як воно там цявкатиме.

Та от їй спало на думку зробити так: викопати ямку, посадити туди курчатко, а зверху прикрити дощечкою і аж тоді присипати землею.

З такою думкою вона й понесла курчатко за хату. А там вона викопала ямку, посадила в неї, як у гніздечко, курчатко, накрила дощечкою і насипала над нею могилку. Приплескала ту могилку долонею. Хай тепер сидить!

Аж увечері того дня Оленка згадала, що вона забула покласти курчаткові їсти. Взяла мерщій пшінця і бігцем понесла його бідній калічці. Відкопала — гляне, аж курчатко вже неживе: очки заплющені, все тільце зів'яло, голівка не держиться на шийці.

Заплакала бідолашна дівчина з великого жалю; побігла до матері з мертвим курчатком.

— Так йому ж нічим було дихати, — сказала мати. — Затули й собі рота та носа — то й побачиш, як це...

Аж тепер Оленка зрозуміла свою помилку.

Вивірка

Була пізня осінь. Угорі, на небі, пливли важкі хмари, а внизу, на землі, вітер зривав з дерев та куців жовте листя, розносив його скрізь.

Я сидів на стовбурі поваленого дерева край берега невеличкої лісової річечки. У мене за плечима стояв високим муром бір. Унизу в тому борі було тихо, а вгорі сосни хиталися від вітру й гілки стукалися одна об одну, як сухі маслаки. Крім мене, поблизу не було нікого, ніщо живе не подавало голосу чи звуку. Коли це щось — чую — плюсь у воду. Я глянув туди, де плюснуло: від протилежного берега пливло до мого берега якесь звірятко.

— «Що воно таке?» — зацікавився я.

Звіряткові було, мабуть, важко плисти проти течії, течія зносила його назад. Здавалось, воно не допливе до другого берега. Але то так тільки здавалось. Поволі звірятко віддалялось від того берега і наближалось до мого берега. Незабаром мені стало видно вистромену з води гостру мордочку та довгасте, темно-руде тільце з гладенькою мокрою спинкою.

Спочатку я не розумів, чому звірятко вперто просувало в напрямку до мене. Думав, що воно не бачить мене. Але згодом мені стало ясно: воно хотіло доплисти не до берега, а до ближчого острівця. Той острівець постав з коріння вивернутого ще, мабуть, весною дерева та з піщаного намуду біля нього. По якомусь часі звірятко, справді, добилось до острівця і вилізло на мокрий пісок. Струснулось потім мокрим тільцем, так, як це роблять собаки після купання.

Аж тепер я зрозумів, що то за звірятко. То була вивірка. У неї був довгий пухнастий хвіст.

З острівця вивірка хотіла, мабуть, перескочити на берег по стовбурі дерева, що лежав між острівцем і берегом. Але глянула й побачила несподівану перешкоду: мене. Зіщулилась своїм маленьким тільцем і присіла за коренем, сховалась. Але мені було видно її чорні намис-

тинки-оченята. Ці оченята пильно стежили за мною. Мені стало цікаво, як вивірка викрутиться з такої біди. Я розумів, що вивірці з острівця нікуди тікати. Хіба що в воду. Але в воду їй навряд чи приємно було знову лізти. І мені спало на думку спробувати її ввіймати. Я обережно підвівся з свого місця, вхопився за гілку дерева і пішов до острівця, переступивши вузьку протічку. Вивірка побачила це і ще нижче присіла за свій корінь. Думала, либонь, що мені її не видно. Та коли я ступнув ногою на край острівця, вона зрозуміла небезпеку і перебігла на другий бік кореня. Я перехилився через корінь, простяг руку, моз би хотів її вхопити. Кажу „мов би хотів”, бо насправді не міг її дістати: на заваді був корінь, що стирчав угору. Але мені тепер стало ще краще видно її чорні оченята: в них було повно переляку. Коли я простяг до неї руку, вона злякано позадквчала далі до води, на самий край острівця. І ввесь час не спускала з мене очей.

Я перекинув ногу через стовбур дерева і знову нахилився до вивірки. Вона кинулася в другий бік. Тоді й я ступнув другою ногою в той бік. Вона знов перебігла на попереднє місце... Отже, взяти її я ніяк не міг. Це я міг би зробити, тільки лігши грудьми на стовбур та охопивши з двох боків те місце, де була вивірка. Я й хотів був уже так зробити. Але в цю мить мені впало в око, що вивірка всім своїм тільцем чи то від холоду, чи від страху труситься. Безпорадне мале звірятко. І мені раптом стало його жаль. Тоді я рішуче ступнув у бік від дерева і вимахнув весело руками. Вивірка стрілою перелетіла на стовбур дерева, прожогом перехопилась по ньому на берег, а далі чкурнула до найближчої сосни. За одну мить була вже десь у верховітті.

Тільки я її й бачив...

ПІСЛЯМОВА

Цього видання могло б не бути з огляду на труднощі продажу й навіть зберігання українських книжок на чужині. Але самоцензура редакторів тих наших журналів, що ще хоч погроху друкують твори еміграційних письменників, засудила була на пропад мало не третину вміщених у цій збірці оповіданнів. Подам відповідні факти.

Двоє оповіданнів — «Спрага безсмертя» та «Любов лікаря Плюща» відкинула редакція журналу «Сучасність», мовляв, «Ваша проза нам не підходить», як написано в цидулці І. Кошелівця, надісланий мені разом із поверненими оповіданнями. Це, либонь, мало означати: «Вони написані немоделно». Оповідання «Пращур» відмовився надрукувати редактор «Нових днів». Пізніше це оповідання було надруковане в католицькому журналі «Київ» (чи не парадокс?), але з такими коректурними помилками, які поспували текст до його знецінення. Правда, тоді перед його текстом не було епіграфа з І. Франка, а його додав уже тепер. Оповідання «Кобзарів син» я написав з нагоди шевченківського ювілейного року на знак протесту проти творення з життєпису й образу великого Кобзаря по той і по цей бік залізної заслони „житія святого“, хоч він був жива людина, з усіма властивими кожній людині біологічними функціями. Текст цього оповідання марно пролежав увесь ювілейний рік у редакції «Нових днів». Сатиричну пантоміму «Його величність Шлунок» забракувала редакція журналу «Молода Україна», що взагалі перевищує самоцензурністю навіть „старечі“ журнали, воліючи натомість заповнювати свої нечисленні сторінки передруками ялових „радянських“ текстів. Але й редактор „старечого“ журналу «Нові дні» його відкинув на тій підставі, що я вклав в уста персонажу слова Вишенського про єпископів „куроїдів“, „волоїдів“ тощо. І знов: чи не парадокс? Те, що його можна було писати й читати в другій половині XVI століття, стало „нецензурним“ у вільному світі в другій половині XX століття! А ця ж цитата й укладена в мене в уста негативного персонажа, і її в моєму тексті можна розуміти не так, як розумів І. Вишенський. Сміховинку в епізодах «Євшан-зілля» відкинула редакція «Молодої України» як, мабуть, „неморальну“. Редактор «Нових днів» теж не поспішав її друкувати, і я під гарячу руч сказав йому, щоб «уже не друкував». Оповідання «Бибик і Ольга» було надруковане в «Нових днях» з викресленням, яке я тепер відновив.

Думаю, що згаданого досить для того, щоб обгрунтувати потре-

бу авторського видання цієї збірки. Це єдиний за наших „українських” умов спосіб для користування волею творчості в тому вільному світі, в якому ми, українські емігранти-письменники, опинились, і було б гріх не скористуватись нею.

А тепер хай читачі цієї збірки вирішують, якою мірою відкинути в наших редакціях твори були нецензурні.

Ті твори, що були надруковані в журналах, я передрукую тут або з огляду на пороблені в текстах зміни, або для виправлення коректурних помилок, що майже неминучі в наших журнальних публікаціях.

В. Ч.

З М І С Т

	Стор.
Спрага безсмертя	3
Піший пішаниця і хлопці на конях	10
Очі	19
Інше закінчення новелі	21
Любов лікаря Плюща	25
Синок	34
Син-скоробагачко	43
Кобзарів син	55
Чорнооке звірятко	63
Бибик і Ольга	72
Гансове щастя або Дитинча з шоколяди	87
Спасення божевілля	97
Пращур	107
Його величність Шлунок	117
Суд над субчиком	128
Пасербиця або Дуля в кишені	139
Євшан-зілля	151
Архімеда вбито... ..	174
Увесьденечки	178
Як Юрко загаєвся	188
Оленчина помилка	189
Вивірка	191
Післямова	192

Вставити на стор. 29 угорі:

... Останні слова прощання з небіжчиком, що їх виголосив промовець, знов повернули пані Марію до дійсности,

КНИЖКИ ВАСИЛЯ ЧАПЛЕНКА

Красне письменство

- МАЛОУЧОК, збірка оповідань (1927 р.)
 ПИВОРИЗ, історично-побутова повість (1943 р.)
 НА УЗГІР'Ї КОПЕТ-ДАГУ, повість (1944 р.)
 ЗНАЙДЕНИЙ СКАРБ, історично-побутова комедія (1944 р.)
 ЛЮБОВ, збірка сповідань (1946)
 МУЗА, збірка оповідань (1946 р.)
 УВЕСЬДЕНЕЧКИ, оповідання про дітей (1948 р.)
 ЧОРНОМОРЦІ, історичний роман (перша частина — 1948 р.)
 ІСЬКО ГАВА, віршована сатира (1949 р.)
 У НЕТРЯХ КОПЕТ-ДАГУ, повість (1951 р.)
 ЛЮДИ В ТЕНЕТАХ, сатирична повість (1951 р.)
 ЧИЙ ЗЛОЧИН? — драма (1952 р.)
 ПІВТОРА ЛЮДСЬНОГО, повість (1952 р.)
 ЧОРНОМОРЦІ, історичний роман (цілість — 1957 р.)
 ЗОЖК, збірка сповідань (1957 р.)
 УКРАЇНЦІ, повість (1960 р.)
 ЗАГИБІЛЬ ПЕРЕМІТЬКА, повість (1961 р.)
 ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ, збірка п'єс (1961 р.)
 ПИВОРИЗ, історично-побутова повість (нова редакція — 1965 р.)
 СПРАГА БЕЗСМЕРТЯ, збірка оповідань (1969 р.)

Наукові праці

- СОНЕТ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ, історично-теоретична розвідка
 УКРАЇНІЗМИ В МОВІ М. ГОГОЛЯ (1948 р.) (1929 р.)
 МОВА «СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІ» (1950 р.)
 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА, її виникнення й розвиток
 т. I (1955 р.)
 ДЕЩО ПРО МОВУ, збірка теоретичних статей (1959 р.)
 ПРОПАЩІ СИЛИ, історично-літературний дослід (1960 р.)
 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА, її виникнення й розвиток,
 т. II, вип. I (1962 р.)
 АДІГЕЙСЬКІ МОВИ — ключ до таємниць нашого субстрату (1966)
 НОВІ ЗНАДОБИ до етногенези слов'ян та інших народів (1967 р.)